

Маркіян
Прохасько
Нестримна
сила
води

Текст не можна копіювати, розповсюджувати чи поширювати на інших інтернет-ресурсах. Поважаймо авторське право і працю одне одного.

Минулому

Львівське море

Розшкарублюймо наші зашкарублості!

Якби у Львові було море, то з його порту — як тепер від великого автобуса з нетиповим сигналом — долинали б гудки кораблів. Старе Підзамче стояло б на вигині землі перед входом у Львівську бухту, за формою схожу на шкіряний капшук для грошей. Колись моряки й купці двозначно казали б: «Заходимо у мішок з грішми», — маючи на увазі водночас вхід у порт і в багате торговельне місто.

Між кам'яницями під старим замком, з якого море виднілося би на багато миль, сходами і подекуди хвилястою та порослою травою бруківкою бігали б діти. У затінках винограду розлягалися би пси і коти. Люди сиділи б у плетених кріслах і шезлонгах, пили би вино та виноградний сік.

Із ґанків над кам'яними кручами ввечері можна було би спостерігати за монотонним блиманням старого маяка на Збоїщівському острові, де окрім світильника розкинулося б ще кілька хат і монастир одного із численних орденів, які колись були у Львові.

Я любив би приходити на Лису гору, коли починає темніти. Якщо дивитися з одного боку від верхівки, то видно самотню будівлю на горбку серед дерев. Більше з того боку нема нічого, тому може здатися, що ти опинився десь серед гір та лісів, і ось нарешті з'явилася на обрії якась обитель.

Але якщо поглянути в інший бік, то з гори було б добре видно, як запалюють вогні вздовж набережної імені Чорновола. Роздрібненіше світло мерехтіло б у безлічі доків праворуч, на краю бухти: старі металеві ліхтарі; будки сторожів; склади, де все ще розвантажували би привезений до смеркання товар; ліхтарики на портових кранах...

Клепарів називався би Клепаровом, Підголоско — просто Бухтою, а Голоско — Підбухтою, що було б уже зовсім близько до моря, але подалі від міської метушні. Дерев'яні й кам'яні будиночки з терасами та сходами вбік пляжу розсипалися би, хто б де міг вмонтуватися поміж кам'янистою, скелястою землею, у якій, власне, було би продовбано частину сходових переплетінь. Між задніми дворами, які поступово переходили б із трави у пісок, та міським берегом лежали б на своїх черевах різні човни. Хтось любив би рибалити, комусь необхідно було б час до часу перевозити контрабанду, інші регулярно прогулювалися б недільними ранками чи вечорами; врешті, комусь потрібно було би постачати на Збоїщівський острів харчі для монастиря.

Дивовижно, але так діялося завжди. До острівної обителі ніколи не приходили кораблі із близьких та далеких морів — вони пропливали повз і швартувались у порту. Погойдувалися на дрібненьких хвилях, допоки мореплавці — у найрозмаїтіших одежах і формах, шапках, банданах, чалмах, широких різнокольорових штанах, схожих на шаровари, які можна було підкотити, щоб легше було розвантажувати трюми спекотного дня, у заціпнутих на половину ґудзиків парусинових сорочках — виносили

у порт те, що вже завтра мало бути на базарах та прилавках крамниць.

Смагляві італійці в атласних сорочках і крилатих капелюхах походжали торговицею і — допоки їхні помічники заохочували містян придбати ювелірні прикраси, перли, скляні вироби, фрукти — купували таврійську конину, солодке грузинське вино, кінзу, дорогий шафран і близькосхідний чабер, привезений до Львова сушею. А також тутешню сіль, зерно, хліб, віск, мед, витвори міських майстрів і — завезену з усієї Русі, Литви й Московії — ікру, а також прісноводних щуку й коропа. Греки привозили горіхи, оливки, цитрини й запасалися зерном, сріблом, хутром, бурштином та зброєю. Поляки із Кракова у синіх, бордових, зелених жупанах і черевиках підходили до галасливих темношкірих марокканців, які немовби хотіли перекричати всіх, і розглядали розкладені на продаж запашний майоран, родзинки, фініки, чорнослив, кус-кус та курагу. Поряд лежали сувої китайського шовку, що їх вірмени продавали разом із драконовими, зміїними й орлиними килимами з Дуїна. А також білий, чорний, червоний, духмяний перці, перекуплені в персів, котрі привозили дорогі прянощі з Індії. Турки збували солодощі львів'янам не біля бухти, а на східному базарчику біля мечеті. Московити, які привозили на головну львівську торговельну площу шкурки соболів, куниць, песців, продавши їх французам, італійцям, англійцям, запасалися халвою, рахат-лукумом та пахлавою, щоб потім продати це в кількаторога московським

дворянам. Шотландці, які прибували на кораблях і заходили через одне із п'яти кольорових за назвою морів світу — Смарагдове — у Львівську бухту, торгували вовною і запасалися імбиром, воском та харчами. Голландці заходили в порт із повними трюмами оселедцю; також вони пропонували сир, а купували тканини і ліс. Угорські купці навантажували вози таврійськими та львівськими винами; останні вирощували на Приморському передмісті, де вже століттями росли виноградники, біля яких рядами повмощувалися виноробні.

Згодом, у ХХ столітті, саме на львівські базари приїжджатимуть усі режисери Східної Європи, щоб зняти кілька кадрів для своїх фільмів про середньовічне Середземномор'я, бо бюджети їхніх стрічок не даватимуть змоги летіти на інший континент, до Марокко чи Алжиру, Єгипету або Туреччини.

Безліч мандрівників за покликанням, закоханих, поетів, самітників, письменників, художників, андеграундних кіноробів, молодих душею пенсіонерів приїжджало б у якийсь із безлічі віддалених одне від одного напівдоглянутих пансіонатів. У Європі (і навіть в Америці, Північній Африці та на Близькому Сході) була б мода саме на такі пансіонати — львівські. Без зайвих вигод — тільки все найнеобхідніше. Старі, майже антикварні меблі, вовняні покривала в номерах, парасолі у підставках біля парадного входу. Збірки найрізноманітніших сервізів, складених в один, бо решта давно побилася. Дерев'яні шезлонги на задньому помості, сходи від якого вели б у бік моря. Запаси

фарб і чорнила, паперу і пергаменту, колекції платівок та полиці книжок — усе було б зібрано так органічно і водночас із натяком на інтелектуальність й аскетизм.

Туди приходив на всілякі розмови чи виставки і Франко, який поселив над берегом, в одному з білих домів над кручею біля моря, окремих своїх львівських персонажів. А Верн, свого часу, скерує «Наутилус» капітана Немо у Смарагдове море, і той впливе з-під води не так далеко від львівських берегів. Може, з його обклавку в перших сонячних променях у тумані було б видно далекі маленькі цятки рибальських човників або рухому плямку судна, наладованого вчора купленими на базарах харчами, що підпливало якраз до монастиря на Збоїщівському острові.

Монахи Християнської церкви вже були на Утреній. Можливо, якраз того дня вони згадували святого, який, за переказом, вирушив із місця — про яке згадають за кілька десятиліть у літописі як про місто Львів — на невеличкому кораблі до берегів Венеції. Там святий зупинив венеційський флот, що переправляв хрестоносців морем до Константинополя. Після його проповіді ті повернулися додому.

Від кінця XIX століття археологи шукатимуть якихось слідів того, що кораблик святого справді вирушив у далеке плавання, адже вважатимуть: якби не він, то хто його знає — може, у світі було би кілька християнських церков, а не одна?

Власники виноградників дозволяли б археологам вести пошуки поміж виноградних рядів. Ті викопували би глибокі

ями у ґрунті, який надзвичайно добре зберігає речі у первинному стані. Тож із-під землі підняли би прикраси, які загубила тут донька засновника першої львівської відомої на весь світ виноробні; якусь шаблю, що нею оборонявся упійманий на гарячому коханець; кілька монет різних часів; а глибше — черепки від начиння, якісь інструменти; а ще глибше — сліди від будівлі, яка могла би бути руїнами найдавнішої міської церкви, що стояла неподалік морського берега і перевершувала майже всі пізніші храми, а її бані колись було видно далеко з моря.

Нині ж деякі з сотні церков міста дуже маленькі. Їх збудували болгари. Такі храми часто заховані у внутрішніх подвір'ях, парках, між будинками. Деякі з них нижчі від людини — долівка там вгризена в землю. А простий кам'яний дах не привертає уваги так, як високі склепіння. Мені подобається заходити всередину, коли, спускаючись із Лисої гори, гуляю на Підзамчому, де на подвір'ях хатинок і біля вілл та камениць бігають діти, на сонечку гріються пси і коти, а у плетених кріслах і шезлонгах сидять люди і п'ють вино та виноградний сік. Львів не змінюється так швидко у своїх закапелках.

Із протилежного боку від Підзамчого, над морем, між середмістям та виноградниками розсипалися кав'ярні та ресторанчики. Туди колись заходили купці, а тепер — моряки і їхні капітани. Там їдять ті, хто приїжджає в пансіонати, там ласують і львів'яни. Кав'ярні, цукерні чи харчевні розпорошилися поміж давніми будиночками у старовинних віллах і на перших поверхах якихось

пансіонатів. Біля бухти відчувався би бриз. Тому страви під час трапези хотілося б менше солити, бо морське повітря насичувало би сіллю наїдки в кухнях ресторанчиків, з одних дверей яких неквапливо виходили б офіціанти, обережно несучи широкі таці з морепродуктами; а задні двері вели б до кухні, звідки чутно було би дзенькання ложок і кохель¹, гостріння ножів і шкварчання цибульки. Їсти хотілося би більше, бо свіже повітря роз'ятрювало б апетит. Хотілося б говорити, і розмови велися б добре.

У просвітах між прибережними домами видніється поверхня моря. Хвилі приємно погойдуються. Інколи вони збільшуються і від того неймовірно прозорішають, аж видно, як у них пропливають косяки рибок, підкинуті з водою вгору. Сонце світить на безхмарному небі. А під ногами — пісок: якщо би стати у воду Смарагдового моря.

Нестримна сила води

Παντα ρει και ουδεν μενει.

Все тече, все змінюється.

Геракліт

— Знаєш, я би спалив наш будинок. Інколи в мене виникала така ось думка, — кажу я йому.

— Підозрюю, я тебе розумію, але скажи мені більше, — відповідає.

У кімнаті, в якій ми розмовляли, було дуже мало місця. Все було заставлено якимись речами, розумієш? Як у музеї. Втім, мені це подобалося. Я дуже любив той будинок. Але там стало дуже важко перебувати. Так, наче у скляному акваріумі з повітрям, який занурюється дедалі глибше під воду. Баласт тягне додолу, і невдовзі тебе разом із тим акваріумом розплющить нестримна сила води. Мабуть, не важко здогадатись, що більшості психік захочеться врятувати себе від самознищення та вислизнути з такого акваріума. Хай навіть чи то здоровий глузд, чи інтуїція, а чи віра підказують тобі, що цей акваріум ще переживе тебе. Психіка хоче вислизнути зі стану занурення. Ось що я тобі скажу.

Ти питаєш, як це все почалося, і взагалі, що я розумію під зануренням? Хочеш вір, а хочеш не вір мені, але якимось у дитинстві я сказав, що так люблю той дім, що навіть якби все місто стало руїною або навпаки — все місто

стало б чимось іншим, обросло якимись огидними будівлями, я все одно любив би те місто через присутність у ньому того мого дому.

І найцікавіше, найсмішніше та найнеймовірніше — це те, що мій дім залишився справді останнім старим домом в усьому місті. Важко сказати, з чого все почалося. Можливо, із запровадження міських автономій. Тоді новостворена горда спільнота людей ринула впорядковувати своє життя. Але трагедія була в тому, що вони не вміли цього робити. Ти думаєш, це трагедія? Те, що вони не вміли впорядкувати свого життя, — це ще нічого. Власне, трагедія в тому, що вони не знали, що не вміли впорядкувати. А що гірше — думали, що якраз вміють.

Тож уяви: впродовж трохи менше ніж за півстоліття вони повністю знищили місто. Так, знищили. Ти можеш подумати, що це доля всіх міст; жодне старе місто не є із тих самих будинків, що було колись. Що все перетікає. Але ось ключове слово: перетікає. Якщо повністю зрубати праліс і посадити новий ліс, то це вже не праліс, і навіть не той самий ліс. Це новий ліс на місці зрубаного. Тож коли вони в нашому чи, точніше, своєму місті не просто собі розвивали урбаністичний пейзаж, а менше ніж за півстоліття «вирубали» всі будівлі та збудували все нове — то це вже інше місто.

Але ти, мабуть, подумаєш, що я — брешу. Бо мій дім ще залишився. Так, це єдиний дім. І ти знаєш, я згадав свої дитячі слова. Я про них багато думав, мої погляди неодноразово піддавалися метаморфозам. Спершу я гадав,

що мого міста не залишилося, а залишився лиш отой дім. Але потім я збагнув, що це — єдина ланка, яка пов'язує те місто і це місто. Тож певною мірою доводиться виконувати свої обіцянки. Ти пам'ятаєш, я казав собі, що любитиму це місто, навіть якщо там залишиться тільки отой мій дім?

Але це стало нестерпно: любити це огидне місто, яке знесло із землі те, що я так любив. Як його можна любити? І лише тому, що це те саме місто, що й раніше; тільки тому, що там мій дім...

І логічно подумати, просто подумати, що якщо знищити той останній дім, а на його місці збудувати щось інше, то остання ланка буде розірвана, розумієш? Тобто відтоді це будуть два різні міста. І я зможу ненавидіти це місто та шкодувати за тим, що було. Без цього роздвоєння.

Ти питаєш, чому я так ненавиджу це місто? Ці безликі однакові будинки, ці суцільні вирубування, зруби, усі ці байдужі розваги на трупах історії, цей мурашник, який бездумно бігає, щоб задовольнити свою королеву — конвульсивне намагання обґрунтувати своє безсенсовне існування. Але мені байдуже. Таких міст — сотні, і вони мене попросту не цікавлять.

Але, може, ти б мене зрозумів, якби знав, яке місто було зруйноване. Простір. Всюди простір. Я не кажу, що його було дуже багато. Ні, це не були якісь тоталітарні площі та проспекти, сконструйовані так, щоб демонструвати велич і тиснути своїм розмахом на голови. Простір був органічний. Сотні років люди обдумували, що і де покласти. Ти розумієш? Уяви, що ти обідаєш за столом, де сотні років із

покоління в покоління господарі обставляли і сервірували стіл. Ти уявляєш? Коли з'явилися масельнички, то вони кілька років думали, яку масельничку найкраще взяти до цього столу, зважаючи на такі чинники, як уже наявні предмети, як розташування масельнички, її функціональність, місткість та естетичність. А ще зважаючи на те, що може з'явитися на столі в майбутньому. І ти за цим столом обідаєш. І знаєш, що ти відчуваєш? Нічого. Ти просто обідаєш, бо ти думаєш, що все так і має бути. Бо так і має бути. Ти просто їси. Це нормальне місто.

А коли масельничка вирізняється своєю неоковирною надмірною величиною чи недоречним стилем, чи от всі прибори срібні, а масельничка — золота, тоді ти це зауважуєш. Помічаєш, що щось не так. І це погано облаштований стіл.

Ти можеш, звісно, подумати, що якщо всі будинки в тому новому місті такі ненависні мені, то це нібито мало б означати, що урбаністичний пейзаж — по-своєму цілісний. Хай він має інший енергетичний код чи якісь електричні імпульси, ніж у мене, що ми просто не можемо бути в одному вимірі. Але — можеш подумати ти — все мало б бути там органічним. Однак ні. А це вже якийсь новий феномен цієї безликої сучасності: деструкція.

І я не говорю про ту ніжну деструкцію, коли ми з братом усе літо перекреслювали те, що з нами хотіли зробити у структурованій школі. Ми тоді брали наші ровери з великими багажниками, напаковували туди все, що можна з'їсти, і мчали ідеально рівною поверхнею нашого тепер уже

зруйнованого міста до єдиного узвиштя. Там було наше місце. У ярку витікало з-під землі джерело. Ми там почистили хащі й розкопали дно, вимостили його великими пласкими каменями. Ще давно. І там між деревами в яру, що розбивав навпіл те єдине узвиштя, ми лежали на коцах і говорили.

Його ровер спирався на ніжку, а свій я завжди припирав до великого дерева з дуплом. Ми витягали із багажників булки, срібну прабабусину масельничку, декілька слоїчків із різними повидлами. Це все стояло де завгодно. Ми зривали груші й кидали їх у воду. А потім йшли купатися і витягали з потоку ті груші та їли їх. Вони були переспілі, і сік тік по підборідді. Тому ми придумали їсти їх лише перед самісінькою купіллю.

Але одного разу ми приїхали туди на роверах і побачили, що те місце зрівняли бульдозером. Головне, що там досі нічого немає. Там немає будівлі, там немає парку. Там просто зрівняне місце. Нашу деструкцію було стерто з лиця землі, і тоді скінчилося наше дитинство. Настав порядок й ідеальна рівність міста... І що з того? Розумієш, до чого я веду? Не може бути ідеального порядку. І знову ж не трактуй моїх слів неправильно. Ось книжкова шафа. Як не складай тих книжок: чи за розміром, чи тематично, чи комбіновано, — ідеально не буде. Бо хтось прийде і покрутить носом, бо його ідеальне — інше. Ідеально, коли всі книги видані на спеціальне замовлення, коли вони всі під однаковими палітурками. Але тоді це показова бібліотека. А в живій — господар користується книжками,

і частина з них не на своїх місцях. Дещо навіть лежить поверх інших книг, наприклад, атлас.

Дерева в лісі чи навіть у парку не ростуть рівними рядами. Береги річки не є прямими, русло має повороти, а деякі квіткові пелюстки більші від інших. Але ми не називаємо це безладом. Розумієш, до чого я веду, коли кажу, що неможливий ідеальний порядок? Це поняття варто розділити на два рівні. На першому — ідеальний порядок неможливий, і ось саме про це мені йдеться. Але він у принципі також можливий. Утім, це вже щось на другому рівні. Проте це буде щось штучне. Не живе, як декілька сотень однакових і ще й неторканих книг. Мертва бібліотека, неприродний ліс.

Тож ми з братом дивилися, як бульдозери розрівнювали наше місце, і тоді ми відчували не лише якусь огиду до міста, але й загрозу. Це дивно, власне, до цього явища добре пасує таке трохи банальне означення, як рак. Організм з якихось причин починає вбивати сам себе. Ти ж розумієш, про що я? А як пояснити наше одночасне відчуття огиди до міста й загрози тому самому містові? Місто робить щось огидне само собі. Воно починає себе нищити. Само себе. Це — рак. Або якась інша хвороба такого штибу, якщо хочеш.

І то була перша ознака. Мені здається, що доки ми з братом стояли й дивилися, як закінчується наше дитинство, то там, на горизонті, з'явилися грізні хмари. Але потім я перевіряв дані про погоду за той день у місті, і небо було чистим увесь час. Я дійшов висновку, що це було внутрішнє відчуття бурі, причому як у мене, так і в мого

брата. Ми про це говорили, тож я цього певен. Уявляєш, ми запам'ятали хмари, яких не було. І спершу ті хмари просто збиралися. Повітря важчало, змінювався тиск, ставало важче дихати, складніше думати.

Тим часом ми із братом зняли кілька короткометражок. Одну — про залізницю, іншу — про стару швейну фабрику, ще одну — про найдавніше трамвайне депо. Ми як божевільні ходили й усе фотографували.

А потім почалося: тут і там зносили будинки за будинками. Там серед уламків ми шукали уцілілих решток. Ми тягли додому картини, посуд, стільці, килими, фотографії, черепицю, кахлі від печі, меблі, книжки. Ти, може, не повіриш, але у підвалі маємо цілий склад найкращої черепиці. Нею можна було б накрити кілька дахів, а то ще добротна стара черепиця. Те саме із плиткою сходових майданчиків від найкращих майстрів міста. Те саме із кахлями до печей. А які вони різні: з візерунками, кольорові, білі, коричневі, червоні, зелені, всякі. Усе це мало бути на звалищі, куди й потрапила більшість аналогічних речей.

Поступово в кожній кімнаті ми додали нові меблі. Раніше все було просторіше, але потім ми зрозуміли, що виходу немає. Скидати все на купу — це недбальство до щойно вирятуваного. Приміщення обростали новими деталями. Ми почали дуже ретельно обдумувати кожну річ: куди постелити новий у нашому домі килим, де поставити кавовий млинок, куди вмістити куфер², креденс³ чи стіл зі стільцями. Адже залишити це все у руїнах — просто

нестерпно. Однак ми вибирали найкраще. Знаєш, це теж важко. От бачиш ти руїну будинку. А посеред будівельних елементів — книжки. Бачиш, що всі — старі видання. І ти починаєш вибирати найважливіше, адже дещо з тих книг, ймовірно, збереглося всього в кількох екземплярах. Ти береш стільки, що обриваються руки, приносиш додому, біжиш назад, а все вже зрівняли бульдозери, руїни завантажили разом із книгами у сміттєвози. Отаке ось.

Тож таким чином наш дім помалу і став тим музеєм. А ми — диваками. Але нас було більше ніж двоє. Проте інші поступово не витримали і пороз'їжджалися. Останні дома позносили.

Був досить довгий період, коли в усьому місті стояло два старі будинки. Людина така дивна, що, хоч сприймає це як трагедію, її тіпає від того, що відбувається, але в ній також прокидається азарт. До чого? До того, хто щезне перший, а хто вистоїть. І коли залишилися тільки ми, то я мав дивні відчуття. Сум, звісно. Але й радість, що залишилися ми. А ще: коли зникали попередні будівлі, було не так. Жодна із них не була передостанньою. Бо коли зник передостанній будинок, то це перевело нас із братом у нову площину: більше нікого нема.

Спершу ми всім муляли очі. Бо коли нас залишалося кілька, то це явище. Але коли залишився тільки один старий дім — то це скалка в оці, виняток. Спершу нам пропонували помешкання у будинку, який би збудували на місці нашого дому. Коли ми відмовилися, то нам пропонували більше. Не буду все переповідати, словом, думали, що ми хочемо

більше і більше. А ми хотіли залишити дім. Врешті місто вирішило нас покарати: оскільки ми, як вони думали, хочемо отримати надто великий викуп, місто залишило нам наш дім. Це був показовий урок для всіх мешканців, мовляв, люди, які хочуть забагато, залишаються ні з чим. А ми втішилися.

Ти знаєш, а дім той чудесний. Його збудували якраз перед великою війною. Це був новий архітектурний стиль. Можливо, якби не війна, таке житло стало б мейнстримом. Проте війна зламала ще й цей напрям нашого розвитку. Після війни потрібно було багато дешевого житла. І почали будувати бараки. Десь-інде це вже в минулому, але тут це досі наше головне житло.

Сподіваюся, тобі не нудно мене слухати? Це вже кінець історії. Практично. Ми з братом зробили ескіз старого міста довкола нашого дому. Ми знайшли відповідні фотографії і роздрукували їх на плакатах, якими заклеїли вікна. Відтоді в домі стало значно темніше. Зате прохолодніше. Не те, щоб сиро, просто до цього в місті росли дерева, але на початку автономізації міст почалось якесь істеричне вирубування старих дерев: комусь замало місця, комусь замало сонця, комусь гілка впаде на голову. Врешті замість дерев посеред газонів посадили якісь жалюгідні кущі. Парки поступово перетворили частково на елітні райони, частково на торговельно-розважальні території.

Ти ж уявляєш, як виглядають ці території? Знаєш, от коли будують нову споруду, там часто є плакат. А на ньому — така з D-будівля, кілька автомобілів, жінка із

собакою, велосипедист, темношкірий, два студенти. І всі такі усміхнені, наче це реклама комунізму. І всі такі 3 D. І от коли це створюють насправді, то ця реальність така сама. Але оскільки все це мало би бути справжнім, то вона, ця тридеізована реальність, була немовби бутафорні гіпсокартонні конструкції. Все неживе якесь.

Втім, то таке. Я казав, що в нас стало темніше, але прохолодніше. Знову прохолодніше. Ще ми з братом вирішили, що потрібно все знову перемістити. Адже спершу ми рятували речі й розпихали їх туди, де було місце. Але збагнули, що варто стилізувати кожну кімнату. Кілька тижнів ми ходили з нотатниками й замальовували та записували, що до чого і в якій кімнаті розмістити. Потім ми це все пересували, переносили, переміщали...

О, а ти ж знаєш, який той дім загалом? Про нього можна було би багато говорити. Це ж будівля, яку завершили перед самим початком великої війни. Вона стояла на розі вулиць. Будинок сконструйований у формі куба, один із кутів якого — заокруглений. Тут — довгі балкони. Це — фасад. А одна із задніх сторін цього прямокутника має, так би мовити, вм'ятину, схожу на мішок. Знаєш, як малюють мішок? Або таку дуже кулясту колбу. Тобто такої форми внутрішнє подвір'я дому. А там, де горловина мішка, — там велика шпара в бічній стіні, і завдяки їй внутрішній дворик сполучається із простором міста. Напрямок цієї шпари був рівно на міську ратушу, тепер, звісно, зруйновану.

На рівні першого поверху був мур. Коли місто перетворилося, у наш будинок, який на якомусь

колективному несвідомому рівні вважали таким, що необхідно знести, почали кидати каміння, цеглу і трощити шиби. А через мур закидали сміття. Акваріум опускався до критичної точки. Тож ми з братом почали, так би мовити, поспішно прив'язувати до його кутів газові балони, щоб хоч трохи вирятувати і його, і все те, що ми сюди так довго зносили.

А ти ж розумієш, що цей процес змінив наше життя. Такі речі виявляються почасти доленосними, і вони залишають дуже помітний слід. От, наприклад, побачили ми, що знесли дім, і зараз все вивезуть. А там стирчить старий маятниковий годинник. Треба його витягти. Відкладаєш зустрічі, пропускаєш пари, не приходиш на роботу. Без вагомих причин. Так вважають. Спершу щось пояснюєш, стаєш диваком, потім уже не зважаєш. Врешті змінюється траєкторія твого життя.

Тож тепер тобі, з одного боку, нічого втрачати: ти підпрацьовуєш то тут, то там. Жодних друзів, лише відсторонені знайомі, здебільшого маргінали. І палац посеред пустелі, яка насувається. З іншого боку, якщо вже ти пожертвував усім заради цієї оази, то чи дозволиш ти пустелі вкрасти бодай сантиметр твоєї землі? Звісно, що ні. Зав'язується такий вузол, що сполучає тебе, твоє життя і твій дім. Гинеш ти — гине дім. Гине дім — гинеш ти. Може, спершу духовно, необов'язково одразу фізично помирати. Відтак ми встановили на вікнах першого поверху жалюзі. Спершу вони були дерев'яні, але їх постійно ламали. Тоді ми поставили ґрати й забили вікна дошками. Дворик також

забили дошками на висоту ще цілого другого поверху. Будинок постійно розмальовували й загиджували все довкола. Ми намагалися щось вдіяти, але нашим порятунком виявилось чергове збурення: місто розширювало дорогу, на розі якої ми стояли. За новим проектом нас мали врешті знести, адже ми заважали, і закон був не на нашому боці, але й не проти нас.

Ми з братом вирішили цим скористатися і пішли на компроміс. З усім світом. Можна було б так подумати. Ми звернулися до рекламної агенції з пропозицією встановити довкола всього нашого будинку, який на запропонованому нами варіанті розширення дороги тепер стояв на острівці посеред автомобільної розв'язки, рекламну конструкцію. Місце для цього просто ідеальне. Ми вдали наївних дурників, які хочуть заробити і нібито вірять, що наш план затвердять. Насправді ми просили в рекламної агенції дуже мало. За те, щоб повністю обгородити рекламними щитами немаленький дім у такому вигідному місці, рекламні компанії платили значно більше.

Але компанія вдала, що сприймає нас серйозно. Проте запевнила, що це не дуже їй вигідно, але заради збереження нашого дому вона це зробить. Ми вдавали, що не розуміємо, про що вони говорять. Вони наполягали, що без них наш дім просто знесуть. Тому вони здійснюють цей проект як соціальний. Справа зрушила з місця. Компанія звернулася до міста із нібито своєю соціальною пропозицією: зекономити гроші на знесенні, зробити розв'язку саме на місці нашого дому, тобто довкола нього. А дім залишити на

острівці. Будівлю обгородити від землі й до рівня найвищої точки будинку суцільним щитом і показувати автомобілістам й пасажирам рекламу. Місто зацікавилася цим соціальним проектом. Адже, окрім економії грошей на нас, воно отримуватиме податок із найбільшої рекламної площі в околиці. Тож влада попросила рекламне агентство звернутися до нас і запропонувати цей соціальний проект. Так ми всі домовилися.

Місто внесло корективи у свій проект і перенесло розв'язку на кілька сотень метрів, потираючи руки в очікуванні надходжень. Рекламна агенція тішилася від того, як вона всіх обкрутила. На її думку. Вона отримала унікальну рекламну площу в унікально привабливому місці. Ми ж отримали шанс на існування. До того ж не просто шанс. І не просто виживання — розкішне життя. Місто компенсувало нам незручності: площа острівця навколо нашого дому, яку передали нам у власність, навіть трохи більша, ніж сам наш дім. А відстань між стінами й металеву конструкцією — кілька метрів. На наше прохання по всій площі круга, вміщеній між конструкцією та стінами будинку, обкладеними бордюрами, нам зняли асфальт і плитку та зробили газони. Там ми посадили кущі, а під стінами — виноград, який уже виліз на балкони другого поверху. Лише біля дверей ми залишили доволі просторий майданчик, який згодом вимостили врятованою колись бруківкою.

Рекламна компанія хотіла залишити невеличкий просвіт між землею та нижньою рамою конструкції. Але ми

попросили взагалі зробити бетонний фундамент по всьому периметру й у нього вмонтувати конструкцію — щоб більше заробити. Насправді, щоб краще сховатися. Компанія погодилася і зробила нам подарунок — адже вони постійно наполягали, що діють із соціальних міркувань. Вони запропонували нам, що застелять внутрішній бік суцільним рекламним полотном, на якому буде сучасний міський пейзаж. Виглядатиме, мовляв, так, ніби ми бачимо те, від чого якраз ховалися. Ми погодилися на пропозицію, але попросили роздрукувати дещо інше: реконструкцію старого міста. Тепер ми зняли плакати з наших вікон.

Поки місто будувало дорогу, а рекламна компанія облаштовувала свою конструкцію, ми за отримані кошти відремонтували фасад, вивезли накидане сміття, зняли ґрати з вікон — тепер вони більше не потрібні. Нарешті ми встановили на вікнах дерев'яні віконниці, лавки посеред газону, почистили внутрішнє подвір'я. Тепер там росте кілька декоративних і декілька фруктових дерев, із плодів яких ми із братом варимо улюблені повидла. Коли гарна погода, ми беремо в кошик усе, що можна з'їсти, і йдемо на дах. Там є оглядовий майданчик — єдине місце, рівень якого залишився вищим від рівня рекламних конструкцій. Із даху видно місто. Але ми дивимося переважно на небо. Інколи робимо паперові літачки й запускаємо їх у місто. Пишемо якісь записки, наприклад, «Відволічись» або «Зазирни у шпарку» — щось таке пафосно-дидактичне.

Із цього виникла ідея клубу. Ти уявляєш? Фабула така: велике модерне місто постало практично нізвідки. Знищило

старе місто. Залишився єдиний будинок. Його повністю закрили від людського ока, навіть зайти важко. До речі, місто так ще із почуття обов'язку перед безпекою громадян ніби хотіло зробити сюди пішохідний перехід, але потім вирішило, що заради двох осіб це недоречно. Ми — як ти можеш здогадатися — були тільки раді. Тому запропонували, що їздитимемо на мотоциклах. Оскільки дім на кільці, то з якого боку ми б не їхали, ми виїжджаємо на кільце й об'їжджаємо острівець до того місця, де у конструкції залишена невеличка арка. І так само виїжджаємо — не порушуючи правил руху, просто вписуючись у потік. Місто погодилося і подарувало нам із братом два мотоцикли.

Отож, повертаючись до клубу: будинок знайти важко. Дехто, мабуть, думав, що його знесли під час ремонту дороги. А дім тепер захищений за залізною стіною на острові, куди можна потрапити лише на мотоциклі. Уявляєш? Арку-в'їзд можна зачинити зсередини, тоді взагалі нема як сюди потрапити. Хіба таке нікого не зацікавить?

Гроші ми ще мали, тож вирішили інвестувати: спершу встановили на верхівці рекламної конструкції сонячні батареї, які водночас відбивали сонячне світло і тепло нам у вікна. Так ми від'єдналися від електрики та газу — почали обігрівати дім старою мережею батарей, систему підігріву яких перевели на електрику. А печі — знову на дрова. Потім ми відновили водонапірну помпу, місце якої знайшли на плані будинку. Ми розбили долівку в підвалі й відреставрували механізм, частини якого лежали

у найдальшому кутку пивниці. Ми відремонтували підвали і зробили там лабораторію плівкової фотографії, кінозал зі старою апаратурою та дерев'яними стільцями, гончарну майстерню зі спеціальними пічками й галерею знайдених фотографій та картин. Ми знову перемістили частину речей. Виділили приміщення для писання, чаювання і кавування, для відпочинку. На просторих горищах облаштували нібито покинуті приміщення для фотографування, майстерні для креслення і малювання. У різних кімнатах по всіх поверхах були бібліотеки, салони, читальні, аудиторії, кав'яреньки. Дім був готовий.

Тепер залишилося заманити сюди людей. Ми вірили, що таємниця й унікальність місця — з одного боку, стара атмосфера — з другого, і простір для творчості, хобі та просто гарного проведення часу — з третього боку, стануть нав'язливою ідеєю для тих, хто втомився від шуму цього світу.

Не думай, що я ідеалізую минуле. Майбутнє також може бути дуже гарним. Але теперішнє мене не влаштовувало. Допоки ми з братом не знайшли свого місця. Точніше, допоки ми його не врятували. Проте врятувати та законсервувати — цього виявилось замало. Коли мета була здійснена, а була вона програмою-максимумом, то виявилось, що нам треба більшого. Ми хотіли цим ділитися. Тож останні гроші ми витратили на антирекламу. Не в тому сенсі, що рекламували проти чогось. Просто якщо нам треба було щось прорекламувати, то логічно було би розмістити це на рекламній конструкції, що нас оточувала. Але нам

здалося, що це б повністю вбило ідею. І ми замовили старий папір, який не використали у виробництві, і найняли кількох художників, щоб ті зробили нам оголошення. За вірець вони мали матеріали столітньої давнини.

Оголошення ми розвісили в непривабливих для реклами місцях. Навмисно клеїли їх трохи криво, трохи дерли їх, мастили. Але прораховували все. Так нам здавалося. Здавалосьь, що це — найкращі місця, і оголошення побачать ті люди, які нам потрібні — втомлені таким життям. Втомлені бігом, мурашником, органічною частиною якого вони не є. І вони побачили.

А на оголошеннях були слова про тишу, атмосферу і спокій. Про місце, де можна сховатися. Про унікальну групу людей. І про фотографію, кіно, малювання, настільний теніс, креслення, споглядання неба, розмови, чаювання, ліплення із глини. Отакі прості речі, на які завжди мало часу. І які виявляються найважливішими. Для декого, хто цього сам може спершу і не знати. І ми, написавши про ці речі, просто що вони є, підказали людям, що їм насправді треба.

І почалися дзвінки: наші старі телефони, на які ще ніхто не дзвонив, крім нас самих, почали уриватися. Ми привозили спершу кількох людей, потім десятки. Люди спочатку дивувалися, де ж ота унікальна група людей. Ми їм казали, що це — вони. І спершу вони не вірили, але потім їм сподобалась ця думка.

Нам було добре і цікаво. Усі робили все, але потім кожен знайшов своє улюблене заняття. Усі рівномірно

розпорошилися по дому, який на день тепер ставав і їхнім. Потім і на ранок, вечір, ніч. Люди перебралися сюди. У якийсь момент ми відчули, що справді ми — унікальна група людей, яку ми спершу собі лише вифантазували. Ми ж не були знайомі. Але цей дім нас стягнув до купи.

Деякий час більше ніхто не приходив — стяглися всі, хто мав відреагувати на наш заклик. Але потім прийшли ще якісь зацікавлені. Вони привели нових, а ті — ще новіших людей. Із цими людьми, яких ставало все більше, ми вже не мали таких близьких стосунків — це було неможливо із двох причин: їх було забагато і тому, що мотивація прийти до нас була вже іншою.

Врешті ми з братом порадилися з нашою первинною групою і створили дім-музей, дім-майстерню, дім-кав'ярню, дім-відпочивальню, дім-кіно. Ми назвали його просто «Дім».

Люди, які були в першій групі, почали тут працювати. Хтось показував кіно, хтось курував майстернями, хтось провадив бесіди, хтось водив на дах відвідувачів, яких ставало все більше. А ті нам охоче платили. Врешті доля усміхнулася нам дуже привітно і трішки іронічно: ми викупили в рекламної агенції конструкцію навколо нашого дому. Тепер, щоб повідомити про себе, ми оформили вже і її. Ми зробили це так, щоб показати, хто ми, що ми робимо, де ми і як із нами добре. Ми розуміли, що епоха таємності скінчилася, і нам було трохи сумно. Але із цікавістю перестали оглядатися назад. Найважче — позаду. Хоч певною мірою і найцікавіше — зникнення міста й довгі роки

виживання. Тепер нам нічого не загрозувало. Але і зник той первинний азарт. У людей прокинулася цікавість до колишньої естетики, і ми були в цій царині монополістами. Ми цього не планували, але тепер, можна сказати, пожинали плоди нашої відчайдушності.

Невдовзі ми разом із містом здійснили спільний проект та збудували мережу підземних тунелів. Усі вони сходилися під нашим подвір'ям, звідки гвинтовими сходами можна було вийти назовні біля дверей нашого дому. А починалися вони в різних куточках міста. Десь потрібно було зайти у стару телефонну будку, яку знайшли на сміттєзвалищі й відреставрували. Десь — залізти у фонтан. Збоку виглядає, наче ви занурюєтеся під воду, але якщо заглянути у фонтан, то там видно обгороджене від води місце, звідки під землю ведуть вузькі сходи. Та ти це все і сам знаєш. Тобі ж було цікавіше дізнатися початок?

— Так.

— То тепер ти знаєш майже все.

— Майже? Чому «майже»?

— Річ у тому, що тепер ти — спадкоємець однієї із найбільших, так би мовити, монополій. Випадково. Не протизаконно, а тому що більше тут у нас такого не збереглося. Не збереглося старого. Тому єдине уціліле старе й, відповідно, володіння цим єдиним уцілілим старим — це монополія. Ти нікому не забороняєш також мати старе. От тільки де його взяти, коли все знищено? І колись ти станеш спадкоємцем усього цього. Я зараз не про юридичні питання, а про відповідальність за все це, опіку

й тягар. Ось про що. І тобі ще пощастило. А може, ні... А от твоїй доньці — менше.

— Я нічого не розумію.

— Знаєш, я багато думав про все це, про різні речі, про конкретне й дуже абстрактне. Але зараз хочу тобі сказати одне. Мені здається, що у певному сенсі найкраще вже минуло. Так, було важко, страшно, депресивно, зневірливо. А потім був один момент, коли шальки терезів переважили і ми зрозуміли, що все буде добре. І це був найкращий період. Коли трохи божевільна праця набуває сенсу, форми, майбутнього. Коли вагання і невпевненість початку, постійні переживання стосовно того, що «не вийде», уже позаду. Коли ти втягнувся у процес і допрацьовуєш. І ось ти бачиш завершення своєї великої справи, навіть не просто великої — справи всього життя! Аж раптом ти розумієш, що коли все скінчиться, то ти більше цього не матимеш... Розумієш? І ти раптом, як ніколи, хотів би пройти все якщо не спочатку, то із середини. Адже ти вже знаєш, що все буде добре. З іншого боку, ти, певна річ, також хочеш закінчити. Бо ж як не закінчити справи життя? І цей період — період перед піком, перед вершиною — найкращий. Він піднесений, він зриває голову. Потім — коротка мить неймовірного захвату, так, наче ти стоїш на вершині світу понад хмарами. У той момент ти — володар світу. А потім — ти спускаєшся вниз, у бік хмар. Весь у лаврах, певна річ. Але ти вже емерит. Ти озирнешся, а там, з іншого боку гори, вилазить у передсмаку володарства над світом хтось інший, хто звершує свою справу життя.

А ти, мій любий сину, живеш уже після того, як ми з моїм братом спустилися із вершини. Ще кілька місяців у нас бурлило оте неймовірне відчуття звершеності. Яке поступово витіснялося розумінням, що такого вже більше ніколи не буде. Брат, який, чесно кажучи, і почав боротьбу за минуле, помер якраз у той час, коли ейфорія ще не минула. Йому, з одного боку, пощастило. У повній і абсолютній славі він відійшов. От тільки слава ця дісталася мені. Несправедливо, і це другий бік медалі. Бо я — живий, і всі почали розпитувати мене, брати в мене інтерв'ю, захоплюватися. Я розповідав про мого брата, казав, як усе було. Але його нема. Тому людям він не був таким цікавим, як я, до кого можна доторкнутись, покупатися у променях моєї раптової популярності.

Інша несправедливість — це те, що в мого брата нікого не було. А перейде це все і повністю тобі. Перейшло б частково. І не те щоб мені тобі шкода. Мені шкода, що брат, який спровокував мене і завдяки якому це все залишилося, відійшов у тінь історії. А ми — на її яскраво освітлений бік.

Проте найбільше мене хвилює твоя донька. Вона, будьмо відвертими, значно більше прив'язана до цього всього, ніж ти. Твій час ще припаде на наші з братом лаври. Хоч річ навіть не в цьому. А в історії. Все повторюється. По-різному, але повторюється. Великими й малими помахами маятника. Ренесанс — мода на стару добру античність. ХХ століття — спроба заперечити те, що було раніше, нібито новий крок людства. Мода на старе також мине, як і виникла. І це згасання припаде, скоріш за все, на час твоєї доньки. І їй

пощастило найменше. Вона йтиме від піку донизу, до найнижчої долини. Їй буде дуже важко, але й цікаво. Найголовніше, щоб вона дочекалася наступного зламу. Хай вона не побачить розквіту, але хай побачить шлях із найглибшої діри. А ти приготуй її до цього. Може, спали кілька картин чи порубай на дрова кілька старих стільців. Вирви кілька сторінок із найкращих книжок, не знаю. Покажи їй, що це всього лише речі, і головне, щоб вона була спокійна.

Бо історія йде так, як має йти, вона повторюється і керує людьми, це лише механіка, яка діє так само невідворотно, як і сила тяжіння. Ти не можеш її змінити, але можеш не впасти сам, чи не дати впасти іншому, чи підстелити комусь, хто падає, перину. Справжні діячі історії — не королі і президенти, не провідники революцій. Історія створює для них вакансію, і як не один, то інший. Справжні діячі історії — це ті, хто у цьому людському божевіллі намагається не впасти й підстелити якомога більше перин.

І хай вона ніколи не картає себе за те, що історія відбувається так, як відбувається. Хай не картає себе за те, що історія повторюється. Хай не картає себе тоді, коли все це піде на дно, як наповнений повітрям акваріум, готовий репнути під нестримною силою води в будь-який момент. Вона не може на це вплинути. Єдине, що вона справді може зробити, — це прив'язати кілька повітряних балонів до цього акваріума, аби сповільнити його занурення, а якщо пощастить — почати його витягати із дна. Проте, врешті, найголовніше — це прив'язати балон до себе й до тих, кого

вона любить, і якщо акваріум опуститься надто низько — так тому і бути. Виривайте аварійне кільце і спливайте на поверхню. Решта залишиться у ваших спогадах. І не треба журитися, якщо цього нікому не буде потрібно. Воно потрібно вам. Тож живіть спокійно, і хай у маленькому акваріумі спогадів зберігається пам'ять про те, як було, як нема, як могло би бути.

Словесна долина

А слово було з літер.

— Добрий день, графе де Вербум! Дякую, що Ви погодились прийти.

— Інспекторе.

Як тільки граф отримав вранці телеграму від інспектора — розпорядився подати автомобіль. Поклав нотатник у кишеню пальта, дещо поквапливо накинув на шию шалик і спустився закрученими кам'яними сходами свого замку до машини.

Будинок за адресою, що вказана в телеграмі, був розташований у добротному міщанському районі. Здавалося б, він мав бути втіленням благоденства. За будинками виднівся пляж і океан. Квартира жертви була на третьому поверсі кам'яниці з делікатною сецесійною ліпниною. Попри стіну були насаджені трояндові кущі. Граф представився констеблю, і той пропустив його до будинку, повідомивши номер квартири. Граф піднявся дещо тьмяними мармуровими сходами й увійшов до помешкання. Власне, там уже був інспектор та кілька поліціантів.

— Графе де Вербум, жінку вбито ось цим словом, — мовив інспектор і простягнув плаский та видовжений

металевий прямокутник делікатної роботи, який складався зі сполучених букв.

Де Вербум прочитав: «МОРАЛЬ».

— Хм...

— Що Ви можете про це сказати?

— Вишукане слово для вбивства. Проте створене з низькопробної буквяної руди. З неї виготовляють хіба що всяку бутафорію та дешеві підробки.

— Що це нам дає?

— Мені — нічого...

— Вибачте, графе. Чим це Ваше спостереження може допомогти знайти злочинця?

— Дорогими словами з дешевого матеріалу користуються фальшиві люди з подвійними стандартами. Гадаю, вбивця була знайома із жертвою не надто близько, а жертва могла й не знати імені вбивці. Проте вони могли перетинатися у повсякденному житті, наприклад, у крамниці, церкві, якомусь гуртку.

— А який мотив?

— Покарання за спосіб життя чи за спосіб мислення. Шкода, що підставою було не справжнє життя, а те, яким його бачила вбивця.

— Хвилинку, графе, то Ви вважаєте, що злочинець — жінка?

— Майже впевнений, але можу помилятися.

— Чому?

— Якщо ми правильно визначили мотив, то скажіть, хіба чоловік, вважаючи, що жінка живе саме таким життям, за яке

її і було покарано, хотів би звести її з цього світу?

— Малоймовірно.

— Отож шукайте жінку, не молодшу від жертви, задіяну в суспільному житті, проте без посади. Можливо, вона не в міру говірка, любить спостерігати зі свого вікна і теревенити про низьку мораль сучасних людей. А тепер вибачте, сьогодні до мене прибувають гості.

Паротяг зупинився і, випустивши пару, голосно свиснув. Дверцята вагонів одночасно відчинилися — провідники чекали рівно дві секунди після гудка. Це був люкс. Із третього вагона зійшла група людей — то приїхала родина графа де Вербума. Ніхто з них не мав графського титулу, адже де Вербум першим в роду здобув його за заслуги перед королівством.

Вантажники перенесли речі родичів до графового авто. За двадцять хвилин всі прибули до замку.

Наступного ранку сніданок був поданий о дев'ятій. Першим до зали увійшов брат графа. Невдовзі — батьки. Де Вербум зайшов рівно о дев'ятій. Кузен із сім'єю трохи запізнився.

— У нас, мабуть, найкраща гостьова спочивальня у всьому замку, — мовила кузенова дружина.

— Та ні, у мене, — усміхнувся брат.

— А я думаю, що у нас, — запевнила мама.

— Он як? — дещо лукаво посміхнувся де Вербум. Він намагався бути уважним до своїх гостей і розпорядився поселити кожного з них у такій кімнаті, яка би їм щонайбільше припала до вподоби. Своїх батьків він

розмістив на найнижчому поверсі в маленькій затишній спальні, що містилась під партером. Замок стояв на скелі, тож батьківські апартаменти були розташовані нижче від рівня землі, адже вимурувані в кам'яній основі графського дому над урвищем.

Спальня батьків мала невеличкі аркоподібні вікна над підлогою, через які було добре видно океан. Рокотав прибій. У кутку був камін, а поряд — купа дров із різних порід дерева.

— Не знаю, мені здається, що мансарда таки найкраща, — зауважив брат. Граф де Вербум вирішив поселити його у вежовій мансарді. Піднятися туди можна було або гвинтовими сходами, вписаними в коло стіни, або ж решітчастим ліфтом, з кабіни якого було видно шлях уздовж колодязя високої вежі.

Коли ліфт піднімався, стеля над ним розкривалася, він заїжджав до кімнати, людина виходила, і ліфт зникав під підлогою. Мешканець мансарди мав безліч розваг. Він міг, наприклад, запускати механізм, який за допомогою коліс та шестерень крутив верхівку вежі по колу. Також можна було потягнути важіль і відкрити дах. Все це давало чудову нагоду споглядати зоряне небо.

Кузен із дружиною та дітьми отримав у розпорядження величезні апартаменти на другому поверсі — якщо з боку фасаду, і на третьому — з боку океану. Їхні кімнати простягалися уздовж всього замку. Одні їхні великі круглі вікна виходили на океан. А інші — заввишки від підлоги до

стелі — на просторий балкон із видом на сад, у якому росли кущі та дерева, пострижені у формі кубів, куль та пірамід.

Сніданок тривав. Граф відчував делікатне задоволення від того, що кожен нахваляється своїми покоями — адже так було задумано.

— Графе, а чим Ви, властиво, займаєтесь? — запитала кузенова дружина.

— Граф знайшов у долинах, що на схід звідси, родовище з найбільшими відомими у світі покладами буквяної руди, на якій розбагатів і завдяки розробленню якої отримав титул, — дещо хвалькувато промовив своїй дружині кузен де Вербума.

— Але це другорядне, — втрутився граф.

— Другорядне? — дещо схвильовано мовила кузенова дружина.

— Важливіше — це ремесло, завдяки якому я отримав свій титул. Я шліфував свої вміння впродовж довгих років. Я спеціалізуюся на руді, з якої ми виготовляємо втілені слова.

— О так, — перебила його мама, — всі слова, якими люди володіють *не* від природи.

— Саме так, — продовжив де Вербум. — Слова, які ми набуваємо *від* природи, належать до першого розряду. А слова, які винайшло людство якихось чверть століття тому, — до другого розряду. Вони викувані зі словесного металу, їх застосовуємо не для звичайного спілкування та комунікації, а для спілкування глибинного. Тож я займаюся розробленням цієї руди, класифікацією, сортуванням знаків

та виготовленням слів. Крім того, до мене приїжджають звідусіль, щоб придбати руду або ж готові слова. Адже маю цех із виробництва втілених слів.

— Завжди хотіла почути, у чому ж їхня особливість? — мовила кузенова дружина.

— Це матеріалізоване слово: природний елемент, викопаний із надр, у який ми навчилися вкладати і матеріальне, і духовне. Вчені вважають, що воно наближене до того, що було на початку Всесвіту.

— Неймовірно! — вигукнув брат.

— Але що нам з того? — не вгавала кузенова дружина.

— Між цим словом й особою, до якої воно спрямоване, не існує жодних перешкод, — втрутився батько графа де Вербума. — Звичайні слова — то звуки, за допомогою яких ми можемо промовляти до людини навіть найнеймовірніші речі — якщо нас слухатимуть. Коли ж виникає духовний бар'єр, нерозуміння, суперечності, то прості слова втрачають свою силу.

— А слова втілені — ні, — закінчив думку граф. — Якщо дібрати слово правильно, то воно одне-однісіньке може промовити людині стільки, скільки та не розчула впродовж багатьох років серед тисяч слів. Серед найпоширеніших слів, які виготовляють у словописнях, є, звісно, «ЛЮБЛЮ», «ВИБАЧ», «ДЯКУЮ». Люди просять виготовити слова різної величини, з букв різного шрифту, натиску, з різних сортів металу, врешті. Часом я натрапляв також на такі слова, як «СМАК», «НУМО», «ГОДІ», «ПИСЬМО», «КРАСУНЯ», «МОЛОДЕЦЬ».

— «СМАК?» — здивувалася мама.

— Це був комплімент людині, яка мала чудовий кулінарний хист. «НУМО» — то підбадьорення від дружини, яка завжди вірила у свого чоловіка. А «ГОДІ» — образа, відчай, прохання не жити так, як жили багато років. Той перший чоловік — кухар — відкрив власний ресторанчик, а чоловік, якого підтримала дружина, повірив у себе й обійняв якусь важливу посаду.

— Дивно, що одне слово так діє, — замислився брат.

— Воно акумулює в собі відбиток почуттів та думок того, для кого його виготовляють. До речі, різні люди з різною мірою підхожості придумують слово для втілення. Тому деякі з тих слів діють швидше, ніж інші.

— Був випадок, — підхопив кузен, — коли хлопець втілив слово «ЛЮБОВ» і подарував його дівчині. Проте на серці в нього була щира людська дружба, а слово «ЛЮБОВ» не пасувало до такої ситуації, бо виявилось надто емким. Тож дівчина кілька днів не відчувала сенсу слова. Бо хлопець не надто точно його вибрав.

— А у випадку зі словом «ГОДІ», — підтримав розмову де Вербум, — було так, що жінку довго не влаштовувало те, як вони живуть із чоловіком — їй не подобалося їхнє життя. І вона думала, що написати: чи щось конкретне про нього, чи про один зі своїх негативних душевних станів, чи щось на кшталт «СУМНО». Проте вона об'єднала всі емоції та почуття, і вийшло оце «ГОДІ». Врешті чоловік забрав дружину з міста, змінив життя, почав усе від початку. Не знаю, де вони, але схоже на те, що чоловік почув бажання

своїї дружини... Загалом придумати слово для втілення має бути дуже легко. Здебільшого воно тривалий час не покидає наших думок і, властиво, само проситься геть із нашої голови.

— Дорогий мій графе, а чи можна було б піти до копалень? — запитав несподівано тато.

— А й справді! — підтримав брат.

— Гадаю, — замислився де Вербум, — можна зреалізувати це негайно.

Він розпорядився подати транспорт. Родина їхала майже прямою дорогою у протилежний від океану бік. За чверть години прибули до кар'єрів. Підійшли до урвища й побачили внизу грандіозне видовище: вони стояли на краю великого каньйону, який тягнувся ліворуч і праворуч, аж доки око сягало. Якраз у цьому місці, перед їхніми очима, ущелина розширювалася й утворювала велику округлої форми долину, всіяну валунами та невеличкими горбами. Протилежна стіна була десь за дві тисячі кроків. Саме тут граф де Вербум знайшов найбільший у світі запас буквяної руди.

— Графе, — озвалася кузенова дружина, спостерігаючи за вантажним потягом, який наближався до долини звивистою колією, прокладеною у дні каньйону. — А чому Ви дозволяєте іншим користатися з цих покладів?

— Доля світу не буде повноцінною, якщо всі слова належатимуть мені.

— Уу?..

— Якщо я нікому не продаватиму словесної руди, то матиму спокусу заглушити всіх виробників у світі та створити монополію. Тоді безліч дрібних майстрів не зможе дозволити собі що-небудь виготовити. Слова втілюватимуть лише великі майстерні. Вони стануть одноманітними, масовими. Людські стосунки від цього можуть дуже постраждати. А внаслідок цього постраждає і поступ.

— Поступ? — перепитала мама.

— Я погоджуюсь із графом, — мовив брат, — ми схильні не помічати взаємозв'язку між тим, що у людини на душі, і поступом людства загалом.

— Як від занепаду стосунків між людьми може постраждати поступ? — спитала кузенова дружина.

— Частково погоджуся, дорогий брате, взаємозв'язок є. Але дозволю собі уточнити, що мав на увазі ще інший вимір. Чомусь прийнято вважати, що поступ — то суто технічний бік суспільного розвитку. Площині ж слова не надають заслуженої уваги. Ми стежимо за удосконаленням двигунів, винайденням аеропланів, проте не дуже пильнуємо того, як розвивається словесність. Чомусь цю царину вважають занудством, її віддали жменьці маргіналів-інтелектуалів.

Проте здатність виражати почуття словами, думки — текстами, та і взагалі придумування нових типів побудови словесних конструкцій теж є результатом розвитку людського мозку, як і математичні обчислення, втілені у матерії потягів та автомобілів, стін, кораблів та мостів.

— Якщо це правда, — схвилювалася кузенова дружина, — то як людство може недооцінювати словесності?

— Тут річ навіть не у словесності, — додав раптом тато, коли родина спускалася звивистою кам'яною доріжкою на дно каньйону. — Річ в іншій формі думки, вираженій у словесності. Різні способи думання є неповторними, і будь-яке думання, саморефлексія ведуть до пізнання світу і пізнання себе. І кожне мислення однаково до чогось прямує...

— Але результати деяких мислень видаються людям корисними, — з ентузіазмом перебив брат, — а деяких — непотрібними.

— Якось так, — погодився граф.

— Виходить, — задумалася кузенова дружина, — усе так банально: до слів менша увага, ніж до технічного прогресу, бо вони не покращують і не спрощують нашого життя.

— От власне, вони це роблять, — не погодився де Вербум.

— Але як?

— Техніка може дати нам блискучу перемогу у війні над ворогом. А слово могло б дати нам мир. Або, власне, війну. І, на жаль, воно так часто дає війну. Можливо, якщо б ми дбали про словесних науковців так само, як про науковців технічних, то війни б не було?

— З іншого боку, може, вони не винайшли б своїх слів, якби їх леліяли, — додав батько.

— І то правда, — погодився граф.

Вони ступали коричневим піщаним ґрунтом між валунами ближче до копалень.

— Добрий день! — гукнули працівники графові та його супутникам.

— Добрий день! — відповіли всі.

— Це одне із родовищ звичайних слів, — пояснив граф своїй родині.

— А є ще незвичайні? — запитала мама.

— Є ще так звані «закручені» — вишукані слова для спеціальних нагод. Між ними виокремлюють ще слова «звичайні закручені» — проміжний стан. Їх використовують здебільшого для творчості. Звичайна руда із вкрапленням особливих значень.

— Угууу.

— Тут потрібно бути обережними, — мовив хтось збоку. Це був розпорядник робіт на головній ділянці видобутку. — Графе де Вербум, то це Ваша родина? Дуже приємно.

— Так, чи не могли б Ви показати їм, що тут і до чого, а я повинен відлучитися.

— Чому? — запитала мама.

— Сьогодні було скоєне вбивство словом...

— Як? — вжахнувся кузен.

— Жінку позбавили життя словом «МОРАЛЬ».

— Дивний вибір. А як взагалі можна вбити словом? — запитав брат.

— Через невідповідність форми слова та його суттєвого опрацювання. Злочинець, а точніше, злочинниця вербалізувала прагнення, причину й мотив убивства та вклала це все у слово, викуване з дешевої руди. Майстер, що його виконав, без сумніву, зумисне огранював слово

«МОРАЛЬ» як якесь інше слово. Через це метал окислився і став отруйним для душі. Оскільки руда була найнижчої проби, таку фальшивку було не так вже й важко зробити, на жаль, — пояснив граф де Вербум.

Неподалік товариства прошарудів гуркітливий зсув руди у відкритий вантажний вагон. Це навантажували потяг, що недавно прибув до копалень.

— Це словом із Вашої руди вбили ту жінку? — після короткої мовчанки спитав кузен.

— Ні. Я такої не добуваю, її тут просто нема. Проте допомагаю в розслідуванні як такий собі знавець слова.

Граф повернувся до автомобіля і наказав відвезти родичів додому, коли закінчать свою екскурсію. Сам же пішов уздовж кручі до міської околиці. Спершу ландшафт був дещо пустельний. Проте невдовзі дорога ставала все більш глинястою, а довкола все частіше траплялися невеличкі деревця та кущі. Ще за кілька хвилин ходьби почався міський сад. Із цього краю він був запустілий та здичавілий, але з дороги було видно, як поступово — із наближенням до будинків — простір між стовбурами ставав усе доглянутішим, а самі дерева — пострижені.

Невдовзі граф підійшов до містка через невеликий потік, що витікав із саду в напрямку каньйону, куди із гуркотом обривався і творив там внизу невелике озерце. З нього майстерні графа брали воду, щоб очищувати найціннішу словесну породу. Після цього її наливали в цистерни й відправляли потягом на словникові поля, де вчені різних

спеціальностей намагалися селекціонувати нові, однорідніші сплави.

Тим часом розпорядник робіт показував графовій родині велику викопну машину, занурену глибоко в землю. Механізм крутив по колу ковші, на які там, унизу, насипали буквяну руду, що після цього піднімалася догори й висипалася на вагончики, які рядочком стояли під механізмом. Маленька дрезина перетягувала ряд вагончиків так, щоб, коли один ставав наповненим, під механізм підкочувався інший. Тут стояв словесний шепіт.

— До речі, я ніколи не думав, — здивовано промовив графів брат, — що руда шепоче.

— Вона нежива, тому казати, що вона шепоче — не зовсім правильно, — сухо зазначив розпорядник. — Але у принципі так, руда видає сприйнятний для людського слуху шепіт тих букв та складів, які становлять її масу.

— То цілих слів немає? — здивувалася графова мама.

— Ні, з чого Ви взяли? У тому й мистецтво: знайти необхідні букви однакового відтінку, однієї щільності, блиску, а потім з'єднати їх у слово так, щоб воно було промовистим.

— То це тому слова інколи розпадаються? — запитав графовий кузен.

— Так, якщо майстер неправильно сполучить слівні елементи, то воно може розсипатись, не спричинивши жодного ефекту, або ж іще гірше: вплинути неправильно, непередбачувано, що може навіть мати негативні наслідки.

Родина проходила між ангарами для вагонів та цехом просіювання й сортування руди. Усі зайшли всередину. Ближче до виходу були великі дерев'яні ковші з однаковими літерами. Ковші стояли в абетковому порядку: спершу ті, що були наповнені буквами «а», «α», «α», тоді з літерами «б», «β», «β», потім засипані «γ», «δ», «в», «г», «和» і так далі. Цех був дуже-дуже довгий. Час до часу сюди завозили нову руду. Її подавали на подрібнювач, який розбивав склади на окремі символи. Тоді працівники ретельно класифікували отриманий матеріал і складали все до ковшів. Звідти символи набирали в невеликі тачки й везли до печей, де розігрівали руду до температури, при якій із неоковирного шматка металу із вкрапленням символу плавалося та стікало все зайве, і залишався лиш сам той символ.

Виплавлені букви складали у вистелені тканинами дерев'яні переносні ковші й виносили їх до складів. Саме туди скеровували замовлення від словесних майстерень, бібліотек, газет, митців та приватних осіб. Багато досвідчених працівників ретельно відраховувало необхідну кількість потрібних букв чи ієрогліфів, добираючи їх так, щоб вони пасували одне до одного за всіма характеристиками, і пакували їх у коробку. Потім цю коробку відправляли кур'єрським вагоном до одержувача.

Найвибагливіші інституції, люди, митці та — головне — словесні майстри прибували сюди особисто і власноруч вибирали необхідні їм букви чи інші символи.

Тим часом граф де Вербум підійшов до околиці міста. Будинок, де сталося вбивство, стояв сьомим від саду, повз

який щойно прогулювався. Інспектор чекав у квартирі.

— Вітаю, інспекторе!

— Вітаю, графе де Вербум!

— Як просувається Ваше розслідування?

— Неймовірно! Ми маємо підозрювану. Ваші підказки звузили коло пошуку. Ми, звісно, не впевнені у її вині, проте все збігається.

— Так, перевірити вину людини значно простіше, коли ми маємо конкретну історію, а не суцільну невідомість.

— Наша підозрювана — старша жінка. Вона одна з найактивніших учасниць усіляких клубів ведення домашнього господарства, дотримання норм поведінки, традиційної кулінарії, благородства. Сусіди підтвердили, що вона регулярно спостерігає через далекогляд за мешканцями. Ми стежили за її вікнами і переконалися, що це справді так. Тож попросили ордер на огляд її квартири і побачили, що з її труби було видно вікна загиблої. На полицях шаф у квартирі підозрюваної ми знайшли безліч книг про виливання, кування та створення слів.

— Справді, це не доводить нічого, окрім імовірності нашої гіпотези.

— Як же нам бути, графе?

— Застосувати проти неї її ж зброю.

— Вбити її?

— Що Ви, інспекторе? Створити слово, що змусить її сказати правду.

— Але неможливо змусити словом, — заперечив інспектор.

— А вбити? Таке часто трапляється?

— Иии...

— Змусити — неможливо. І вбити — неможливо. Жертва ж, наприклад, сама себе заїла тими докорами та внутрішніми терзаннями, які й викликало в її душі це підступно виготовлене слово.

— Справді...

— Ми доберемо і створимо таке слово, щоб наша підозрювана сама сповістила нам правду.

— І що це буде за слово? «ПРАВДА», «БУДЬ ЛАСКА», «КАЖІТЬ» чи щось інше?

— Ні, ні, категорично ні! Це має бути зроблено за її рецептом. Гадаю, я знаю, що робити.

* * *

— То вам сподобалася прогулянка виробництвом? — запитав граф у своїх родичів, коли повернувся наступного ранку на спільний сніданок.

— О так, дуже, — мовив брат. — А що там із тим убивством?

— Ми знайшли словесну злочинницю, — задоволено сказав граф.

— І хто це був? — запитала кузенова дружина.

— Це була людина, яка вважала життя іншої негідним і взяла на себе право його обірвати.

— Словом «МОРАЛЬ»... — протягнув кузен.

— А як ви довели, що то вона?

— Я замовив дешевої, неякісної словесної руди, і ми викували із неї слово «ПРАВЕДНІСТЬ». Майстер, огранюючи його, закарбував у ньому ідею праведності убивства. Відтак це слово окислилося, адже убивство не може бути праведним, проте воно подіяло на жінку так, що та захотіла похвалитися своїм жахливим вчинком, який мотивувала тим, що робить світ кращим. Так ми її впіймали.

— Десерт, — меланхолійно мовив дворецький.

— Дякуємо, — відповів граф. — Прошу частуватися, — звернувся він до гостей.

— Чудовий видався день, — після короткої мовчанки промовив кузен.

Граф усміхнувся і, нічого не кажучи, підійшов до столика із невеличкою скринькою. Він витягнув з неї маленькі пакунки й подарував кожному з гостей.

— Це вам на згадку про мене, — загадково поглянув на родичів де Вербум.

Після трапези всі розійшлись по своїх кімнатах: завтра вранці вони вирушали додому.

Сонце заходило поміж хмарами, що нависли над низькими горбами вдалині. Довгі тіні простягалися у саду попід вікнами замку. Узбережжя океану було вже темним, а біля нього вирувала неспокійна синя вода. Помаранчеві тьмяні смуги гойдалися на хвилях. Замок западав у напівморок. Дворецький запалив світла в коридорах і над сходами. Гості де Вербума були у своїх апартаментах. Усі мовчали. Кожен тримав у руках невеличкий, але дуже

цінний подарунок від графа: втілене слово. Здавалося, що минуле й майбутнє сплавилися в одну цілісність. Кожна причина вербалізована, а мрія — означена. Усе крилося в слові. Ідеальному, відповідному, точному.

Граф поселив свого брата у вежі, бо той ще не знав, ким хоче бути. І де Вербум дав йому слово «У НЕБО». Брат роздивлявся зірки над океаном, і одна з них була його.

Кузен сидів на кріслі у темряві, а крізь решітчасті вікна, що тяглися до стелі, у замок падали круглі плями жовтих ліхтарів, встановлених у саду й на терасі. У руках він мав книгу — порожню. А на ній — слово «ПЕРОМ». І кузен знав уже, що і коли він буде писати.

Його дружина стояла біля великого дзеркала з масивною дерев'яною рамою. А рукою до себе притисла слово «ВЕРТАЙСЯ» — раптом згадала, що завжди хотіла повернутись додому, зібратися в мандри, бо дім — на іншому кінці континенту. Ба більше, хотіла згадати, якою була колись, до знайомства зі своїм чоловіком.

Тато сидів при каміні й курив. Він уважно вивчав своє слово — «ДІМ». Йому не хотілось прощатись із ним. Він подумав, що було б добре навести там лад: привезти дров, нарубати полін, пофарбувати вікна знов, а потім у кухні писати філософський трактат.

Єдиних думок не було у мами: що ж саме мало би означати те слово «ПРОЩАННЯ»? Не знати.

А граф дивився на сонце. Під ним догорала у західному промінні Словесна долина.

Ключ-місто: відмичка для простору і часу

Місто — це людської долі лабіринт.

Усе почалося з того, що ми засумнівались у реальності нашого світу. Врешті, що таке реальність? Тепер я відчуваю, що вона дуже відносна й має безліч виявів. Брехня — це деякою мірою також певним чином сконструйована реальність: інколи з уламків правди, інколи зі шматків інших брехонь, інколи це деконструйована та перероблена абсолютна істина. Властиво, машину для конструювання реальності ми і знайшли в результаті наших пошуків.

Наше місто можна було би вважати вишуканим. Воно збудоване так, що всі почуваються тут, немовби за ними підглядають. Коли кажу «воно сконструйоване», то співрозмовник не чує тут якогось прихованого смислу, проте ми виявили, що ніхто в нашому місті не знає, хто ж придумав увесь цей простір із каменю, дерева та металу. У занедбаних міських архівах та бібліотеках є багато документів та інформації, але нічогісінько немає про створення міста: хто, як, навіщо, коли і чи довго його будував? Не згадано, до якої держави воно належало, а потім виявилось, що ніхто не знає навіть того, у якій державі та навіть у якому часі воно існує у цей конкретний момент — нічого, порожнеча.

Ми також думали про те, як це можливо. Кожне наше відкриття жахало нас дужче від попереднього. Кожна відповідь до нестерпності поглиблювала наш всепоглинальний відчай. І врешті ми вийшли з печери — ми знайшли одну всеосяжну відповідь.

Єдине, що ми всі знали на початку про наше місто, — це те, що воно називається От Сім. Проте це не було хоч десь зафіксовано. Ми запитували в людей: «Де ми живемо?», а вони здивовано та навіть обурено відповідали: «В От Сімі». Але на запитання, з чого вони таке взяли, відповіді не міг ніхто. Обурення мимохіть перетворювалося на здивування, ба навіть на ледь помітний переляк. Врешті ми почали записувати ті їхні відповіді. Спершу опитування були спонтанними та спорадичними. Але за короткий час ми взялися фіксувати слова усіх, хто що-небудь нам казав. Ми отримали гігантський перепис людської думки. Відповідно до результату, у нас виникло відчуття, що це місто — якась бутафорія, якась ілюзія. Що гірше — крім нас цього ніхто не відчував. Це було просто нестерпно.

Якоїсь миті ми зрозуміли, що й самі ніколи не виходили за стіни нашого гігантського міста. Ми роками блукали його вузькими проходами, затиснутими зусебіч стінами з пісковика, закованими містками понад проходами та заплутаними безліччю непередбачуваних багатоповерхових поворотів та сходів догори й донизу. Це був надскладний лабіринт. Простір у ньому був розроблений так, що дістатись туди, куди тобі потрібно, було дуже довго й заплутано. Але за цей період у кожного з нас —

мешканців — був час на дві речі: позлитися, перебуваючи пригніченим, або подумати, перебуваючи піднесеним. Раніше ми — ті, хто почав шукати пояснень, — також постійно були пригніченими. Потім ми перейшли у проміжний стан, коли в нас почали з'являтися запитання. Скажу відверто: на початку, — як і тоді, мабуть, коли починаєш дихати, — лякаєшся, бо це щось нове, а нове — за визначенням небезпечно — до моменту його апробації та прийняття. Тепер ставити запитання — приємно, хоч усе ще страшно.

Мушу сказати, що навіть трохи шкодую за тим новонаверненням, так би мовити. Розповідаючи цю історію, згадую час, коли відчув, що став іншим. Нині воно вже притерлося, звиклося — воно є чимось само собою зрозумілим. А раніше воно було свіжим, солодким і дивним. Солод цей подарувало місто.

Тож після проведення опитувань нас тоді ще всього кілька осіб почало шукати край міста, бо ми зрозуміли, що й самі не знаємо, у якій країні живемо, у який час, що відбувається поза нашим домом. Але ми марно блукали одними і тими самими проходами поміж будинків, постійно зустрічаючись і перетинаючись то на сходах, то на провулкових розгалуженнях. Ми збагнули, що ніхто з нас ніколи не бачив жодної брами назовні. Тоді ми вирішили обійти місто по периметру його стін. Але нас обхитрили конструктори міста. У наших пошуках ми почали неодноразово спускатися на нижчі яруси міста, звідки на світ довкола можна було дивитися крізь маленькі

восьмикутні отвори у стінах, а потім знову виходили вгору на серединний ярус, де ми жили і який був у того міста як палуба корабля: саме там можна було вийти на мур і бачити відкрите небо й горизонт перед собою.

Наші спроби обійти периметр цього «палубного» ярусу також виявилися марними, бо постійно на шляху траплялися якісь споруди, оперті на міський мур, які потрібно було обходити. Здавалося, вони невеличкі, але система переходів була настільки заплутаною, що ми ніяк не могли опинитися у точці муру, яка була одразу за будівлею. Кожен такий випадок збивав нас, і ми ніяк не могли собі навіть уявити, як же виглядає наш дім. Прикрість полягала ще й у тому, що не існувало ніякої карти.

Зрештою, уяви собі, як ми почувалися, намагаючись скласти карту, коли зрозуміли, що раніше ніколи в житті не бачили жодної мапи: звідки ми взагалі знали, що щось таке існує? Та навіть попри це, ми не розвідали б усього простору міста, адже він одночасно чіткий і точний, але й непрозорий та розмитий. Ідеальний простір розтікається між стінами та будинками. Проживши навіть кілька життів, все одно знайдеться якась вулиця і закуток, попри який ти ходив роками, але ніколи не ступав туди ногою, бачив, але думка про те, що ти дивишся на незнайоме, у той момент вислизала. Так відбувається, аж поки не настає відповідний час побачити та відкрити для себе ще один фрагмент простору.

Ти відчув усю суть сказаного? Поки не настане момент ЧАСУ, щоб відкрити фрагмент ПРОСТОРУ? Коли ми

збагнули, що час і місце не просто вимушено пов'язані, перебуваючи одне в одному так, як ми це бачимо на щодень, а вони справді співзалежні, то нам стало моторошно. Як і хто визначає точку, у якій ти отримуєш доступ до часопростору? Ким ти у той момент є, тобто за що тобі надано цей доступ? І — не менш цікаво — ким ти станеш після цього неусвідомленого катарсису. Ми ж усвідомили, що кожен новий часопростір відкриває нові усвідомлення, нові пласти наших особистостей.

Тож наступним нашим завданням було зрозуміти, чи пласти ці ставали надбудовою, чи новий досвід проектувався на наші особистості і вписував у наш інтелектуальний код нові значення, чи це чиста археологія? Можливо, наша особистість — то певним чином розчищена й розкопана до певної глибини універсальна особа, що здатна володіти первинною істиною?

У такому разі вихід із печери та віднайдення абсолютної реальності — це віднайдення усіх закопаних у власній людській істоті секторів кожного пласту. А відбувається це завдяки проявленню кожного нового шматка універсального міста, у якому ми живемо? Чи, можливо, це наше зростання, проходження якихось ще незрозумілих випробувань дає нам змогу відкрити наступний сектор себе самого?

Тож за доволі короткий час ми зрозуміли, що наш дім — місце, у якому ми перебуваємо, — неможливо вкласти в карту, воно занадто... занадто величне. Так, з одного боку, нам здавалося, що воно трохи загрозиве, хитре та

підступне, але з іншого — ми збагнули, що просто не розуміємо його суті. А коли людина не може відчитати суті іншого, то вона неправильно відчитує код, сигнали, що їх той інший транслює у довколишній простір. Вона накладає на жести, інтонації та зовнішні прояви свою транскрипцію, яка незворотно веде від розуміння до непорозуміння. У такому випадку ми вбачаємо загрозу і підступ — ми накладаємо це туди, де не розуміємо коду.

Тож ми залишили нашому дому шанс на наше розуміння. Хоча, як потім відчули, це місто абсолютно не потребувало чиеїсь прихильності. Воно було самодостатнім. Ми згадали, що серед архівних документів знайшли циркуляр без зазначення року видання, без підписантів, імен та назв інституцій, а лише з дивною печаткою із зображенням восьмикутника. На цьому папері було написано лише таке: «...ніколи не змінювати структури стін, будівель, міського простору і комунікацій». Справді, ми ніколи не бачили, щоб хтось коли-небудь будував нові споруди чи робив реконструкції.

Щоб краще зрозуміти конструкцію міста, ми спробували знайти його серце. Після багатьох спроб ми побачили те, що інтуїтивно визнали тим серцем. Як це дивно. У всьому тому кам'яному просторі так багато було зелені. Однак вона була органічно вплетена між будинками та стінами. Тож ми гадали, що серце буде кам'яним або, вірогідно, залізним. Але зрозуміли, що це геть не так.

Ми якраз пробігали довгою вулицею, один бік якої був пронизаний безліччю бічних вуличок. З іншого боку стояла

висока стіна із просвітами в ній. Там, за нею, ми побачили зелено-синє мерехтіння. Пройшовши через просвіт у стіні, ми опинилися у гігантській кулі. Вона була пронизана іншими проходами із різних рівнів міста-лабіринту. Її внутрішня поверхня поросла ніжно-зеленою короткою травою і густим садом з однакових дерев із круглими кронами, які випромінювали якийсь небесний зеленкавий відблиск, що танув у кам'яній сфері, оповитій зеленню, і робив мікросвіт казковим. Чару додавала контрастна гігантська крапля води, що висіла в повітрі по центру й живила сад дрібними краплинами.

Ми побачили, що газонами й садом гуляють люди. Нам не вірилося, що таке можливо, але коли стали на траву, то неначе змінилася внутрішня тяга, і кругла площина сфери стала для нас низом, площиною тяжіння.

Якби це було тільки красиво, то тут стосовно нашої справи нічого було б розповідати. Але тяжіння — його різний напрямок — наштовхнуло нас на усвідомлення сконструйованості не лише міста, але й самого простору. Речі, які вважали звичними, обмежували нас, натякаючи, що інакших шляхів немає. Однак сферична гравітація показала, що життя відбувається не в одній і навіть не у безлічі площин — воно поза площиною, між площинами, хоча площини також вбудовані у цю гіперреальність.

У нас виникло несподіване передчуття того, що це місто постало поза часом і простором, всмоктуючи, немов чорна діра, час і простір. Але якщо це так, то оте всмоктування відбувається якимись каналами чи потоками, якими

з різних часопросторів засмоктується сюди реальність. Тож щоб пізнати істину, нам необхідно було знайти вхідні точки в місто й рушити крізь них проти потоку — назовні.

Наступним етапом пошуку було занурення в найглибші пласти міста. Ми спускалися все нижче. Зрозуміли, що кожен ярус все менший за площею, тож місто нагадує щось схоже на дві піраміди, складені днищами одна до одної. Нижня піраміда перевернута догори дригом і майже повністю занурена під землю. Там, де вона над землею, у стінах міста, власне, є ті восьмикутні віконця, крізь які можна бачити світ. Верхня піраміда трохи менша. Тож на стику тих двох пірамід якраз знаходиться доволі широка смуга між зовнішніми міськими стінами, які є закінченням більшої нижньої частини, і внутрішніми міськими конструкціями, що є початком верхньої частини. Цей проміжок, зумовлений різницею розмірів, слугує оглядовою доріжкою довкола міста, перегородженою тут і там спорудами, що заважають безперешкодно рухатися по периметру міста. Там є верх міських мурів, бордюр яких сягає пояса, і ти можеш дивитися у простір в бік горизонту. Верхня піраміда тягнеться в небо.

Із кулястого саду ми знову зайшли в лабіринти. На різних ярусах вони були різні. Один — радіальний, інший — квадратний, ще інший — зигзагоподібний. У кожного свій чар і блукання. У кожного — свій ритм і код. Хтось із нас так добре орієнтувався у радіальних лабіринтах, але так зле — в усіх інших. Інші з-поміж нашого гурту краще знаходили шлях у квадратах. А треті — в зигзагах. Четверті —

у накиданих крапках, між яких, здавалось, так тяжко знайти орієнтир.

Подекуди мешканців було більше, десь — мало, десь була зелень, а десь — лише камінь. Десь люди були дуже схожі між собою, а десь — дуже різні. І всі ці ознаки були перемішані. Важко сказати, де більше б хотілося жити. Але це відчувалося інтуїтивно. Ми бачили одне по одному, що кожен із нас міг би знайти в цій піраміді свій лабіринт.

Тож після цього в нас виникло питання: чи існує така істина, до якої могли б дійти усі, чи істина у кожного своя — індивідуальна. Може, вона ще інакша: наприклад, різну правду мають різні групи людей?

З такими думками ми спустились у сам низ піраміди, де знайшли її — машину для конструювання реальності. Ми дізнались про це не одразу. Момент віднайдення тієї дивної речі трапився тоді, коли ми були наче в тумані: кожен занурився в роздуми про ідеальне місто для себе. Аж раптом перед нами не стало шляху вперед. Раніше такого ніколи не було: це вперше ми зайшли у глухий кут — спустилися сходами у кубічне приміщення, яке виявилось вершечком перевернутої дном піраміди. Там наче нічого не було — лише каміння, пил і павутиння. Кілька смолоскипів освітлювали простір. Але у стіні навпроти сходів у напівтемряві ми вловили ледь чутний шурхіт механізму. Пригледівшись, ми побачили у коричнево-жовтих брусках пісковика вмонтовану ідеально круглу рейку. По ній за годинниковою стрілкою пересувалися металеві круги з гербами й емблемами — їх було вісім.

А в центрі цього кола помітили восьмикутну металеву зірку — знак, який ми вже бачили на документах: восьмикутник. Ми припустили, що це — символ піраміди. Зображена вона так, що опорна точка не зміщується, а верхівка — повернута у вісім різних боків, як є вісім кругів на металевій рейці.

Розгадка мала бути десь тут — під носом. Ми взяли факели й почали шукати знаків на стінах — але нічого. Аж раптом збагнули, що на підлозі занадто багато пороху. Коли ми його замели — то побачили мапу світу. Мапу усіх восьми старих планет, чотирьох вимірів та тисяч видів, що тільки існують у цьому часопросторі. На цій карті було зацентровано на нашому виді — людях, а також — на містах. Штука в тому, як ми здогадались, що місто — це найважливіша річ людської цивілізації, це її квінтесенція, адже без міста люди — не люди, тобто не ті, ким вони є: добре це чи погано. Лише ми стали здатні створити окремі виміри, однаково вписані у зовнішній світ, відокремлені від нього й розмиті у ньому.

Хтось із нас здогадався повернути восьмикутну зірку проти годинникової стрілки до упору: механізм клацнув вісім разів. Круги на рейці почали крутитися також навспак. Зірка в центрі зацокотіла й повільно-повільно рушила знову за годинниковою стрілкою. Мапа під нами показала вісім місць і тунелів до них, які всмоктують часопростір до піраміди. Ось те, що ми шукали! Це на деякий час відкрилися коридори. Коли зірка повертатиметься на одну вершину — один із проходів замкнеться. Тож ми помчали.

Шукаючи абсолютно навмання, ми бігли містом, що могло би бути тисячею різних міст. Мчали тунелем, що проходив під кам'яного горою, на якій містився бастион. Мостом над каньйоном, у скельних стінах якого були прорубані вікна, тераси помешкань та кав'ярень, зв'язаних між собою безліччю дрібних підвісних місточків. Через прохідні двори, де бавилися діти, сушилася на шнурках білизна і ширилися повітрям смачні аромати обідів, що їх готували господарі й господині в довколишніх квартирах. Сталевими тротуарами, відгородженими металевими перилами від глибоких проваль — міських криниць, які пронизували піраміду, її рівні, і по яких просочувалося світло до механізованих й оснащених машинами ярусів, де у затишних, але освітлених штучним світлом оселях жило безліч людей. Пробігали ми й мурованою старим каменем набережною, що оформлювала трохи хаотичну міську ріку, яка хотіла би підмивати береги, на яких стоять старі красиві будівлі з просторими балконами, але не може лизати хвилями підмурівків, адже її сила спрямована у бік діри, де, падаючи вниз, води ріки крутять дивовижні турбіни й дають енергію місту. Ми проходили плантаціями квітів і злаків, посіяних на берегах ступенів⁴ верхньої піраміди. Бачили амфітеатри, шпилі храмів, море із черепичних дахів, бризки якого облизували схили круч вгорі. Були там залізниці, дороги й арки, колони та мости, альтанки, бювети, лавки, парки і сквери, базари й ринки, закапелки, світла та стіни, ліхтарі, порти й зупинки. Проходили ще безліч усього, аж поки не дійшли до самої верхівки. Це був

великий майдан — найвищий шар піраміди. Він був вимощений трохи вже хвилястим бруком, застигли хвилі якого то утворювали горби, то западали в ями, створені часом. Сонце заковувалося за обрій, лижучи призахідними ніжними променями вежу старої ратуші.

Я лишився останній. Ратуші більше ніхто не побачив.

Перший, наймодерніший із нас, зупинився ще десь внизу — майже в найглибших надрах. У телефонній будці замість дверцят утворився завихрений прохід назовні. Там, за ним, стояло місто із заліза й нифіру — нового сплаву, який після охолодження практично не руйнувався, який розробили спеціально для колонізацій нестабільних космічних об'єктів. Так закували в метал усю планету — газового гіганта. Давно великі летючі кораблі кружляли довкола космічного тіла. Апарати проникли крізь газ до ядра. Обволікли його металевую кулю, а на ній спорудили колони, що тяглися аж до поверхні. На тих колонах склали нову оболонку планети. В основі своїй вона була із найновішого металу. Але певні частини поверхні люди вирішили зробити зі скла — щоб внизу було видно газові ріки. Рельєф був однорідним, а атмосфера — частково знищена. Щоб не переривати процесів на планеті — у відповідних місцях скло-нифірної обшивки залишили отвори. Довкола них були виокремлені небезпечні зони, де нічого не будували. Скло і красивий різнобарвний газ під ним стали імітацією вод: рік, морів, озер, океанів. Гори теж збудували з металів. У них помістили офіси та готелі, космопорти й шахти для занурення в газову кулю.

Здебільшого вікна не відчинялися. Вийти назовні із квартири можна було лиш у коридори, що переходили у вулички й вулиці. Все було закрито залізом і склом. Чорний космос було видно над головою, у повітрі витав запах, схожий на той, як пахне сірка. А під ногами й у стінах чутно вічне металеве бриніння і гул. Найдорожчі будинки стояли на краях металу — з їхніх вікон можна було споглядати засклені озера. Там було тихо. На відміну від переповнених магістралей, де літали апарати з людьми та машинами. Де між будинками пролягали рейки для швидкісних потягів і трамваїв. Це місто-планету створили тоді, коли майбутнє людства було вкотре невизначеним. Безліч людей із різних причин покидали домівку й мандрували в космос. То була Нова або Космічна Античність. Спершу колоністи поселялись у різних недобре облаштованих і пристосованих колоніях. Але потім вони знову накопичили сил і разом збудували собі майбутню домівку. Невдовзі настане її розквіт, а потім — занепад. І людські цивілізації космосу запозичать культуру і вчитимуть мертву мову Гіганта.

Тож перший із нас озирнувся і поглянув нам у вічі. Ми знали, що ніколи вже не будемо разом. Прощатися з першим — одночасно найважче та найпростіше. Мить — і його постать розтала у дверях телефонної будки, зірка внизу клацнула вперше, перехід зачинився назавжди.

А ми рушили далі. Найвойовничіший із-поміж нас зачарувався кам'яною аркою, коли ми пробігали квартал із руїнами поміж скель. Це був наступний прохід. Другий

махнув нам рукою і — не озираючись — пройшов крізь пелену, яка поєднала часи і простори. Там перед ним стояло вгризене у скелі місто на холодному, зледенілому острові посеред північного моря. Під смарагдовими небесами шалені хвилі бухкались об гостре каміння, постійно шуміли, і бризки залітали понад дерев'яний грубо тесаний частокіл на обличчя вояків, що вдивлялися в обрій, оповитий туманом. Серед дерев'яних стін розсипалися дерев'яні хатинки з обійстями, де ходили кури і кози. Посередині — чертог ватажка, прикрашений різьбленням, обладнаний великим каміном. Вгорі над гострим дахом тріпотять прапори із драконами. А під тим всім — підземні палати й тунелі, куди можна спуститися лише в кількох місцях острова. Там у коморах і скарбницях складені всякі припаси та скарби, завезені з різних країв. Адже це місце для того, щоб бути причиною мандрів світами й накопичення всяких коштовностей. У найприступнішому місці острова — де було доволі полого — у стінах виднілась велика брама з вежами. А поряд, уже назовні, невеличкий порт із дерев'яним маяком, де у казані завжди горів хмиз, щоб вогнем і димом крізь туман показати кораблям, куди їм повертатися додому. Якраз із далекого походу поверталися три кораблі. Перший — із розвідки на захід, де він знайшов нові землі. Другий — зі сходу, де його команда залишила кількох товаришів, які почали будувати велику державу. Третій — із півдня, де полягло більшість хоробрих мореплавців, які спробували допомогти цілому народові втекти зі свого острова, що тріснув і канув у море.

Восьмикутна зоря клацнула вдруге. Другий із нас залишився посеред домів, закутих у холод і просякнутих солоним бризом, що постійно витав у повітрі, долинав із довкола, де падали хвилі і трощились об скелі. Арка стала знову суцільно кам'яною.

Уже ближче до середини нашого міста, десь у центральних пластах, третій із нас зупинився, коли ми спішили, йдучи кам'яною доріжкою між скелею та проваллям. В одному місці там росли два покручені дерева. І між ними заламався простір. Немов цілий світ стояв у тих скелях. А насправді він був десь зовсім в іншому вимірі. Там ріс гігантський безконечний ліс, де постійно щось шурхотіло, бо сповнений він усякими неймовірними істотами: великими і малими, летючими і повзучими, бродячими і стрибучими. Народ із тих країв зібрався разом і вирішив заховатись у місті — створити собі сховок, а не шукати його. Люди обрали найміцніші розлогі гігантські дерева і збудували в них житла. У більших — продовбали сходи всередині стовбурів. У менших — проклали спіральні сходи довкола. Деякі доми були вмощені у розгалуженні гілок. Інші — у кронах. Деякі — поміж дерев. Одні були прості та звичайні. А інші — розкішні, великі і красиві. Але все висіло понад землею, по якій ніхто не ходив. Переміщались лише канатними мостами і містками. Бо росла там соковита висока пахуча трава, у якій жили всілякі істоти — містили у собі всі людські ляки. Все місто обвели не стінами, а мотуззяними сітками. Тож воно виглядало як куля із якогось плетива. У середину залітали птахи. Сідали на

гілки й щебетали. А навчені люди щодня лазили по всій тій плетеній сітці й перевіряли її на наявність ушкоджень. Це було важко, але мало свій чар. Особливо для тих, у кому бриніла та дивна нитка людини: бути так близько від світу природи, однак бути в ньому чужим. Тож аби не загинути, треба було відмежуватись, сховатись. Бо сили було б недостатньо — лиш розум і хитрість дали людям змогу постійно виживати в маленькому зеленому світі, де їхнє життя точиться поза часом. Бо часу немає. Всі люди зібралися в одному-єдиному місці. А час — це порівняння: хто далі зайшов, а хто — ближче. Якщо ж порівнювати немає з ким — то час теж відсутній, є тільки тривання чи смерть.

Третій весело нам усім кивнув і зайшов усередину кулі. Зірка клацнула ще раз — і два тонкі дерева сплелися навіки в одне.

Нас залишилося четверо. Ми піднялись у верхню піраміду. На безкрайому строкатому базарі увагу одного з нас привернув старий фонтан. Із міської стіни витікала і спадала вода. Але вона почала обтікати частину повітря. Це — четвертий прохід, четверте завихрення, яке всмоктує реальність у місто-піраміду, але через нас на коротко потекло у протилежний бік. Там, за водою, було гігантське місто — наскільки сягало око, аж до горизонту. Там ходило безліч людей і торгувало. Перці зелені, червоні, жовті, помідори чорні, жовті, оранжеві, прянощі різні, килими кольорові, одяги теплі й літні, капці, чоботи, зброя, вино, хліби і м'ясо, худоба, коні, вози, автомобілі, книги, прикраси — усього повно всюди. То місто-базар. А посеред

нього, обведене червоним муром, оточене каналом з одним тільки підвідним мостом, стояло всередині заборонене місто. Зведене, щоб звідтіля управляти, а як щось у тому плині зламається, піде не так, то щоб там заховатися від ще вчора мирних підданих. Там жив імператор зі слугами, наложницями, вартою і священнослужителями. Він володів цілим тим світом, але не виходив назовні. Лише стояв на стінах і дивився, як розрослося із часів його дитинства і дотепер розкинуте місто. І як незмінно існує його столиця, захована поміж стінами, там, де витали солодкі аромати олій. Те царство з'явилося на зіткненні різних культур та цивілізацій. Колись усі вони воювали, але потім настав тривалий мир. Нова невеличка імперія в центрі стала дуже багатою. Бо тут було найзручніше обмінюватись і торгувати всім, що тільки було в довколишніх і заморських краях.

Четвертий віддав нам честь, строго усміхнувся і рушив служити імператорові забороненого міста. Учетверте клацнула восьмикутна зірка — і вода у фонтані знов потекла як раніше.

Вище, на терасі, звідки було видно безмежні простори трав'яних полів, які тяглися аж до трьох горизонтів, над одним із яких висіла зоря, за другий зоря заходила, а із-за третього лише підіймалася, поміж дренажних споруд і каналів, між квітниками стояла мармурова альтанка. У її кам'яній долівці, встеленій піском, утворилися немовби туманні сходи. П'ятий зупинився тут і попрощався із теплотою і тугою. Адже прощатися нам було важко. Бо коли нас було троє — ми були рештками групи. А зараз нас

залишиться тільки двоє. Тож п'ятий поплескав нас по плечах і шугнув униз, де виднілася неозора білосніжна піщана пустеля. А посеред неї — зелена оаза. У центрі було джерело, що утворювало озерце. З давніх-давен туди приходили звірі. А люди були найвправнішими у спорудженні дому. Тож обгородили западину, порослу солодкою травою, брусками з розігрітого пісковика. Мур то підіймався схилами прилеглих пагорбів угору, то спадав спусками. У кількох місцях, де стіна опускалася з горбів у западини, були ворота, а на самих пагорбах, що були як краї миски в тієї оазі, спорудили високі оборонні башти із зубцями. Це місто — загублене серед тиші та вітру. Ні від кого йому захищатися — тільки від пісків, які стали насуватись усе дужче. Тож тому люди сховались біля води — щоб її захистити. Бо останні два покоління, якби не людська оборона, піски замулили б оазу, і взагалі не було би де взяти пиття. Люди б адаптувались — кудись би помандрували. Але є тут такі звірі, які нікуди б не перейшли, бо не можуть далеко відходити від джерела. А найближче — дуже далеко. Крім того, більше цих звірів ніде у світі не залишилося. Тож люди тут — охоронці. Живуть вони там в одноповерхових будинках із вузькими й високими вікнами. Дахи в них — пласкі, тож на них можна лежати й засмагати на сонці, грати в шахи чи бенкетувати. Це — замість подвір'їв, адже зелена трава надто цінна, щоб належати комусь одному. А ночами мешканці вловлюють запах каміння, що стигне, дивляться в небо і слухають легке шурхотіння. То оаза дрейфує пісками.

Зник п'ятий внизу, у тій оазі. Зірка клацнула вп'яте, сходи розчинилися, як марево. А на їхньому місці постав ніжний пісок, що встелав доріжки довкола клумб на терасі нашого міста.

Уже десь ближче до верхівки ми пробігали через старий сецесійний квартал, що стояв не в товщі піраміди, а на поверхні. Там світило сонце, людей було мало, під ногами шаруділо жовте листя із невисоких декоративних кленів. Біля будинків, у яких були кав'ярні й цукерні, стояли дерев'яні столи та стільці. Всередині просторих приміщень усі меблі також були дерев'яними, а підлоги — паркетними. І ось в одній із шаф, яку поставили більше для прикраси, ніж для користі, і дверцята якої були ледь відчинені, шостий із нас побачив прохід. Потиснули один одному руки, і шостий зайшов у кав'ярню, підійшов до шафи і відчинив дверцята навстіж. Я залишився сам. Крізь вікно побачив ідеальне місто, придумане для людини, що в ньому — як риба у воді. Повіяло початком осені, делікатним жовтим холодом. Серед лагідних полів, кругле, обведене кам'яним муром. Всередині — різні красиві і зручні будинки, бруковані вулиці, всюди деревця і парки. Там безліч веж, з яких учені споглядають небо, там бібліотеки, книгарні, красиві веранди, мансарди, майстерні. Вуличками ходять веселі люди, з-під ніг долинає приємне шарудіння листя. Усміхнені продавці торгують хлібом і фруктами. Вантажівки розвозять бочки із соком, медом, вином, молоком. А на околиці мелють у млині зібрану пшеницю.

І шостий зник. Перед тим тільки клацнув внизу механізм — ушосте.

Стояв я недовго. Піднявся вузькими закрученими вуличками. Там, власне, на оточеній невисоким муром квадратній площі, була посередині ратуша всього цього міста. У кути площі виводили сходи, що підіймались поміж будинками. По одних із них я зайшов на Ратушну площу. Далі йти було нікуди. Свого виходу я ще не знайшов. Хоч кожне з тих міст, куди пішли мої супутники, було мені чимось близьке. Але все ж я шукаю чогось іншого. Вихід має бути десь тут. І справді.

Довкола ратуші було кілька фонтанів. А біля її стін — старі амфори. По всій площі стояли старі ліхтарі. Між двома з них утворилося ледь помітне бриніння. Я підійшов, аж раптом побачив у стіні між амфорами ще інше бриніння. Я — останній. А виходів — два. Може, хтось ще мав бути з нами?

Я підійшов до першого виходу. Там, за ліхтарями, стояв красивий мис. На ньому — муроване з каменю місто. Подекуди — білі колони та колонади. Той край мису, що сполучався із суходолом, був відрізаний від решти світу муром із баштами. Пообіч брам — бастіони. Хатинки від муру спускалися між скелями аж до води. Тож місто було пронизане плетивом дрібненьких вуличок, сходів, проходів, містків. Ніжне сонце заливало червоні черепичні дахи. Я немов відчував тепло тих нагрітих дахів, на яких полюбляли сидіти коти. І бриз доніс солоність морську. Довкола мису в морі стояли рибальські човни і прогулянкові

яхти. А з одного боку виднілась невеличка заплава, де був порт із маяками і де літали, сиділи та кричали чайки. Туди запливали і випливали звідти кораблі з далеких країв — місто-держава торгувало з усім відомим світом. Дрібні морські хвилі виблискували прозоро-срібним світлом. Усе було для того, щоб просто радіти й ловити красу. То було місто мети і мрії моєї.

Потім я повернувся до іншого виходу. Між двома амфорами утворився вихор, що міг би затягнути мене додому. Бо ж переді мною постало місто-дім. Понівечене, сіре, огидне, сповнене несподіваних звуків серед тихих холодних покинутих парків і скверів, що пахнуть уночі вже зимовим морозом, колись воно було ідеальним містом-бастіоном. Оточене болотами й ріками, що протікали з обох боків попід мурами й зустрічалися нижче. Місто було придумане колись орієнтиром: між горами і морем, лісом і степом, між різними імперіями давнини, воно мало суть і мету. Але коли занепали всі ті імперії, занепало й місто. Не маючи кому протистояти, воно почало поглинати само себе. Стало як зброджене напівперетравлене яблуко — де-не-де ще залишились соковиті вкраплення з давніх часів. Але гнилі сірі бризки забризкали й це. Колись мені дуже хотілось туди повернутися, але бажання це переспіло. Тож тепер це було б недоречно. Але щось мене туди все ж тягло. Хотілось те місто якось відродити. Однак поряд відкритим був прохід до другого міста, яке, виявляється, я завжди мріяв знайти.

Де той восьмий, хто має вибрати один із проходів? Я сподівався, що, може, просто зайду в останній. Та ні. Вибір робити доведеться саме мені. Але якщо хочу обрати обидва? Навіть більше, бо ж насправді хотілося вибрати все: від надр газового гіганта до холодної півночі, від безкраїх пустель до міста із млинами й верандами.

Я став між проходами. І це була точка простору, у якій відкрився доступ до двох паралельних майбутніх часів. Склались останні фрагменти, відкрились останні пласти. Археологія моєї персони завершилась: знято усі нашарування. Залишилась істина. Перший, другий, третій, четвертий, п'ятий, шостий і оцей сьомий — це я. Кожен із нас — то частина мене. Я міг би бути кожним із них. Усі наші властивості разом склали б абсолютну міську істоту — людину, яка народилась для міста і любить його понад усе. Мене було сім, бо сім — ідеальне число. Кожен із мене має вийти у своє, спеціально дібране місто, яких є вісім, бо вісім — це нескінченність. Піраміда стягла із просторів у різних часах безконечні сутності міста. Обрати ж для себе маю сім ідеальних його іпостасей. Усього отримати все ж не можна.

Піраміда — це суперлабіринт, лабіринт лабіринтів, універсальне місто. Бо сутність міста — це лабіринт, де інколи щастить знайти свою долю. І мені поталанило всемеро більше. Адже все різноманіття всіх міст сплавлене тут, де я є. Бо піраміда — це супермісто, місто міст, що має свій дух. Воно відкрило мене цілого, і тепер мені треба вибрати для себе одного мене — того, що найближчий мені.

Шість попередніх уже від'єднались. А ким мені бути: іти у майбутнє чи у минуле?

Невдовзі, за лічені миті, зірка повернеться всьоме і востаннє (бо ж із восьмого променя вона і почала свій рух, тож клацнути мала разів тільки сім). І обидві брами замкнуться назавжди. Тож мені необхідно зробити свій вибір: дім — це минуле, що тягне до себе, чи мрія — незвідане й солодке майбутнє.

Місто

Краси не існує без того, хто здатен її сприйняти.

Це місто часто закутане в осінній дощ, коли я сам блукаю удень спорожнілими через потребу одягти рукавиці, або краще не виходити з дому, вулицями. Коли вже не обов'язково тинятися поміж давно занедбаними дворовими фасадами будинків, схованими за ошатними фасадами з ліпниною, та подвір'ями, де природа пробивається з-під землі й витісняє людей. Коли на головних площах і вулицях може стати самотньо або здатися, що тут більше ніхто не живе. Те місто акуратне, але вже невідомо чому і з якого часу ніхто не зчищає моху з міських мурів або не знімає трави із дахів якихось складів чи привокзальних будівель. У тому місті виникає певне відчуття потаємності й конспірованості кожного кроку, зустрічі. Це створює затишок і пасує до можливості зайти до помешкання, у якому на тебе чекають, через балкон, на який можна залізти зі стіни поміж завішаним шнурками, на яких сохне постіль, двориком і рядом якихось гаражів, де майже ніхто не ходить і по дахах яких так гарно гуляти перед сутінками. А потім, у потемках, коли не засвічуєш світла, щоб не вирізнитися з-поміж інших домів, де майже темно, найкраще в тому місті розкласти кілька свічок то тут, то там і, простягнувшись у в'язаних светрах і шкарпетках по світлому паркету, лежати одне навпроти одного біля

відчиненої печі. І, не говорячи забагато слів, пити чай, ставлячи його на підлогу там, де вже залишилося кілька білих круглих слідів від нагрітих горнят, принесених із темної кухні, де взяв навпомацки зі старого креденса, в якому можна недбало залишити відчиненими дверцята, листя першого-ліпшого чаю.

Там усі сюжети рівні й однаково вартісні.

І там різні ремісники вранці і ввечері майструють у різних робітнях різні потрібні речі. Промислову дільницю міста, відокремлену від житлових вулиць та кварталів невисоким звивистим муром, обплетеним улюбленими в тому місті виноградом і плющем, можна впізнати із висоти через невисокі будівлі з пологими бляшаними дахами, на яких цікаво сидіти, спостерігаючи за плетивом міських пересувань; впізнається вона і через цегляні круглі та квадратні водонапірні вежі, на гвинтових сходах яких люблять ховатися діти й дорослі; через маленькі вантажівки із дерев'яними відкритими кузовами, куди міцні чоловіки зачочують порожні або ж уже наповнені чимось діжки. Але найвиразніша та дільниця своєю долівкою — торованими глиняно-піщаними дорогами та стежками, битими площами й передмайстерняними майданчиками. У деяких місцях стіна, що відділяє ту частину міста, стає нижчою, тому туди, коли йти вздовж тісного провулку між тим муром з одного боку й повернутими різними кутами і сторонами будинками — з іншого, можна підглянути за

мурашником фігурок, які привозять пісок до склярів, які там біля печей видувають скло і які віддають наповнені дерев'яні коробки чоловікам на вантажівці, які приїхали від теслі, якому принесли багато дерева, щоб він зробив ті та інші пачки й віддав частину чоловікам на вантажівці, які потім поміняють їх у склярів на наповнені різнокольоровими виробами й везуть частину до меблярів, для яких столяри, яким стельмахи зробили колеса, привозять деталі для шаф, столів, крісел, кресенів, які потраплять у різні помешкання, з яких антиквар забере старіші речі й поставить їх у своїй крамниці, яку інколи ніхто не помічає і проходить повз, немовби її не існує.

Муляри і бляхарі, яким ковалі виготовляють інструменти та цвяхи, завершують залізничний ангар, куди колійовці проведуть полотно і де стоятиме паротяг, коли не вирушатиме в дорогу чи не прибуватиме до станції, на якій пес, пробігаючи повз наповнені смолою бочки, прикочені перед тим від бондарів та дігтярів до залізниці, обнюхує все довкола й поспішає кудись далі. Усе це: всі ці переміщення, переплетення, кількість бочок і дерев'яних планок у них, пропорції цементу та колір піску, кольори скла та його форми, витрачене пальне і пробиті камери автомобільних та роверових коліс — фіксується з однієї із веж, яких так багато, що вони стали інколи навіть непомітними для того міста.

Помітніший великий млин на околиці, що міститься між задніми дворами невеликих вілл і розсипом дерев'яних хат

та городів між ними, де на грядках зеленіє розмаїта зелень, а на тичках в'ється квасоля, зв'язуючись і заплутуючись одна з одною у жовто-зелені хитросплетіння, попри і через які пролітають туди-сюди бджоли, курсуючи між вуликами і квітами кущів та дерев за городами. У будиночках довкола мешкають медовари й віскарі, а ще — млинарі, які приходять до млина інколи на увесь день, а інколи — лиш тоді, коли почують удари невеличкого дзвона, встановленого на стовпі біля дверей млинарні.

Вдень він спить, а хліб пече вечорами, пізніми вечорами, щоб вранці, коли всі прокинуться, було смачно із маслом і сіллю, повидлом і медом, скибками помідорів чи шматочками паприки, дрібно порізаною зеленою цибулькою або щільно втисненими в масло грудками білого сиру чи бринзи. Коли настає відчуття відповідності часу, йому радісно пекти тістечка й сирники, готувати пудинги й галяретки. Але це почекає, коли руки місять тісто для хліба.

А він щоранку мастить чорний хліб медом, сидячи за столом при круглому вікні мансарди, з якої видно майже всі ті будинки, що вкриті червоною та чорною черепицями, по яких, якщо дім не надто високий, люблять дряпатися у пошуках пригод коти. Починаючи із кінця вересня то тут, то там — у різну пору доби інші — димлять димарі, пускаючи то чорні клубки диму у вибляклу від раннього осіннього холоду блакить, то білі пасма у космічно-чорне

небо, розцятковане тисячами яскравих та ще яскравіших зірок. Хоча осінь настає у тому місті тоді, коли й у всіх, є там вулиці та площі, де вона може бути завжди, або будь-коли, або тоді, коли у всьому місті й цілому світі літо чи зима.

І чомусь саме взимку або холодною осінню найчастіше хочеться зайти до антиквара, який майже непомітно сидить у своїй майже непомітній — якщо тепло — крамниці з усілякими давніми потрійними розмальованими свічниками, мідними моздірами, надщербленими або і тріснутими макітрами, глиняними горнятками, різнокольоровими пляшками з-під вина, мінеральної чи солодкої води. Далі, вже не на дерев'яних полицях при вході, а глибше у приміщенні, трохи пропахлому старовиною, у тоненькій дерев'яній шафі так-сяк поскладані за розміром і змістом книжки кількасотлітньої давності, а поряд, у більших шафах, на полицях ціле літо припадають порохом великі скляні бутлі, призначені невідомо для чого, металеві ваги, у яких одна частина іноді важча на кілька грамів від другої, набори для писання чорнилом, звідки щось могло вже загубитися. А далі, у другій кімнаті, обвішаній різноманітними настінними килимами, щільно поскладані різні лави, крісла, стільці, скрині, розкладні і круглі столи з різного дерева та з різною фактурою, якісь гасові лампи та величезні дзеркала з масивними рамами. Усе те, здавалося б, уже давно нікому не потрібне. Усі оминають ту крамницю і намагаються туди ніколи не заходити, щоб не порушувати якогось неписаного, ще не так давно усталеного, тому

хиткого закону промовистої прибраності, незахарашченості, просторості.

Бо кожне помешкання у тому місті вже само, інколи навіть без участі господаря, намагалося бути якомога менш обтяжене речами. І, здавалося, тільки антиквар наперекір усім десь знаходив старовину й терпляче вичікував, коли всім захочеться затишку, коли всім захочеться бути вдома, нікуди не йти, навіть не відчиняти вікон і, компенсуючи вимушену замкненість свого зовнішнього світу, знайти для себе одну гарну й не таку вже потрібну річ.

А вона знала, які речі їй справді потрібні, які — ні, а які хоч і не потрібні, але так подобаються, що була зовсім не проти, щоб вони займали трохи її простору на підвіконнях і підлогах, сходах на другий поверх її вілли та балконах. Тут і там лежали і стояли стоси та ряди ніколи ще не читаних книг із географії, біології, неорганічної хімії, астрономії, геометрії, архітектури. То тут, то там стояли більші й менші, круглі та квадратні, дерев'яні та глиняні вазони з найневибагливішими до води, сонця й догляду рослинами. Між поверхами її дому, через великий кількакутний отвір у стелі й, відповідно, підлозі двох великих кімнат, вилися по натягнутих линвах плющі й виноград, а механізми повсюди розподіляли по кілька крапель води то туди, то сюди, щоб рослини завжди мали достатньо вологи і їх ніколи не треба було поливати самотужки.

Ті механізми, як і всі інші в тому місті, змайстрував він у своїй майстерні, яка розкинула технологічні тенета по усіх закутках великого дому, притуленого до внутрішнього боку міського муру в тій горбистій частині при міській межі, де переважали дерев'яні хати під гонтою. Його кам'яна майстерня, кинута поміж дерев'яних будівель, окреслених з одного, двох, трьох, а інколи навіть з усіх чотирьох боків верандами, ґанками, галереями та балконами, нагадувала середньовічний рудимент, уцілілий посеред першого модерну, який, попри те, затамовував подих, коли ззовні такий сірий дім майстра видавав дивовижний скрип, шум, скрегіт, стукання, шарудіння нових і нових винаходів, по які приходили носії з тієї кам'янішої та вищої частини міста. Ті ж відносили їх до брами, де потрібно було опускати та, частіше, не опускати підвісного моста й воріт; до залізничного тунелю, який пробивався через товсту міську стіну і через котрий проходила звивиста залізниця, шматок якої потрібно було час до часу висувати над глибоким ровом, щоб до міста або ж у широкі простори за його стінами міг попрямувати коричневий паротяг із пісочними смугами й шоколадного кольору трубою; до глибоких криниць та оранжерей, які необхідно було забезпечити водою, випомповуючи її із надр або ж черпаючи з русла струмка й направляючи до спраглої ґрунту; до високих більше й менше занедбаних веж зі шпилястими верхами і таємницями, куди не можна було потрапити без химерного ліфта; та до низьких масивних башт, де ковалям

потрібні були ковальські міхи, щоб було достатньо жару викувати усі звуки того міста.

До кольорів у тому місті, як і в багатьох інших, ставилися трохи уважніше. Деякі з них гаптували, малювали чи виливали вручну. Інші майстрували на машинах, а ще інші — самі виринали із мозаїк та кольорових сфер. Деякі навіть з'являлися так, що ніхто не знав, звідки вони. Коли б містяни почали ставитися до своїх кольорів неухважно, якби їх стало замало чи вони б зовсім закінчилися — місто втратило би барви і залишилося б лише чорне, біле і те, що між ними. А якби кольорівники не встигали б накреслити олівцями й вугіллям, світлом і тінню у захованих кімнатах хоч чорних, білих і тих, що між ними, кольорів, то місто би просто розчинилося та зникло.

Одні з них прокидалися посеред ночі, щоб як тільки світатиме — бути на вежах і мурах, дахах та найвищих деревах і збирати до баночок перше денне світло, а потім, на східсонці, ловити у подовгасті колби сонячне проміння. Коли ці збирачі поспішають задовго перед полуднем до світлових і кольорових лабораторій, інші вже ходять зі спеціальними піпетками та щіточками, якими заготовляють зразки барв, набираючи трохи червоного із соковитих яблук, безбарвного — із води у фонтанах із пучками трави та монетками на дні, чи то струшуючи своїми щіточками трохи сірого зі стін, каменів або бруківки до чогось, схожого на коробочку з-під пудри. Їхню чергу заступають інші, які спеціалізуються на лагідних тонах далеко за полуднем, але

ще далеко перед смерканням. Коли стає сіро — приходять інші, а вночі, із моноклями та циркулями тихенько скрадаються останні, які спеціалізуються на колекціонуванні зоряного сяйва, відблисків у нічній воді, мерехтіння свічкового вогника у віддаленому вікні.

Часто вони у своїй мовчазності перетинаються зі звучниками, які блукають тут і там та розсипають, коли майже тихо, викувані вдень звуки, щоб ті встигли прорости й усі — починаючи від вранішніх півнів десь поміж тими дерев'яними хатками на околиці попід муром і аж до нічних псів, які часом завивають, коли вночі хтось блукає біля їхніх садів, — мали спроможність звучати.

Коли змінюються пори року — все стає не так. Потрібні інші барви, а ніч та день міняються місцями. Потрібні інші звуки, а часу їх кувати стає менше, ніж часу їх сіяти. Треба створити стільки снігового скрипу й передріздвяного завивання вітру в комині! Змінюються запахи. Але з ними простіше. Їх легше збирати, зберігати можна довше, витрачаються вони не так скоро. Всього кілька осіб легко дають собі раду, щоб відкрити необхідну посудину й випустити той чи інший аромат і запах.

А він постійно складає драбинки. Шматок за шматком, щабель за щаблем. Опирає їх на стіни, придумуючи конструкції, влаштовані поміж кам'яними мурами та деревами, поміж вежами й дахами. Закріплює фрагменти,

виготовляючи деталі для них із деревини та металу. Він хоче добратись до неба, не вірячи в нездійсненність свого бажання і прагнення. Прохання спинитись на досягнутій висоті на нього не діють. Бо він мріє, щоб драбина досягла небес. І щоразу вона під ним ламається. І всі щабельки розсипаються. Але він збирає усе знову.

У тому місті можна вивчати майже все, що я захочу, бо університет не має структури, факультетів чи кафедр. Нема деканатів і ректоратів. Невідомо навіть, скільки у тій будівлі приміщень. Є тільки кабінети для конкретних тем, які комусь хотілося би вивчати. Коли тема перестає бути цікавою бодай комусь одному, то кабінет замикають. Може, колись хтось повернеться до здобування саме того знання, тоді прийде ключник із ланцюгом старих та нових ключів і, поперебиравши трохи, знайде потрібний і відчинить двері до заповненого кабінету з мінералами чи оптичними приладами, геометричними фігурами чи металами, викопними скелетами чи побитим давнім начинням, хімічними елементами чи колекціями гербаріїв, музичними інструментами чи планами будинків, телескопами на піддашші або фотопроявними лабораторіями у темних підвалах.

А лінзи: впуклі, випуклі, подвійні, товсті, великі, маленькі — усі повільно й ретельно робляться на вежі, гострий дах якої опирається на кільцеподібну систему із шестерень та коліщат, що дає йому змогу обертатися великим круглим отвором у будь-який бік неба, залежно від

того, куди у вільну від створення своєї оптики хвилю захоче поглянути майстер: може, знову на Місяць, на Юпітер чи, може, на якесь сузір'я або скупчення?

Деякі кольорівники намагаються вгадати, у який бік тієї ночі поверне своє скляне око майстер, щоб вилізти на таку вежу чи інше узвишся, аби із нього можна було побачити відблиск неба в телескопі. Частина зібраних блисків вони потім використовують для створення відображень у водяній гладі чи дзеркалі.

За дзеркалами ж спостерігають не ті чатові, що пильнують потаємні ходи, брами, стіни та площі, а інші. Бо через дзеркала — якщо виснувати недостатньо відображень — можуть прийти із-за міста з інших дзеркал чужі відображення, схожі ззовні на містян, але з іншими поглядами, манерами, жестами. Їх неодмінно треба буде якомога швидше впізнати, бо розкритими вони не можуть посіяти сум'яття, сумнівів, чвар чи гордині. Розкритими вони стають смішними, або їх зневажають, чекаючи, коли прийде варта й вишпурне їх за ворота, а снувачі відображень залатають дірки у дзеркалі.

Букіністи ретельно оглянуть шафи своїх книгарень, щоб перевірити, чи не підсунуто, бува, у роками дібрані колекції книжок фоліантів з якимись непотрібними або підступними думками та записами. Інколи ж вони просто вкотре оглядають кожну полицю, щоб узяти найкращі

екземпляри — часом вони найтонші чи найновіші — і доправити їх до єдиної, але чудової бібліотеки майже у центрі міста, де вже бібліотекарі візьмуть під свою опіку кожен принесений аркуш і, добре продумавши його місце, сховають між спогадами чи хроніками, поглядами та думками, коментарями та ремарками, вигадками та фантазіями, уявленнями й гіпотезами, дослідями та знаннями або досвідами і мріями.

Поряд, в архіві, ретельно пронумеровані й посортовані папери чужинців, де можна знайти те, що хтось з архіваріусів занотував з уст гостей, друзів або ж переписав із листів, які принесли голуби, телеграм, оприлюднених у міському журналі, чи взяв зі слів уважних спостерігачів, що побачили щось у далекогляд чи бінокль.

Мабуть, колись ті записи хтось дослідить, а відтак напише про них. І тоді, може, та книга за якийсь час потрапить через руки книгарів до бібліотеки, у якій зберігається все найцінніше папір'я... крім мап, чорно-білих мап із непевними схематичними контурами й позначками; чи ретельних і достовірних карт, розмальованих фарбами й олівцями та захованими у рамці зі склом.

Цими мапами окремо від усіх і майже самотужки завідують дослідники світу, яких можна було би назвати географами, однак такими, що намагаються осягнути все суцільно, по-старому наївно чи ж, може, досі наймудріше не

розділяючи на такі розділи, як «материка та океани», «біосфера», «соціальна географія» чи знання про окремі краї. Та й географами їх ніхто не називав; радше зберігачами мап, а в означення це закладалося ще те, що знати вони мали — оскільки зберігали в себе — якусь закарбовану на папері таємницю світу.

Врешті в тому місті, у вежі при сховищі мап, — а, як відомо, усе найпотаємніше відбувалося там не в потаємних підземних лабіринтах, а у вежах, що були в усіх перед очима, — зберігається Карта усього захованого від людського ока. «Що з тих карт, які показують видиме для людського ока, — примовляли зберігачі мап, — якщо це будь-хто може знайти?» А ось сховане від людини можна знайти лише із Картою всього захованого... Позначено на ній місця спокою, місця великих людських вчинків, місця страшних злочинів, місця благословенні, місця, які запам'ятовуються на все життя, — якщо у них побувати. Місця сумні, які краще оминати. Місця натхненні, місця веселі, місця, у яких завжди з'являється ностальгія.

Таке — ностальгійне — місце в тому місті теж є. У тому куті міста ніхто не працює і мало хто живе. Там є споруди, які рідко використовують. А на вуличці Ностальгійній, яка разом із спорудженими на ній будинками акумулює всю ностальгію того міста, на кожному поверсі кожної каменички є веранда чи ганок, засклені або незасклені. На них стоять крісла-гойдалки і плетені крісла, шезлонги, лави

і навіть інколи висять напнуті між дерев'яними балками-опорами гамаки. Усюди лежать коці й покривала, ліжники та килимки. Усі будинки сполучені — навіть ті, що через вулицю один від одного: то тут, то там між другими, третіми або мансардовими поверхами є підвісні веранди й містки. Усе зроблено для того, щоб ті, хто хоче поностальгувати, мали для цього якнайкращі умови: ностальгійні захляпані минулорічним виноградом шиби; покинуті павутини із заплутаним у них листям; добірна ностальгійна література на перекошених, полушчених етажерках та книжкових столиках; подекуди прогнилі краї дощок у підлозі; надщерблені горнятка для чаю чи кави; чайнички із кришечками з відбитими держаклами; початі скляні пляшки соку, лимонаду, вина, води, кислого молока; щось їстівне, з чого у прохолодний день смачно було би зробити пайок до теплого напою; таці для фруктів і ножі для кавунів та динь; баночки з медом і різними вареннями; старі газети й літературні альманахи; сухі квіти на столиках, усілякі камінці, шишки й монетки різних часів...

Для приємного ностальгування найкраще було лежати закутаним і думати, дивлячись на небо у відчиненому вікні, або читати, час до часу відкладаючи книжку і дрімаючи; для серйознішого меланхоліювання краще було йти на одну із зашкених веранд-переходів і сидіти на твердій лавці, мучачи себе важкими роздумами, спостерігаючи за тим, як павук снує павутину, і мати сумний вигляд.

Інколи у той квартал — подовжуючи собі шлях і роблячи гак — із зумисним гармидером заїжджала якась вантажівка чи бричка, запряжена кіньми, або вдирався оркестр, який іноді грав у місті, аби цим відволікти задовго занурених у свої думи людей, які потребували нагадування про бурхливість і цікавість життя так само, як можливості бути на самоті й немовби бачити загуслість та неплинність часу.

Музика линула не лише від оркестрів. Часом здавалося, що вона у повітрі. Її заносило разом із вітром чи протягом, як заносить запахи і призапахи. Інколи вона була такою виразною, що її немовби чуло кілька людей водночас. Але частіше траплялося, що нотки і призвуки заносило так, що перехожий міг надзвичайно натужитися, щоб вловити їх до кінця. Як буває із запахами: щось пахне, щось знайоме, що це? Що це? Ну-ну, майже. А-яй, загубилося!

Не губили жодної нотки дослухачі, які бродили тут і там, не знаючи ніколи, де вони застануть музику або, радше, де музика застане їх, аби почутися їм, і щоб вони, довго перед тим сновигаючи вуличками, площами й закопелками, знайшли врешті бажане й, акуратно витягнувши чергову пластину, зловили нею тон, мелодію і — головне — настрої музики, настрої міста. Коли все затихає, дослухачі обережно і дбайливо несуть пластинки, на яких метушаться різнобарвні ноти, ключі й інші позначки, щоб потім у напівтемряві своїх сховків вивчити і визначити настрої міста і здебільшого зітхнути із полегшенням. Рідше визначити, що збилося, що пішло не так, порадитися із

мудрецями та вченими, завітати до звучників, щоб ті виготовили потрібні ноти, вписати їх до таблиці й випустити переписану мелодію знову в повітря.

Місто те хаотичне, бо намішані в ньому камениці, вілли, хати, хатинки, цегляні цехи, середньовічні укріплення, різні вежі, мости й місточки, альтанки, лавки, гойдалки, тераси, вулиці, подвір'я, сади, парки, сквери та закапелки.

Це місто ніжне, коли я вибрідаю навесні зі своїх кімнат, зі ще не до кінця розсунутими фіранками, за якими ховався у затишку теплого напівтемного простору від затишку холодного, білого і яскравого світу. Воно тане й переплавляється само у собі, коли святкова білизна переходить так швидко у клаптики життя то тут, то там. Хочеться ще якнайбільше проплисти ногами по вже майже сухих потоках трішки слизької бруківки, яка розливається безліччю рукавів поміж острівцями снігу та ще засніженими на своїх вершинах скелями будинків, повертаючи навмання і спостерігаючи, куди врешті тебе приведе течія, яку ти вибрав.

Може, до напіввідчиненої брами будинку, крізь яку можна буде увійти, дослухаючись до відлуння тихого стукоту власних кроків, в оточене зусебіч подвір'я з якимись заокругленими автомобілями з великими фарами на витягнутих убік від капота надколісниках і задніми

дверцятами, що відкриваються на своїх завісах у протилежний від передніх дверцят бік.

Може, до міського парку, який неначе завжди зачаровано губиться посеред каменю і знаходиться якось випадково, коли хочеться, блукаючи на смерканні, усамітнитися посеред цілковитого безлюддя, посеред острівця-саду, оточеного каналом, вимощеним порослими водоростями пласкими каменями, по якому вдень час до часу пропливають прогулянкові човни і до води якого схиляються ще не надто зелені верби, що разом із плющем закривають від міських вулиць і паркових алей стежки й альтанки, лавки та бювети садового острова Усамітнення, розташованого на межі парку.

Може, до горба, який виростає від якоїсь бічної площі й, нависаючи трохи над нею, трохи над хатами й будинками справа і зліва, лягає на вимушено найміцнішу частину міської стіни, яка в іншому випадку могла б не витримати тиску і зсипатися камінням із найвищої кручі у глибокий рів — така була би плата за німецьке намагання дати мешканцям вигоду підніматися пологим трав'яним схилом до оглядової площі аж на самому вершечку муру, який у цьому доступному для людей місці мав стати, піднімаючи свій рівень вгору на найвищу скелю, нейнедоступнішим із зовнішнього боку.

Може, до теплиць і оранжерей, втоплених посеред моря грядок, кущів та дерев, де виростуть плоди та квіти, і всередині яких чутне шарудіння механізмів, що подають тепло і вологу.

Може, до стрімких кам'яних сходів, вимощених уздовж муру, із шершавими, не надто дбайливо обтесаними, грубими поручнями, за які буду міцно триматися, бо не знатиму, чи вже з усіх сходинок зійшла тонка кірка льоду. Там, на кінці сходів, опинюся на відкритій галереї міського зубчастого муру, на якій опираються споглядові вежі, чи то сам мур пронизує частину оборонних башт, пробиваючись крізь них тунелем, з якого можна, минувши вартових і міцні двері, спуститися гвинтовими сходами у потаємні лабіринти або піднятися до найвищих міських верхівок із не менш загадковими кімнатами.

В одних вежах замкнулися диваки, які роблять непомітну для всіх трохи таємничу роботу. В інших — сидять напівсонні дракони, ще майже ніколи не літаючи, але готуючись до польоту думками: поки що місто захищалось завжди самотужки. На третіх — лабораторії. На четвертих — місця для закоханих. На п'ятих — гербарії. На шостих — колекції. На сьомих — внутрішні сади з озерами. На інших, відкритих, — плетені з лози крісла і скрині з біноклями. А ще десь — ніхто ще не знає, як туди потрапити і що там заховано.

А внизу попід містом — тунелі й коридори з переходами та кімнатами. Щось уже відкрито, про щось — не відомо, а дещо — краще не чіпати. Воно — не зле, але й не добре. Воно — небезпечне для тебе і для ворога. Його краще замкнути, якщо тільки не настане крайня потреба.

Місто несподіване, коли я опускаюся сходами, ліфтами чи драбинами, бажаючи пройтися з цікавості його надрами, що ще ніколи не дозволяли йти туди, куди безпосередньо прямую, непомітно чи, іноді, напевне скеровуючи мене петлями й закрутами, пропонуючи оглянути свої тонкощі й особливості.

Деколи здається, що місто як істота — змінює настрій.

Те місто живе, коли я бачу перехожих, які, наче кров у вені, струменять найбільшими вулицями, і дехто з них то зникає, то вигулькує із закапелків, поворотів і вуличок, крамничок, під'їздів, подвір'їв, дверей, сходів і місточків понад головами. Місто розсипається в моїх очах на шматки кольорів, розкочуючись жовтими, червоними, чорними помідорами на полицях, синіми сливами, зеленими огірками, червонавою цибулею і білими часниками, фіолетовими баклажанами і блідими кабачками, гронами виноградів і пучками зелені, кульками яблук та стручками квасолі; місто складається кольорами по скриньках та, плекане руками продавців і покупців, пересипане в кошики

та торбинки, зав'язується і вплітається у мереживо рухів, кроків, пересувань, переміщень.

Воно живе в усіх тих сотнях обертів велосипедних коліс, що пострибують по бруківці, землі й камінцях; у всіх тих, хто сидить на лавках під парасольками на своїх маленьких і великих балконах, заставлених десятками глиняних вазонів, чар яких, разом із духмяністю зелені та солодом квітів, ще більше шириться пахощами й запахами опісля літньої зливи, втопленої у травах і городах попід міськими мурами й у старих стінах, з яких проростають уже маленькі деревця; воно живе в дерев'яних стільцях зі зручними спинками, через які впродовж дня перетікають десятки людей і що їх щоранку розкладають для відвідувачів біля кав'ярень, налисникарень, їдалень, цукерень дідусі-кондитери чи дідусі-налисникарі в білих фартушках або ж їхні молодші помічники; живе у ковтках води з криниці або ж зі скляної пляшки; і в першому опалому листі наприкінці серпня, і в колах у калюжах.

Часом здається, що воно таке живе, що й відображення — не просто відображення. Світ у воді вбачається якимось справжнім і чітким, коли проходжу повз калабані в ясний день, коли у спокійній воді через вдосталь світла так добре промальовуються контури й риси інших мене та інших їх, таких будинків і схожих хмар.

Місто допитливе зацікавленими очима своїх дітей, що сидять на широких підвіконнях і розглядають через чисті й сірі, великі і дрібні, округлі та прямокутні вікна із розтуленими віконницями кола від дощових крапель, пересування парасоль, пересипання листя під довгими березовими прутиками двірника в коричневому береті.

Місто кольорове усіма своїми одежами, вивішаними на довгі шнурки на морозі і прикріпленими дерев'яними прищепками; червоними, коричневими, бордовими стінами деяких своїх будинків і будиночків; буряками, морквою, зимовими яблуками, мандаринами та цитринами, і квашеними огірками на притрушених снігом столиках біля крамниць; вечірніми вогниками, світлами та гірляндами на вулицях і у вікнах; блиском сонця і шишками на снігу, соснами, ялинками та кольоровими пташками, зокрема синьокрилим синичками й червоногрудими снігурами.

Місто задумане, коли весна і з дахів зсувається сніг: він відступає від гребеня до краю і потрохи тоне в ринву, переходить у бурульки. Цей його короткий проміжний стан між сном і пробудженням найбільше схожий на осінь, яка у подібній задумі скидає із дощем листя на дахи, звідки воно сповзає до тих же ринв і листок за листком забиває їх так, що раз на кілька років на дахи вилазять люди й чистять забиті стоки довгими палицями.

У деяких частинах міста осінь триває довше. Зима, весна й літо лише швидко проходять тими вулицями, аби усе відбувалося якщо не звично, то, принаймні, послідовно. Найважче знайти ті осінні закапелки, коли осінь повсюди. Однак, коли настає зима, тоді — якщо вдосталь поблукати у своїх пошуках або ж знати, де чаїться осінь, — можна натрапити на несподівану межу між небом, де падає сніг, і небом, де таке солодке прозоре повітря; між землею, вкритою снігом, і землею, всіяною гарячою витинанкою листя; між водою, яка вкривається льодяною кіркою, і водою, у якій ще можна коротко купатися.

Але купатися добре не лише восени, скоро, щоб не змерзнути. І не лише в тому місті. Можна піти на прогулянку в інше місто, поки воно ще є, поки сіріння його ще не змило, а кольори та звуки, які вже ніхто не збирає і не кує, не закінчилися, і старі бородані не висипають останніх тут і там, аби ще на трохи вистачило.

Там ще можна завітати до близьких і, пройшовшись між перемішаними старими та новими, дещо неоковирними будинками, за якими починається гарний засмічений ліс із беззахисною річкою, кілька годин побути на перетині часів: так, як було, так, як є, і так, як буде і ніколи не буде. Запах води ще справжній, хоча байдужість уже так близько звідти. Ще трохи, і не буде того, що так гарно могло би бути.

Ліси і сквери того міста ще є. Їх менше, ніж колись. І буде ще менше. Тож там сумно ходити між старими деревами вулицями та вуличками із усе більшою кількістю занедбаних хатинок, частину з яких, можливо, зашиють у неймовірні глухі фасади, а частину знесуть разом із деревами, аби звести щось велике та невеличне. Ноги розучилися там ходити, бо коли твердо стоїш на ногах — то неначе прикріплений до того ґрунту, який повільно перетворюється на пустелю. Тож безпечніше сидіти на велосипеді і, проїжджаючи повз, лише мигцем бачити, як колись зворушливий світ поглинає захланна порожнеча.

Повертатися додому, заходячи у двері під'їзду із розбитим замком, за якими так часто лежить купа сміття, до помешкання, де, ймовірно, через повсюдне хиже нищення колишнього, дещо гіперболізовано трепетно зберігаються давні потрібні й навіть зовсім непотрібні вже речі — речі, які мусять бути хоч тут, щоб потім ти мав доказ, що щось таке справді існувало, що це був не сон і не марення. Тим паче, що сон цей — хоч трохи химерний — вартий того, щоб його пам'ятати.

Те місто варто відвідати, навіть якщо залишиться лише цей один дім, з балкона якого, обплетеного виноградом і зарослого базиліком, перцями та розмарином, уже не видно гір, а захід сонця заступають сірі скелі. Поки тріщини від чергових перебудов згори і знизу не розповзлися надто далеко й надто широко; поки поскрипування паркету й подзенькування шиб у високих дерев'яних вікнах із дещо

облізлою ззовні коричневою фарбою перебивають усе сильніший гул, асфальтовий шум та металевий скрип поряд.

Духовне вислизає услід за матеріальним: замуровані зсередини двері, за якими колись вирувало життя, прогнили і впираються у цеглу від найслабшого потиску; зірвані латунні ручки від елегантних замків до більших і менших вікон, мабуть, десь переплавлені, і вікна тепер не можна відчинити; квартирка, у якій вже давно ніхто не живе і де між вікнами — неначе намальовано вугіллям, — всипана порохом, пропахується застоюними стічними трубами, відкритими через те, що з них знято ванну й умивальник; стрихи й підвали привласнюють й переробляють: матеріальне вислизає услід за духовним.

Сіріння відбувається із сенсом. Воно змушує запам'ятовувати кольори.

Тож коли виходжу потайки із затишку свого міста і пробираюся у якомусь плащі з каптуром, а може, під прихистком гамірного вечора, коли всі розсіяні й не звертають на тебе уваги, до міста іншого, далекого чи близького, дивного й чужого, то найбільше хочеться дивитися і слухати. А ще більше хочеться помічати і вчуватися, фіксуючи те, чого завтра може не стати, ловлячи те, що було ще вчора.

Маленькі одно-, дво- чи, у крайньому разі, триповерхові хатки й будиночки розсипані там поміж високими сірими, червоними чи, може ще, синіми багатоповерхівками, які обступають милі клаптики землі з красивими кубиками архітектури й нашттовхують на неспроможність осягнути той збіг обставин, через який історія пішла з усіх можливих варіантів саме у цей дивний сірий і — здається деколи — беззмістовний бік. Якщо вийти вночі на поріг хатинки й подивитися на небо, то ще можна буде побачити зірки і дещо спокійно вдихнути й видихнути, розуміючи, що ти ще не на дні глечика із затуленою горловиною, а, все ж таки, поки що на денці глибокої миски, краї якої з усіх вікон світять тобі й нагадують, що ти — тут. А радше, що тут — вони.

Яблука, помідори, квіти і навіть суниці — шматочки садів, городів, квітників та лісу — злізлися туди разом із равликами й випадковими їжаками, відтіснені наступальним сірим асфальтом, покликаним, щоправда, ояскравлювати життя.

Від мозаїки відпадають наступні шматки, замість ґанків із кольоровими вітражами з'являються буди із сірої цегли. Хочеться втекти, повертатися до свого міста, де його настрій буде доглянутий; забрати із собою вцілілі фрагменти: бруківки, меблів, даху, вікон. Але хочеться довше побути тут — може, востаннє пролізти по купі каменів в одну із дір розваленого тут і там муру всередину міста, пройшовшись плетивом різноманітних вуличок, складених із залізаних

сірникових коробочок і живих будиночків із вазонками на підвіконнях дерев'яних вікон різних величин і дизайнів, або довгими вулицями зі зламаними архітектурними лініями, колись такими продуманими.

Адже для міста важливі лінії. Необхідно знати, де воно починається, а де закінчується, хай навіть його межа розмита. Сквери мають відмежовуватися від доріг, хай навіть дороги й вулиці проходять крізь сквери. Будинки не мають замінювати внутрішніх подвір'їв чи озерних берегів. Бо будинки — це будинки, дерева — це дерева, озера — це озера, а простір — це простір.

Стрілка на невеличкому приладі, схожому на круглий металевий годинник, який прикріплюють ланцюжком до одяжі і тримають у нагрудній кишені, повільно, але безупинно повертається з міського полудня до міської півночі — стану довершеної недосконалості й розтраченості свого колишнього буття.

Інші міста тримаються. Подекуди можна побачити стрілку бодай посередині: промені вулиць і переплетення шляхів, розсип зелені та згустки парків, дзюрчання бюветів і безліч колонок, поява спонтанності і тривання рутинності. Ось весняний парк, дерев'яна лавка, закручена алея, грубе дерево, бруківка, калюжа, кущ сніжногідника, пес, майстерня, під'їзд, ровер, будинок із червоно-коричневої цегли, кріселко на балконі, крамниця зі свіжим хлібом та

запашними булочками, поворот за ріг, квартал, книгарня, вулиця, клумби, міст, колія із кольоровим потягом, низький широкий вокзал, модерн, трамвай, фонтан, цукерня, прогулянка, садиби, набережна, річка, пляж, пікнік.

Інші міста ламаються. Часто можна застати сутінки: павутина глухих кутів і закритих проходів, пеньки та кам'яні квадрати, закладені непотребом двори, заклеєні вікна, замащені стіни, сморід і брудні плями на землі біля смітників. Ось площа і стовп, ятка на тротуарі, болото, дорога без переходу, розбита цегла, мерехтіння до болю в очах, будинок, поневіряльна алкогольна крамниця, висока глуха стіна, проміжок, будинок, висока стіна, маленькі комірчини в будинках, ще одна алкогольна крамниця для зневірення, дорога, алкогольно-тютюнна крамниця, темний закапелок, розбита дорога, болото, бризки з-під коліс, прогулянка, бляшані паркани, річка, сміття, пікнік, ще сміття.

Не всі міста будують мури. Та й не всі міста самі себе будують. Вони несподівано цікаві своїм нашаруванням, як крутий поворот ріки, куди вода виносить дерево, пісок, якісь речі й усяке дрантя. Можливо, там знайдеться щось цінне, але воно таке ж випадкове, як і все інше. Може, серед каменю й відтінків знайдеться трохи затишку та радості, але не обов'язково. Бо хоч лиця їхніх будинків бачили більше, ніж ми, проте вони затулені і зневажені, може, якраз

тому, що ми бачили замало. Тому в багатьох місцях не затримуюся і поспішаю до себе.

Може, знову через поля й ліси, кудись до потаємних проходів, захованих під дивними деревами біля повноводних потоків. Або тихенько через опущений підвісний міст і відчинену браму повз охорону, яка впізнає моє лице під каптуром; а потім через площу в одну із вулиць чи вуличок, які так лагідно тут названі.

Може, тихенько пірну у вулицю Довкружну, яка пробігає довкола усього міста попід його муром, не заходячи лише до тієї частини, де хатки дерев'яні, і пробігаючи вузькою смужкою на межі між тією і кам'яною частиною міста попри низеньку стіну. Заглянувши у зелений бік, побачу будиночки з верандами, млин і озеро, а потім перейду на глиняну дорогу повз майстерні та склади. На своєму шляху зустріну всіляких ремісників і людей на прогулянках, вантажні автомобільчики і сходи на мури й вежі, вартових і оглядові майданчики та площі.

Може, подибаю вулицею Меланхолійною, яка тягнеться до наймеланхолійніших кварталів міста поміж музеями та галереями, якимись салонами, наповненими людьми і музикою, що линутиме допізна аж до верхніх поверхів та мансард і — крізь напіввідчинені вікна — прослизатиме до помешкань, делікатно погойдуючи із нічним вітерцем легенькі напівпрозорі білі фіранки, які не закривають вікна

ні від чого, але просто трохи нівелюють чорноту ночі за вікном, роблячи чорний квадрат менш чорним і трохи вписуючи його в інтер'єр кімнати, складений із простого дерев'яного ліжка, застеленого кількома покривалами різних кольорів, етажерки, заставленої книгами різної товщини і різного стану потертості палітурки, двох плетених крісел, об гострі кінчики лози яких, під час чаювання при маленькому столикові біля вікна, подерлося кілька пар колгот і панчіх.

Може, вулицею Парковою прогуляюся між утопленими в зелені віллами у напрямку острівця-саду, схованого десь у плетиві безлічі менших вуличок, які своєю павутиною заплутують ноги й гублять тебе із міської карти, змушуючи вкотре і вкотре проходити знайомими місцями й марно намагатися знайти той сад-острів, найбільш явна ознака якого — канал із човнами й катамаранами довкола нього — губиться серед інших каналів і мостів, збудованих у тій частині міста.

Можливо, пройду до міста вулицею Цеглясто-Коричневою, майже всі будинки на якій — високі будівлі із коричневої непотинькованої цегли, прикрашені геометричними візерунками, викладеними із чорних та червоних цеглинок. Ті доми — з високими вікнами й гострими дахами та шпильастими вежками, покритими черепицею й облаштованими хитромудрими ринвами.

Може, піду вулицею Таємною, яка оманливо приводить до різнокольорових базарчиків, а потім різко вливається у вулицю Прямую, яка також веде від брами до ратуші та площі Вітальної, куди приходять гості, яким потім дозволяють або не дозволяють піти в ті чи інші ділянки міста, адже хто в місто те гучно приходить, просячи, щоб йому опустили міст і відкрили ворота, далеко не заходить. Він може оглянути те, що при вході, що часом схоже на інші міста, ще кілька красивих домів на краю Прибрамної площі. Він може радіти, може залишитися незадоволеним, але йому доведеться піти до настання ночі, бо коли вийде перша зоря — ворота замкнуть, підвісного моста піднімуть, чужинців там уже не має бути. А хто терпляче пройде звивистими стежками поміж горбами, потічками й лісами розкинутих довкола міста земель, вдивляючись у вогні на вежах вночі чи хвилювання синіх, зелених, бузкових та білих стягів над стінами вдень, і дочекається провідника, який проведе потаємним підземеллям до підміських лабіринтів, той зможе прогулятися багато де.

Однак не всюди, бо навіть знати про існування деяких вулиць та закапелків, таких як закапелок Справді Таємний, не кажучи вже про лабіринти, неможливо, якщо не бути мешканцем того міста або ж не знайти мапи, на яку, утім, навіть самі мешканці міста не дивляться надто часто, щоб самотужки пізнавати місце, де вони живуть, щоб навіть у власному просторі залишалось місце для таємниці.

Бо навіть на мапі, розмальованій і розписаній усіма ходами й підказками, сповненій таємних і незрозумілих, видимих та невидимих знаків, є біла пляма, під якою сховано те, про що навіть більшість мешканців того міста може лише здогадуватися, і лише дехто знає про те напевне, лише мені можна туди прийти і пройти.

Те місце, що у самому серці міста, оточене майже завжди осінніми вулицями, де весна, літо й зима так довго не настають, залишаючи більше часу для жовтого, червоного, коричневого. Воно велике й заковане з усіх боків суцільними стінами високих камениць, обернутих до нього задніми сторонами, де нема жодного вікна і дверей, а по дахах тих домів важко скрадатися навіть котам. Лише один дім має вікна та двері як у вуличному фасаді, так і в дворовому — тому, що виходить у таємне подвір'я.

У тому домі мешкають годинникарі, які доглядають великий годинник. Інших годинників там немає. Великі шестерні, що виготовив майстер у своїй кам'яній хатинці, опертій на міський мур, повільно й безупинно поцокують у високому будинку, у якому вікна, що виходять на вулицю, завжди закриті віконницями, а двері — замкнені на замок. Майстри пильнують механізми, ходячи безліччю балкончиків і лазячи всілякими драбинками понад, попід і попри гвинти, пружини, важелі, і — якщо потрібно — змінюють плин часу в тому місті.

Усе може застигнути. Лиш я — коли схочу — відімкну маленькі вхідні двері і — минаючи шестерні та тягарі, підвішені на довгих ланцюгах, — скажу опустити перший важіль. Коли вийду на двір — усе в тому місті зупиниться. Я фіксуватиму найдрібніші деталі кожного стану свого міста, розглядатиму ланцюжок слив, які зависнуть у повітрі одна за одною від перевернутого кошика й до бруківки; бачитиму, як рветься поверхня води від того, як із неї злітає у повітря птах; як краплі води лилися б із чайничка у горня; усі ці сконцентровані на своїх точках погляди; я вдивлятимуся або сфотографую, я довго малюватиму, запам'ятаю.

Усе може змішатися. Якщо у той момент була осінь, то що нижче скажу опустити другий важіль — то більшим буде відцентрове коло уповільнення: поруч осінь залишиться на весь час; далі — вона мине за рік, а може — за два; ще далі — за багато місяців; врешті, на межі кола вона триватиме трохи довше, ніж звичайно. Так можна затримати і весну, літо чи зиму.

Усе може зміститися. Якщо покрутити третій важіль, то наче тінь переміщується і побачу, яким було місто колись, яким може бути потім, яким могло бути, якби... якби щось було зроблено не так, як було зроблено.

Місто не могло би бути досконалим. Але намагається бути таким, щоб у ньому було добре. Його недосконалості

позначені і, неначе кольорові бульбашки, нанизані на його хронологію. На його хронологію нанизані і досконалості. Часто походження ні тих, ні інших не відомі.

Тому зупиняю час і виходжу в замкнене велике подвір'я, поросле від лагідного недогляду мохом і купками трави, що пробиваються між бруківкою біля решіток для стоку води. Дивлюсь на ясне сонячне небо, уже відмежоване гігантською напівбульбашкою, яка огортає місто, закриваючи від неба і просторів майже невидимою пеленою, пропускаючи світло, пташок, вітер чи дощ, та не пропускаючи жодних шумів та відлунь, які часто долинають зусебіч, та навіть роблячи саме те місто ледь помітним ззовні, немовби замаскованим у самому повітрі.

Підходжу до арки посеред квадрату подвір'я, над яким сонце не у зеніті, тож одна стіна — світла, інша — затінена, на ще двох інших — трикутники тіней, які збільшуються із рухом сонця, адже хоч усе в місті — знерухомлене, але сонце — не в місті. А разом із трикутниками на стінах збільшується і протягнений поміж ними прямокутник затінення на долівці цього замкненого простору. Поспішаю, щоб тінь не досягла помосту, на якому стоїть арка, бо інакше там вже буде ніч.

Стаю на поміст. Кладу руку на камінь. Відкривається арка. За нею — цілий світ. Незнаний, неозорий, незвіданий, незрозумілий, неосяжний.

Тут — зелень. І небо. І там — гори. І море. Ліси, поля, пустелі, сніги, чудеса.

І я йду до обрію, я біжу до обрію, а ось я лечу на повітряній кулі до обрію, і ось я пливу кораблем, і ось я мчу кіньми — до обрію. Швидше, наполегливіше, глибше, далі, туди, де заховані незвідані струни моєї душі.

Мікросвіт

Весняний світ після дощу — як куляста біла кульбаба.

А ти йдеш від парашутика до парашутика і п'янієш.

1. Інколи дуже хочеться закарбувати запах. Найбільше до цього спонукає осінь. Дні ще теплі, але відчувається, що тепло те знесилюється перед дощами. Повітря і земля то розігріваються, то холонуть. Ні з чим не сплутати запах початку осені. Якби ж існувала потаємна кімната не дуже великих розмірів із дерев'яними стелажми, а на тих не дуже високих та не надто численних полицях містилася б обмежена кількість прозорих кульок з якоюсь есенцією всередині. Ці кулі здатні були би закарбовувати запахи. Треба було б узяти одну й подумати про те, що породжує улюблені пахоці. Береш кульку й думаєш про Свято Миколая, мандарини й те, як здираєш із них шкірку, а сік бризкає малесенькими краплинами тобі перед обличчям. Ти вдихаєш, і стає так кисло-солодко, що аж бррр... І слина тече, а по тілу бігають мурашки. Кулька спалахнула б ізсередини приємним мандариновим світлом. Щось схоже на мікромандарини та їхні малесенькі дольки кружляло б у тій освітленій ізсередини оранжевим прозорій кульці.

Спочатку в кімнаті було б темно — треба було би присвічувати собі ліхтарем чи свічкою. Але потім, коли

кульок ставало би більше, — яснішало б. Проте жодна кулька не була б, наче ліхтар: навіть коли всі клітинки були би заповнені, долівки чи стелі не було б видно — доводилося б орієнтуватися лише за мерехтливими круглячками на різній висоті. А кульки були б дуже різні. Ось, до прикладу, бульбашка із запахом початку осені. Знизу трохи зеленого — він би хлюпотів, наче вода в озері. Посередині — різноформні краплі коричневого, жовтого і знову зеленого. А згори — блідо-синя каламуть з домішком білих пухнастих хмаринок. Кавова запахокулька мала би брунатно-кавові забарвлення різної інтенсивності. Там всередині щось перетікало би згори донизу і збоку догори. Чорна-чорна кава лилася би справа наліво і ставала б омолоченою, і у тій лагідній субстанції тонули би шматочки білого шоколаду. Брунатна суміш заворожувала б очі. Запахокульок було б, може, кількадесят. Варто було би дуже й дуже ретельно добирати найкращі й найвитонченіші запахи зі всього свого життя.

2. Одного разу, після зустрічі з папугою, клітку якого накрили покривалом — і він заснув, я замислився про таке: якби люди також засинали з настанням темряви? Так, як деякі звірі. Ти собі щось робиш, а тут ніч надходить — і одразу йдеш спати. А якщо ніч застане в дорозі? Довелося б вимикати двигуни і зупинятися до ранку. Людство було б тоді зовсім іншим. Та що там, не було б в історії всіляких там ночей якихось там ножів, коли одні різали інших — своїх опонентів. Усі би спали. Не

було б нічних злочинів, нічних переглядів фільмів жахів, нічних прогулянок пляжем чи інших нічних епізодів. Комп'ютерні ігри, базовані на історіях про нічні перегони, були б іще більше наближені до фантастики. Хтось би вигадав бабайків, які вночі не сплять і завдають усякої шкоди беззахисним людям: б'ють у кухні улюблені горнятка чи вмикають гучну музику. Жуль Верн вигадав би апарат для подолання сну. Альберт Айнштайн сказав би, що не спати вночі — якщо прискоритися до швидкості звуку — можливо. А вчені з усього світу намагалися б винайти якнайефективніші і водночас безпечні протизасинальні засоби.

Натомість великою рідкістю була би хвороба (хоча деякі лікарі з політкоректності називали б її відхиленням, а більшість мрійників хотіла б на неї захворіти), коли людина не засинала б, незважаючи на відсутність сонячного світла чи його замінників — основних компонентів протизасинальних засобів. Таких людей було б одиниці. Дехто намагався б вилікуватися і стати нормальним. Інші зухвало б чинили найнеймовірніші зухвальства, пов'язані передовсім із переміщенням дуже цінних речей із того місця, де їх поклали, у те місце, про яке ніхто не здогадується. А також були б експериментатори, які лазили б по дахах та через огорожі до сусідів із суто наукового інтересу. Хтось, якби знайшов собі пару зі схожими особливостями, міг би все ж таки гуляти нічним пляжем. А інші просто мали би трохи більше часу на те, щоб подумати, почитати уривок із книжки чи намалювати

приблизну схему зоряного неба — і навіть не намагалися б комусь довести, що це їм не наснилося.

3. Перше, що бачиш, — білі бульбашки, а за ними — водяна темінь, приємна, не така, що не видно навіть простягнутої руки, не така, що у ній все розчиняється. Темінь, крізь яку можна бачити продовження цієї темені. Також ніжно-зелену. Там, вгорі, десь на сантиметрів дванадцять під поверхнею, — розлита молочна лазурність: неначе вершки на каві. Вона не розчиняється, але із глибиною розмивається. Зверху — шар світла, яке плямами (адже вода хлюпоче, і на її поверхні є горбинки та рівнинки), подібно до крапель олії на поверхні бульйону, мерехтить. Ті плями пропускають крізь себе масив світла, як вікно, а також окремі сонячні промені, які пронизують товщу, неначе пробиваються поміж кронами дерев. Врешті, довершує це той мікромметр, на якому зустрічаються вода і небо. У цьому рідкому тонесенькому іскристому льоді, так дрібно хвилястому, наче найменші піщані дюни, дрібні, як луска крокодила або як перисті хмари, виднілося блакитне небо, там, за поверхнею, за горою, за горизонтом; небо призахідне й свіже. Вистачало б пам'ятати лиш це. Але завтра та сіра хмара, що наблизилася з одного боку горизонту, накриє все дощем і вічним ранком.

4. Літня Білорусь неймовірно барвиста. На соковито-зеленому й насичено-блакитному тлі — салатіві дерев'яні веранди із жовтими вікнами, какавово-білі коти на

клаптиках світла, жовті цистерни й червоні прямокутники на металеві-сірих лініях аж до горизонту. На синьому тлі — сині хатки. Посеред зеленої трави — зелені будиночки. І бурі, з оранжевими дверима чи зеленими підвіконнями. Сині очі в коричневих стінах. Білі смуги на червоних машинах. Малюнки ромашок на вишневих дошках. Світло перемішане з тінню на фактурах червоної цегли. Розсип листя у воді, намащеній тонким шаром світла. Блакитне заламування неба у жовтавій від піщаного дна озерній гладі.

5. Яка б не була пора року — одне ввечері за моїм вікном не змінюється. Помаранчевий вуличний ліхтар. Інколи прямокутне віконечко у дверях на двір запотіває, і тоді за вологою видно лише чорноту, просвічену оранжовим відтінком. Довкола більше нема світла. Той ліхтар висить вказівною зіркою, натягнута нитка світла від якої прив'язана до мого погляду. Ця нитка пробиває восени покручені крони сірих і голих дерев. Пробивається крізь терни листя влітку. Пропалює, наче хвостом комети, яка пролітає над поверхнею тендітної планети, слід, що розтоплюється у гранулах сухого снігу на просторі між нами; розчиняється у краплях дощу, розсипаних на гладенькому підмурівку; розміщується із темрявою, надаючи їй магічного бриніння.

На околиці часу

Пошук — це сенс.

— Цікаво, чому ми? Чому всі люди — як люди, а це випало саме на нашу долю?

— Не знаю, я не раз за ці чотирнадцять років, відколи це почалося, ставив собі такі запитання.

— Такого не існує, це взагалі неймовірно. Раніше я б сказала паранормально, фантастично. Хоча ні, слово «фантастично» занадто часто вживають, щоб окреслити речі не аж такі захопливі та притаманні звичній реальності.

— Гарно ти зазначила: «звична реальність». Може, усі люди мають свій важкий хрест? Може, усі люди час до часу не задоволені своїм життям? Може, саме це їх урухомлює кудись? Не скажу вперед, просто рухає ними кудись.

— А куди рухатись і навіщо?

— Не знаю. Якщо б я шукав сенсу, відштовхуючись лише від нашого з тобою життя, то я б його не знайшов.

— Як? Ти не маєш сенсу в житті?

— Ні. Я то маю. Але йдеться про все людство. Мені добре так, як є. Тобто не знаю, добре мені чи ні, але я змирився.

— Чому?

— Бо багато думав про це й дійшов певних висновків.

— Яких?

— Сенс усього — у пошукові сенсу.

— Пфф.

— А в чому ще?

— Не знаю, наприклад, у любові, праці, розвагах, мандрах.

— А чи все це не є пошуком сенсу?

— Тобто?

— А навіщо ти живеш? Щоб жити. Для цього необхідно їсти, пити, спати, бути здоровим і в теплі. Для цього треба їжу, пиття, одяг, дім, ліки. Для цього потрібні гроші. Для цього важливо працювати. Треба відпочивати, спати. Щоб мати кращу роботу, варто вчитися у школі. А потім люди народжують дітей. І діти чинять те саме, а потім теж народжують дітей. І сенс людського життя можна звести до того, що людина повинна дотривати доти, доки народить дітей. Далі не важливо. Лише виживання, тривання. А навіщо?

— Це якось брутално.

— Отож бо й воно. Брутално та безсенсовно. І якщо поглянути збоку, то так може здатися. І починаєш шукати сенсу. Але його нема ні в чому і водночас він є у всьому. Сенс — це щось невловиме й аморфне. І він є тільки тоді, коли ти його шукаєш. І звідси, наприклад, мистецтво, чи наука, чи література. Однак якщо хтось просто намалює картину, то вона не має сенсу. Бо це картина заради картини.

— А як знати?

— Не знаю. Може, це відчувається. А може, хтось знайде сенс у картині, яку хтось намалював без жодного сенсу. Тоді в ній уже є сенс.

— Може, прогуляємося?

— Ходімо.

— Мені видається, що це вже було...

— Ми часто говоримо про такі речі, на такі теми, може, таке справді було.

Такі розмови вони вели здебільшого в кухоньці, що була мінімалістично обставлена найнеобхіднішими меблями: столом і великою дерев'яною лавою із пледом та кількома подушками на ній. Біля лави стояв мольберт, а поряд лежали фарби. Ізабеллі більше подобалося малювати в кухні, ніж у кімнаті. Вона малювала рідко, але дуже витончено. Кілька її картин Мартин повісив на кухонних стінах. А також там був креденс, декілька полиць і умивальник. У кутку містилась не надто велика кухонна піч. На столі стояли горнята з недопитим чаєм. На полицях — слоїчки, накриті зверху грубими паперовими серветками й обмотані різнокольоровими стрічками. Усередині зберігались різноманітні трави. Ізабелла любила чаї з тих трав. Мартинові подобалося збирати, сушити трави, запарювати чаї.

Ізабелла та Мартин мешкали у квартирці на першому поверсі кількоповерхового дому. То був навіть не перший поверх, а напівпідвал. Їхні вікна не виходили на вулицю, і хлопець та дівчина не бачили людських ніг, які проходили повз. Їхні вікна та двері виходили у двір, куди дивним чином не виходили жодні інші двері, де взагалі мало хто ходив і практично нічого не відбувалося. Лише росли трави. Сюди Ізабелла й Мартин вийшли зі свого закапелка,

узявшись за руки, перш ніж відчинили двері квартирки і переступили поріг. Ключ завжди був надійно прикріплений ланцюжком до петельки у внутрішній кишені плаща. Так, щоб ніколи, ніколи не загубитися.

Вуличка, що тяглася повз інший бік будинку, а саме той, де з їхньої лазнички⁵ виходила малесенька вентиляція, була тихою. Нікого не було, лише віддалік проїжджала фіра й постукувала колесами по бруку. Здавалося, та бричка колись уже проїжджала. Ця частина міста ще не дуже змінилась, тому вони її любили. Людям властиво любити місця, які не дуже міняються. Бо далі все вже не таке, яким було сто чи навіть п'ятдесят років тому. Більшість вивісок уже поміняли, ба навіть написані вони тепер іншою мовою. П'ятдесят років тому тут жили цілком інші люди, тут була інша мова та звичаї. Але все змінюється, і Мартинові й Ізабеллі, як нікому, доводилося з цим миритись.

— Таких особливих помешкань у нашому місті всього чотири. Наше виникло другим.

— Знаю, — відповіла Іза. — Але чому воно з'явилося і навіщо?

— Щоб ми все життя мучили себе цими питаннями. І справді. Чи має сенс світ, якщо живемо ми і схожі на нас? Якщо б нас не було — то це зрозуміло. Але оскільки ми є — то це дивно.

— Чому? Я завжди думала, що це ми не маємо сенсу.

— Ми, мабуть, не маємо сенсу. Але уяви, що б подумали люди, коли б дізналися, що вони живуть лічені миті, і їхнє життя минає в абсолютно дивних і водночас простих

турботах. А ми без власної на те волі безсоромно споглядаємо за тліном їхніх коротких життів, немовби вони — мурашки. Всі однакові, всі кудись біжать. І вони настільки незначні, що ми навіть не можемо їх розрізнити.

— Знову ти за свої брутальні роздуми.

— Ти знаєш, що я — добрий. Але за всі ці роки, гадаю, можу говорити відверто і час до часу навіть безпристрасно. Лише з філософського погляду.

— Філософського?

— Не придирайся до моїх слів. Я маю на увазі, що...

— Я знаю, що ти маєш на увазі. Ми маємо особливе місце світового споглядача. Ми немовби в центрі світу у скляній кулі, а все довкола нас — театр, тому певною мірою безсенсовність. Але й наше існування викликає у тебе сумніви стосовно наповненості його сенсом. Хіба ні?

— Викликає.

Люди ходили тут і там, кожен кудись поспішав.

— Ізабелло, а ти відчуваєш запах моря?

— Трохи. Але, може, це тільки спогади.

— Може. Шкода, що воно зникло. І це теж дивно. Дивно, що море зникло, що ніхто цього не пам'ятає.

— А як хтось може пам'ятати те, що було в іншій реальності? — замислилась Іза.

— Але ж ми купалися в тому морі удвох. Ти ж пам'ятаєш той прекрасний день?

— Звісно. Хвилі були не дуже високі, але й не малі. Ми трималися за руки й падали грудьми на зустріч воді. Вона була прозорою, і ми бачили крізь неї дно та риб.

— Але що ти маєш на увазі, коли кажеш про іншу реальність?

— А що таке реальність?

— Не знаю, я вагаюся між двома взаємовилучними відповідями, — серйозно протягнув Мартин.

— Якими?

— Це або те, що є, а ми бачимо цю реальність правильно, чи ні. Інший варіант відповіді — реальність лише в наших головах. Тому все — реальне, і нічого реального не існує в один і той самий час.

— Ти — як завжди. Чому тебе тягне до таких радикальних протилежностей, як юнака, — усміхнулася Ізабелла.

— А що ж ти про це думаєш, дорога?

— Мабуть, це щось змішане. Навіть Бог не знає всієї реальності, я так вважаю.

— Це досить виключно з твого боку, — задумався Мартин.

— Ти знаєш усю реальність, котру створюєш? Коли пишеш свої книжки?

— Загалом ні, але я — не Бог.

— А чому ти гадаєш, що Бог не схожий на тебе? Ми ж схожі на нього.

— Але він — досконалий.

— А що тут недосконалого? Дати поштовх світові й навіть не знати, чим це скінчиться. Чому досконалість повинна бути лише такою, якою хтось її придумав? Може, Божа досконалість інша? Якщо Бог є.

— О ні!

— Що?

— Якщо його нема, то я взагалі гублюся у своїх роздумах про сенс. Адже який сенс у житті, якщо після смерті ти не пам'ятатимеш, що ти був? Навіщо тоді що-небудь робити?

— Не знаю. Із цікавості.

— Тобі, до речі, цікаво жити, Ізо?

— Цікаво.

— Чому?

— Мені цікаво бути з тобою. Це мій сенс. Бо самій було би нецікаво і, може, навіть трохи нудно.

— А мені ще цікаво побачити кінець.

— Світу?

— Або нас, або цього завихрення. Або цього міста.

Міське повітря справді ще було просякнуте морем, у якому колись купалися Іза та Мартин. Тоді невеличке кам'яне місто стояло на скелястому мисі, що врізався у море. Відгороджене від іншого суходолу муром із вежами й оборонене замком, воно розсипалося будинками під черепицею по горбатовому мисі. А поміж домами вилися десятки вуличок і сходів. Кількома з них можна було вийти до моря і побачити, як далеко праворуч виринали сонце, а ліворуч — тонуло. То було найщасливіше їхнє місто. Але потім, коли одного разу Іза та Мартин пішли гуляти, місто піднялося: просто земля вийшла з моря, і тепер колишній мис виявився горою, оброслою будиночками й замком. А на схилах колишнього моря і далі — на його дні — виростало нове місто. Велике та красиве, просторіше, але все ще дуже

естетичне. Будинки стояли щільними рядами, а на їхніх стінах була ліпнина, з'явилися балкони, які опиралися на плечі кам'яних атлантів. Під вікнами — кам'яні квіти. А в місті лишилася тільки річка.

Колись один поважний чоловік казав Мартинові, що те місто розквітає і зникає. «Зникає, — подумав собі Мартин, — яке доречне слово».

І ось те місто зникло. Воно наче й розпростерлося, наче звільнилося від морських обіймів, але запах тієї безконечної синяви чомусь так тужливо розсіювався у повітрі між камінням.

Іза та Мартин повернулися додому. Відімкнули ключем двері, відчинили їх і разом переступили поріг. Двері зачинилися.

Ізабелла діставала із шафки великі глиняні горнята, а Мартин тим часом розпалював під піччю. Вогонь розкочегарювався, і вода в металевій риночці⁶, що стояла на металевій поверхні печі, почала парувати. Коли вода закипіла, Мартин залив окропом витягнене з кількох різних скляних баночок листя. Воно приємно запахло. Деяких трав уже майже не лишилося, і назбирати їх нема де. Адже море зникло і все змінилося.

Поки Іза та Мартин пили чай, на печі у великому баняку загірлася вода.

Пізніше Мартин вилле її у ванну, заздалегідь наповнену холодною водою, і там купатиметься Іза. Вона крапає у воду трохи олії чайного дерева чи лаванди — для приємного відтінку. Мартин сидітиме на краю ванни

й розповідатиме Ізабеллі якісь історії, митиме спину й поливатиме теплою водою. Потім вона встане, і він загорне її у рушник та віднесе в ліжко. Накриє, засвітить гасову лампу, поставить її біля ліжка, і вони обоє читатимуть книжки.

Вночі відчувся неспокій. А вранці, коли снідали, щось раптом гримнуло, земля задвигтіла, а зі стелі посипався порошок.

— Що це таке? — стривожилась Іза.

— Не маю ані найменшого уявлення.

Обоє пішли одягатися, відчинили шафи і побачили, що одяг знову змінився.

— Ого, яка елегантна сукня, — заінтриговано прошепотіла Ізабелла. — Десь я її вже бачила. А чоловічий одяг, як завжди, змінився несуттєво.

— Черговий зсув. Це все пояснює.

— Що пояснює?

— Струс. Ми опинилися у якомусь наступному періоді історії. Хтозна, що тут коїться.

— Погляньмо.

Щоразу, коли їхній дім різко переходив з одного часу в інший, увесь одяг у шафі змінювався. Його не ставало більше чи менше. Він ставав іншим, відповідно до потреби. Чоловік і жінка одяглися та знову вийшли надвір — акуратно, взявшись за руки, одночасно переступили поріг. Інакше хтось може прожити суттєво менше. Адже надворі, порівняно із домом, усе триває швидше.

Місто було порожнє і подекуди розбомблене. Ізу та Мартина охопив жах: такого вони ще не бачили. Їм необхідно було дізнатися, що трапилось. На стіні вони побачили оголошення. Чужою мовою попереджали про комендантську годину. Мартин витяг із кишені годинника й поглянув на нього: заборона пересуватися діяла ось уже кільканадцять хвилин.

Мартин захопив Ізу, витяг зі штанів ременя і зв'язав їхні руки. На її здивований погляд прошепотів: «Ми не можемо загубитися». Трохи пригнувшись, Мартин потяг Ізу до стіни, й уздовж неї вони пройшли до перехрестя вуличок. Одна з них піднімалася до замку. Протилежна — скочувалася у центр міста. Вони рушили туди. За кілька сотень метрів заховалися у підворотню. Пройшли солдати. Вони розмовляли мовою, якою було написане оголошення про обмежене пересування увечері. Удалині, на високих будинках, виднілися стяги чужої держави. Стояли якісь військові вантажівки, ходили вартові з рушницями.

Іза хотіла зупинити Мартина, але не встигла — він випередив її спротив і потяг через темну вулицю. Але було пізно — їх побачили. Вистрелили в них, але промахнулися. Мартин щодуху потягнув Ізу в маленький брукований провулок. Той виявився перекритий. Втікачі постукали у двері, і, на їхнє здивування, їм відчинили. То був старий дідусь. У домі при тьмяному світлі сиділо досить багато людей. Хтось почав сварити діда, що той не спитав, хто це прийшов. Мартин потяг Ізу через кімнату, а вона тим часом намагалася щось пояснити й попросити хоч якогось

пробачення. У кухні було напіввідчинене вікно. Мартин узяв дівчину на руки й вибрався на підвіконня. Поглянув униз, розрахував стрибок і зіскочив: вони легко впали на землю. Почули голоси — хтось пробивався крізь те саме помешкання. Мартин скочив на ноги, підняв Ізу і знову потягнув її за собою.

— Залишилося небагато. Ми ж недалеко відійшли. Я просто хотів знати, що ж відбувається з історією. Куди вона зайшла?

— Хто? — неуважно перепитала захекана Іза.

— Історія.

Вискочили на свою вуличку. Удалині були вояки, які повільно наближались. Виходу не було. Стояти — тратити останні секунди. Помчали до свого будинку, витягли ключ. Простягли руку. Просвистіли кулі, крик, накази зупинитися, погрози, наздоганяння — тупіт ніг наближається. Мартин із розгону потрапив ключем у замкову щілину. Поворот, заскочили через поріг. Військові простягають руки.

— Зачиня-я-я-яй! — проверещала Іза.

Трась, клац.

Ба-бах! Військові виламали двері, навалившись на дошки. Двері впали. Три чоловіки зайшли в темний напівпідвал. Усе було обплетене павутиною. Тут і там лежали старі поламані й погнилі меблі: якийсь стіл, креденс, дошки від лави. Були ще розбиті тарілки. У кутку — кухонна піч. На полицях — баночки із незрозумілим трухляво-зеленим вмістом. Чоловіки підсвітили собі сірником — нікого. Зайшли до кімнати — нікого.

У вбиральню — нікого. Вікна забиті й заповорошені. Вояки отетеріли. Адаже їм здалося, що втікачі забігли в красиве охайне помешкання. Проте свою увагу сконцентрували на людях, які в ту квартиру забігали, тож їм могло здатися. Але їм не могло лише здатися існування двох осіб. Не могло ж це здатися усім трьом.

— Я навіть не уявляю, хто це був, і що буде з нашим містом. Гадаю, краще якийсь час не виходити з дому, — промовив нарешті Мартин.

— А я навіть не уявляю, нащо було ризикувати, — трохи обурено відповіла Ізабелла.

— Чекай, а якби то був кінець?

— Не думаю, що кінець виглядав би так. Війна — це типове для людей явище. Може, воно збіжиться з кінцем. Але війна як така — це не кінець, бо інакше тих кінців було би вже багато.

— Справді. Вибач. Більше не буду цікавитися надто небезпечним.

— Проте ця війна була якась дивна. Якась архаїчна, так, наче я її вже десь бачила.

Час минав. Під піччю палахкотіли дрова, варилася їжа й кип'ятилася вода — пилися чаї після купелі. Лежалося, читалося книжки. «Нам потрібні нові книжки», — подумалося і сказалося. «Під час наступного виходу», — погодилося.

Ізі та Мартину пощастило в тому сенсі, що за своє життя вони хоч і не могли досягнути всього, що написало людство, втім, вони мали можливість час до часу придбати нові

книжки. Кожна така нагода випадала на дуже віддалений від попередньої нагоди момент. Так цей чоловік і ця жінка мали випадкову можливість стежити за довгим шматком розвитку людської думки.

— А що ти найбільше любиш у нашому місті, Мар?

— Мабуть, те, що хоч воно стає замалим для мене, але залишається завжди новим. А ще — його ніщо не може зіпсувати, воно все перетравлює.

— Думаєш, воно перетриває цю війну? А якщо, наприклад, наш дім знесуть? Ми зникнемо?

— Не знаю.

Минали ранки, вони розмовляли. Минали дні, вони читали. Минали вечори, вони пили чай і купалися. Минали ночі.

Однієї такої ночі Іза, замислено дивлячись на стелю, сказала: «Сьогодні я дочитала останню книжку з нашої бібліотеки».

Вранці розмова була короткою. Адже якщо затягти — вдень не буде чого читати. Мартин та Іза відчинили шафу й побачили новий одяг.

— Це що? — здивувалася дівчина. — Повернення до печерного стилю?

— А й справді, чоловічий одяг порівняно таки не міняється, — підступно усміхнувся Мартин.

Стали біля дверей, повернули ключ, переступили поріг. Двері за ними затраснулися. А перед ними виник новий світ. Більшості старих будівель не було. Нові, високі, великі, неймовірні споруди дивовижних форм і з незвичайних

матеріалів. Ізабелла та Мартин йшли незнайомими вулицями й роззявляли роти. Автомобілів стало багато, і всі вони були кольоровими, у деяких крамницях їх продавали в такій кількості, немовби авто — то звичайнісінькі помідори чи інжир.

Люди виринали, пробігали і зникали тут і там. Усі поспішали, і ніхто не звертав на зачудованих чоловіка та жінку уваги, ніхто не вітався. Усе світилося, хоч був день, всюди щось рухалося, крутилося, метушилося. Повсюди висіли гігантські фотографії людей, передовсім оголених жінок, а ще речей і пейзажів. Було дуже голосно, шурхітливо, тремтливо. Натомість майже не було запахів.

— Таке враження, — іронічно промовив Мартин, — що сьогодні — п'ятниця. Вічна п'ятниця.

— Чому п'ятниця?

— День Венери. Намальовані жінки — оголені й немовби чекають. А всі ці люди так спішать, наче нетерпеливляться зустрітися з ними.

— Справді, день Венери — п'ятниця.

Йшли години, Іза та Мартин минули рівні і правильні квартали нового міста, на краєчку якого був їхній дім. Тепер тут не залишилося навіть річки. Все — будинкова пустеля. Пішли в бік Замкової гори. Не сподівалися нічого знайти. Вечоріло. Вийшли на вулицю, що попри неї колись вилася річка. Дивно: тепер дороги стали важливішими. Адже колись річка вилася, а дорогу прокладали повз неї. Бо річка була сильнішою і прокладала шлях тій дорозі поміж горами, лісами, полями. Вода була орієнтиром. А тепер вона ні до

чого. Вона заважала в місті, тож її забрали, замурували під землею чи осушили.

На місці річки вирости нові будинки. Але навпроти залишився старий величезний і довгий кам'яний мур. У ньому була непомітна хвіртка. Мартин натиснув на клямку та штовхнув двері. Ті зі скрипом подалися. Перед Мартином та Ізою стояв морок. Чоловік та жінка зайшли в маленьке приміщення із кам'яними гвинтовими сходами. Піднялися ними й вийшли з невеличкої закритої кам'яної альтанки в сад над муром. Було таке відчуття, наче вони це вже робили за таких самих обставин, що й сьогодні. Колись давно це був королівський сад біля королівського замку, і ніхто не міг сюди отак просто зайти, хіба що прислуга. Але потім, коли епоха змінилася, у замку відкрили музей, а сад став міським парком. Спершу — дуже модним. Але потім спорожнів. Тепер, мабуть, сюди практично ніхто не ходить.

— Цікаво, чому все міняється, а цей замок — ні? — запитала Іза.

— Може, тому що замок — це ядро?

— Ядро?

— Серце міста. Без нього не було би нічого. Він виник із самого початку, потім мури, потім порт, якого тепер не треба, бо немає вже моря...

— Немає. Але деякі будівлі й вулиці досі є.

— Це дивно. До речі, можемо піти поглянути, що там тепер?

— Ходімо.

Чоловік і жінка прогулювалися нічним парком під світлом зірок поміж кущів і низьких декоративних дерев. Вони піднялися сходами на верхню терасу, на якій, власне, стояв замок. Обійшли його алеєю і вийшли на площу біля головних воріт, які були призначені. Протислися крізь шпаринку й опинилися у первісному місті. У тому, де народилися.

— Цікаво, якби ми не познайомилися й не переїхали разом у те наше помешкання?

— Думаєш, цього всього могло би не статися з нами? — підхопив Мартин.

— Може, з кимось одним...

— Ой. Але це було б жахливо.

— Що?

— Жити таке життя з кимось іншим, окрім тебе, — це була б пастка.

— А зі мною це не пастка? Це ж пастка! — майже вигукнула Іза.

— Це — пастка. Але з тобою — це гарна пастка. Іншими словами, гарно потрапити у пастку з тобою.

— Чому?

— Це питання — синонім до «Чому ти мене кохаєш», або «Чому ти хочеш усе життя прожити зі мною», або...

— Хай так. Чому?

— За стільки е-е-е часових моментів я не знаю точно, це інтуїтивно, але мені з тобою цікаво.

— І все?

— А якщо б і все, то що тут такого? Але ні, мені з тобою добре, тепло, затишно. Коли ми удвох, то нема потреби нікуди йти. Тобто вона інколи є: піти погуляти, подумати. Але я про глобальне, розумієш?

— Приблизно, мабуть. У мене теж нема потреби, щоб ти йшов. А уяви, як це багато, що мені хочеться, щоб хтось постійно мені надокучав, — спробувала покепкувати Іза.

Мартин усміхнувся. Він ішов з Ізабеллою за руку. Вони бачили старі будинки. Колись звідси було чути море, його запах і присутність. А якби зайти за фасади, то там, із задніх подвір'їв або ж із вікон, його було б видно. Йшли вузькими брукованими вуличками, які постійно розгалужувалися і повертали в різні боки.

— Мені здається, що це місто зараз — нерозлущений горіх, — продовжив свої роздуми Мартин.

— Горіх?

— Горіх.

— Тобто?

— Подивися, яка тут краса й самодостатність. Була колись принаймні. Ідеальне місто, мило й маленьке, тягнеться вгору від моря, яке оточує його із трьох боків, і до вершини Замкової гори. Оточене мурами, безпечно й хитрувате. Таке закручене. І ми тут так довго не могли зустрітись. Стільки поворотів. Ми — мешкаючи тут від народження — побачили одне одного лише у двадцять.

— Я тебе зустріла у двадцять один. Це тобі було двадцять, милий, — прошепотіла Іза.

— Ага, — усміхнувся хлопець. — І ось ми перебралися до нас. І те місто було розлуцнене, тобто як на долоні, і не у значенні, що його можна було побачити, хоч це теж. А в сенсі, що його можна було пережити. Те місто можна було пережити, як розлуцнений горіх запізнати на смак. А наступне місто, те, яке було донедавна, важче було відчути. Воно почало ховатися за хвилями людських життів. Тепер же це просто катастрофа! Як жити тут, коли здається, що у Всесвіті є лише оце місто, а за його межами — порожнеча. Та це було б ще нічого, коли б місто не було таким, наче ми у ньому — тіні. Але ні, наче ми — справжні, а місто — це велика тінь. А справжній лише парк біля замку. Немовби він — це і є горіх, а стіни довкола саду — то шкаралупа. І лише тут можна відчути смак. Бо це — вся міська суть, що залишилася, отже, суть усього Всесвіту, що ще існує.

Іза помовчала, а потім погодилася з Мартином, кивнувши головою, і сказала:

— Справді. А будинки тут ті, що були в нашому дитинстві. Але нема більше нічого. Лише тіні.

— Почуваюся так, наче я це вже переживав.

Вони мовчки повернулися вузькими заплутаними вуличками до будиночка, який стояв колись над морем. Тоді вони виходили з дому вранці неодягненими і купалися, і дивилися, як сходить сонце. Потім виходили з води, Іза мерзла на вранішньому вітерці. Мартин пригортав її до себе й відчував, як по ній стікає морська вода. Вони снідали на килимку біля моря. Їли сир, помідори, чорний хліб

і виноград. До них майже ніхто ніколи не приходив. Інколи з цього приводу вони сумували. Але тоді казали, що їм вистачить одне одного. Коли наставала осінь, вони більше грілися вдома. Ізабелла малювала, замащуючи все кольоровими фарбами. Мартин розкидав усюди папери. Добре, що жінка навчила його нумерувати сторінки. Він оцінив це, коли сторінка «27» була під ліжком, сторінка «42» — на столі, а сторінка «91» — на підвіконні між вазонами. Мартин згадував уголос.

— Так, я пам'ятаю все це, — мовила Іза. — Але цікаво, що буде далі? Чому минуле так часто краще від майбутнього?

— Може, тому що минуле належить тобі. Воно тобі близьке й рідне. А майбутнє — невідоме та страшне. Але не переживай, коли воно стане минулим, ти точно його любитимеш. Головне, не забігай надто далеко в майбутнє. І тоді воно скоріше стане минулим, близьким, затишним.

— Але я не хочу жити минулим.

— А я й не кажу жити минулим. Живи своїми мріями і планами, бажаннями та звершеннями. Але роби їх вже, зараз. Щоб здійснити їх у майбутньому, яке так скоро стане минулим, яке ти любитимеш, за яким шкодуватимеш, особливо якщо не встигнеш досягти мрії ще тоді, як майбутнє перетворюватиметься на теперішнє.

— Закрутив. Ти пан Закрутун, — зареготала Іза.

Мартин любив цей її регіт. Вона сміялася чотирма способами. Цей виникав тоді, коли Ізі було смішно передовсім із самої себе. Мартин поцілував її у щоку. Інколи

її це дратувало, і вона наче хотіла стерти поцілунок рукою. Але не цього разу.

— А ти пам'ятаєш, як усе трапилось? — задумалась Ізабелла.

— Наче так, але не дуже. Одного вечора ми зайшли до хати, і якось дивно затраснулися двері, і щось скрипнуло, немовби якийсь закулісний всесвітній механізм. Немовби у ньому щось перемкнулося, зіскочило протерте коліщатко й перестрибнуло на наступний щабель, пропустивши кілька попередніх. Поза тим, то були звичайний вечір і прекрасна літня ніч. А вранці ми вийшли купатись як завжди — неодягнені, на своє подвір'я, до свого моря. Але моря вже не було. Ми настільки отетеріли, що не одразу почули крики обурених сусідів, що якраз проходили повз наш дім. Ми втекли до хати і довго-довго не виходили. І лише за деякий час наважилися поглянути, що трапилось. Якби ми ще того ранку відчинили нашу шафу, то побачили б, що наш одяг помінявся, що потім траплялося часто. Але ми не могли цього зробити, бо завжди ходили до моря отак. Бо інакше це була б інша історія. Не про нас, а інших, гіпотетичних, альтернативних нас.

— Але який у цьому всьому сенс, Мартине? — спохмурніла Іза. — Який сенс у тому, що ми живемо поза часом і простором, нікого не знаємо. Крім тих трьох пар, що живуть так, як ми. Ми не можемо ні з ким познайомитися, бо не знаємо, як поводитися у все новому часі, а коли й познайомимось, то наступного разу тих людей вже не буде. І міста не буде.

— А яка різниця? Хіба ми не жили так завжди? Хіба раніше для нас мало значення місто? Навіть те, що зникло наше море, — хіба це шкодить нам, коли ми разом у нашому домі, у нашій затишній хатинці? Навіть якби воно зникало вже кілька разів.

— Дійсно так. Не шкодить. Але у чому сенс цього, чому ми?

— Сенс у тому, Ізо, щоб вічність бути з тобою.

— Справді, бо ти — цілий мій світ.

— А ти — мій.

Іза та Мартин зайшли до своєї домівки й зачинили двері. Іза купалася, а Мартин лив на неї теплу воду. Потім вона закуталася ліжником, а він готував чай. Світ знову струснувся і немовби опустився, але їм було не до цього. Уже вранці, наче прокинувшись від дуже довгого сну, чоловік і жінка відчинили двері й разом вийшли надвір. На своє подвір'я, у свій сад, залитий променями й теплом світанку, оповитий свіжістю моря.

— Гарний у тебе дім, Устиме, — промовила Іза, вперше залишившись тут до ранку.

— Я б... хотів розділити його з тобою, Єво. Назавжди, — відповів Устим.

— Назавжди? — усміхнулася Іза, яка не знала, що вона Іза, а знала, що вона — Єва. — Тоді я ловлю тебе на слові, дорогий.

— Ми ж уже три роки знаємо одне одного. Це наче ціла вічність, — задумано мовив Устим, який не знав, що вчора він був Мартином.

— Наче ціла вічність, коханий.

Прохідний двір

Перший дім — той,

з якого вийшов;

а другий дім — той,

куди прийдеш.

— Ми такі раді, що ти повернувся. Як поїздка, як там Старий Град?

— І я радий вернутися, — відповідає старий чоловік родині, — поїздка далека, а Старий Град — що Град? Стоїть.

— Дідусю, а ти нам розкажеш щось цікаве? Будь ласка.

— Може, потім.

— Зараз, зараз, ну будь ласка.

Старий чоловік задумався, а діти й онуки усміхалися. Бабуся застигла в очікуванні чоловікових розповідей. Забула про миску із штруцлями⁷ в руках. Їхній син із дружиною та двома дітьми притихли, чекаючи, що скаже тато-дідусь. Молодша донька несе із дерев'яної хати до столу в саду глечик із фруктовим варивом.

— Що? Діти впросили дідуся розповісти якусь байку? — усміхається дівчина й також сідає.

— Е ні, не байку! Я вам розповім не байку, а правдиву історію, — мовив дідусь. — Чи ви чули коли-небудь про Купця?

— Якого купця? — спитала невістка.

— Не якого, а одного-єдиного. Купця із великої літери, бо так його прозвали. Ніхто не знає його справжнього імені, ніхто не знає, звідки він узявся, хто він. Його навіть ніхто не бачив.

— Починається, — зіронізував син.

— Що починається? — щиро запитала внучка.

— Бурчання твого тата, — пожартувала молодша донька старого чоловіка.

— Не перебивайте батька, дайте йому розказати, цікаво ж! — втрутилася бабуся.

Дідусь знав кожного як облупленого, тож спокійно зачекав, поки всі скажуть щось властиве їм, він тонко відчував людей. А потім продовжив:

— У Граді, у самісінькому його серці, є прохідний двір.

— Звичайний? — запитав онук розчаровано.

— Та що ти нетерпеливишся так, — притишила його мама, — слухай.

— Є прохідний двір. Але незвичайний. Власне — не-е-звичай-ний. Як я вже сказав, двір розтягнувся як якась невидима павутинка, у самому серці Старого Града. Коли місто розбудовували, то вирішили звести кілька важливих будівель неподалік одну від одної. І так порт, ринок, ратуша, замок, споглядова вежа — все було поряд. А між тим усім — площа, яку згодом забудували будинками. Проте, щоб було сполучення, між ними залишили проходи, а деякі дома спорудили з арками. Пізніше місто розрослося. Між портом і ринком проклали кілька нових вулиць із пасажами. Між замком та міською управою по дахах будинків звели

галерею. Тож прохідний двір став непотрібним. Його занедбали, туди перестали ходити люди.

Втім один іноземний купець — так принаймні всі вважають — ні з того ні з сього викупив цілісінький квартал, у якому, власне, той прохідний двір і був. Згодом торговець зробив там чудеса...

Кажуть, ніхто навіть не сподівався. Ну, купив собі багатій цілий квартал. На той час Град вже настільки розрісся, що це була крапля в морі. А море, до речі, гарне, архітектурне. Ну, але квартал старий. І той багатий Купець щось там робив усередині, робив, робив. Якись люди туди ходили, майстрували все, майстрували. І ніхто не знав, що то за одні. Подейкували, що той Купець привіз їх із далеких країв аж кількома кораблями, та ще й серед ночі.

— Виходить, усе це не підтверджено, — втрутився син.

— Це все підтверджується, коли побачити на власні очі. Я ж сам бачив неймовірні речі. Але питав у людей, звідки то взялося і що воно таке. Та й люди то розповідали. Хоч, може, усе вже пообростало легендами. Хай там як, а після довгого майстрування там десь всередині Купець завершив все й перейшов до фасадів. Він зробив екстер'єр кожного будинку іншим, але і схожим на всі: якись окремі деталі, які пасували до інших, але вирізняли кожну будівлю з-поміж решти.

І ось одного вечора Купець звелів відкрити всі закриті роками віконниці, і звідти ринуло світло. Він наказав відкрити всі брами, і там, у проходах до внутрішнього двору, все було завішано вогнями-смолоскипами та

лампадками. Люди, які гуляли в місті, не тямили, що відбувається, вони невпевнено й обережно заходили всередину. А там циркачі виробляють небезпечні штуки, музиканти грають на небачених інструментах, торговці продають заморський крам. Хтось — у проходах поміж будинками. А хтось — в одній із безлічі крамничок, кав'ярень, цукерень, облаштованих на всіх поверхах усіх домів того кварталу. Люди казали, що навіть той, хто намагався обійти все, не міг цього зробити. Марно було би й карту собі малювали. Вони збивалися, губилися, виходили у знайомому закутку, знаходилися, але ніяк не могли сполучити і поєднати того вулика в щось цілісне та єдине. Тому воно здавалося таким магічним.

Першої ночі, коли Купець відчинив для всіх охочих брами свого міста в місті, ніхто у Старому Граді не спав. Майже ніхто. До кварталу набилася тьма-тьменна людей. Хтось біг по друзів, рідних, розповідав про чудеса всім перехожим. Ті мчали поглянути, а потім верталися до своїх домів, щоб покликати близьких. Посередині ночі люди почувалися так, наче все своє життя навідувалися до того прохідного двору і блукали його за капелками. Там зустрілося багато знайомих, які погрупувалися різними товариствами, хтось дивився на циркачів, хтось купував товари, хтось їв солодощі з далеких країв, дехто просто блукав, знайомився із людьми, які з'явилися у Старому Граді, а точніше, у Граді вони, таке враження, і не бували — просто опинилися тут нізвідки. Або у крайньому разі прийшли

прямісінько із облавку корабля, який привіз їх із-за кількох морів.

— Ну прошу! — перебив син старого. — Яких кількох морів? Усі знають, що море тільки одне: те, яке оточує наш світ з усіх боків. А посередині — ми. А трохи далі в усі боки — інші землі. А за ними — нічого.

— Не впевнений я в цьому, сину. Цілком може бути, що за кільцем Моря є ще інші моря. Можливо, їх відділяє від нашого ще та суша, якої ми не вивчили. Цілком може бути, що Купець туди і... Одне слово, люди розважалися усеньку ніч, вранці весело порозходились спати, а коли попркидалися і знову прийшли до прохідного двору, то були вкрай здивовані — його наче й не було. Ніби не було вчорашньої дивовижі. Усі брами були зачинені, віконниці — стулені. Нічого. Так тривало кілька днів. І коли люди вже змирилися з думкою, що то була разова приємність, усі брами знову розчахнулися, усі віконниці розтулилися, світло, музика, гамір долинули із прохідного двору й усіх його домів та затопили навколишні міські простори.

І люди кинулися туди. Уже без страху, а наче так мало бути, заходили із захопленням, полегшенням, обуренням, що довелося так довго чекати. Вони бродили, розмовляли, тішилися, раділи. А вранці порозходилися додому так, наче те маленьке царство їм належить. Проте вдень знову нічого не було. Усе було замкнене й заховане.

Люди засмутилися, немовби в них щось незаслужено відібрали. Говорили про це на базарах, вдома, працюючи, зустрівшись на вулицях: «Чому Купець нас не пускає? Це

несправедливо: отак приїхати в наше місто, взяти собі цілий квартал і не пускати нас всередину».

Однак Купець усе знав. Не дарма його вважали Мандрувачем — людиною, яка чи то сама замандрувала за край світу і знайшла мудрість, чи то була учнем когось із таких людей. Купець знав про світ і про людей немало. Знав, що багато-хто не думає про причини, про наслідки, мотиви, порухи та рефлексії. Майже ніхто у Старому Граді й подумати не міг — бо не думав про це взагалі, — що прохідний двір виник не тому, що містяни такі чудові й заслуговують на нього. Може, заслуговують, але виник він не тому. А з іншої причини: Купець хотів їм його дати, хотів поділитися. Його трюки — це було намагання показати мешканцям Старого Града, що всі чудеса, які несподівано з'явилися у прохідному дворі, можуть так само легко й раптово зникнути.

Тож минуло трохи часу, і того разу вже посеред дня відчинилося кілька брам. Їх було сім. Відтоді не було й миті, щоб відчиненими були всі з них.

За кілька тижнів мешканці Старого Града звикли, що вони можуть будь-коли прийти до прохідного двору. Його назва сама собою передбачала, що деколи туди йшли люди, які не мали там жодних справ, вони прямували своїм шляхом, роблячи гак, несвідомо подовжуючи собі дорогу, аби пройтися через нутрощі того кварталу. Це додавало людям радості, мети та барв. Очі розбігалися на все, що було і що відбувалося в закапелках двору, через який за неписаною згодою люди провели більшість міських

маршрутів, зробивши із Купцевого кварталу невидимий вузлик міської павутинки.

Усі це розуміли, але ніхто не казав вголос. Майже ніхто. Але чутки дійшли і до Купця. Та він і без чуток це знав. Від початку знав. Тому і наказав вартовим на кожній брамі в конкретний час замикати ворота. Точніше, ворота вартові залишали відчиненими — щоб було видно, що відбувається по обидва боки брами. Натомість вартові опускали металеві ґрати. Тепер це назавжди стало особливістю всіх маршрутів, які пролягали через прохідний двір.

От ідеш ти собі своєю дорогою і заходиш у відчинену браму, думаєш, роззираєшся, проходиш закапелками та прямуєш до виходу, аж раптом бачиш, що вартові помаленьку опускають браму, а ти вже не встигнеш проскочити під нею. А поспішаєш. І невідомо, коли вони її відчинять: може, за кілька хвиль, а може, як почне заходити сонце. Ти не знаєш, чекати чи ні. Питаєш у стражників, вони не скажуть. Ідеш до іншого виходу, аж раптом ґрати піднімаються, ти знову прямуєш між натовпом людей до першого виходу, і ось коли майже добіг, ґрати знову опускаються...

— Навіщо? — не стримався син старого чоловіка.

— Отож бо й воно — навіщо? А того ніхто не знає. Люди в таких ситуаціях страшенно зляться. Вони почуваються, наче їх дурять і щось у них забирають. Хтось поспішає до порту на корабель, а хтось у міських справах до управи. А з ними бавляться. Але коли б той чоловік чи та жінка, які потрапляють у таку ситуацію, відволіклися від свого

поспіху й турбот, то раптом їм стане зрозуміло, що чомусь нікому крім тебе не потрібно тієї брами. Ніхто не прагне вийти чи зайти. Лише ти. Тобто Купець хоче тебе затримати.

— Мурашки пробіглися тілом, — мовила донька старого. — Купець за всіма спостерігав?

— Не знаю, — мовив оповідач, — не думаю, що він міг отак просто всіх бачити, охопити зором.

— А чим? — спитав онук.

— Може, розумом чи серцем, або чимось нам неосяжним. Адже головне навіть не те, що прохідний двір не випускав лише однієї конкретної людини, яка підходила до брами, а та зачинялася. Важливіше те, що з цього виходило. Один хлопець розізлився і побіг до іншого виходу, боявся, що і там не вийде. Збив когось із ніг і навіть не озирнувся. Але потім зупинився і подумав, що це він через якогось дивакуватого Купця тепер людей із ніг збиватиме. Повернувся, щоб допомогти і попросити вибачення, а то виявилася красива дівчина, у яку одразу закохався. Потім постійно всім розповідав, що дякує Купцеві за ті ворота.

Інший чоловік мав обійняти важливу посаду, але так само затримався. Поки він прибіг до ратуші, ту посаду вирішили віддати молодому хлопцеві. А чоловік дістав поважніший уряд.

— Це все випадковість! — вигукнув син старого. — Кілька людей запізнилося через фокуси якогось пройдисвіта, і це вважається чудом!

— Не кілька, — замислився дідо, — я вже старий, але вам дечого ще не розповів.

— Що ти маєш на увазі? — трохи здивовано, а трохи стурбовано запитала бабуся.

— Давно-давно, коли я був юнаком...

— Дідусю, а то було аж так давно-давно? — не витримав онук.

— Так, то було дуже давно, в іншу епоху. Усі наші життя припадають бодай на дві епохи і хоч на один час помітних чи непомітних, але великих змін. То трапилось ще коли світ був трохи інакшим. Може, веселішим або відкритішим.

Я приїжджав до Старого Града і страшенно любив по ньому блукати. Звичайно, я заходив і у прохідний двір. Там жили люди, батьки яких побудували ті дома, що утворили квартал, між яким і містився той двір. Усе було ще таке живе. Всередині — альтанки, веранди, колонки з водою, ліхтарі. У вільний час люди збиралися, щоб побалакати. Хтось щось пік. Та де там! Усі щось пекли. Але найбільше своїми тістечками та печивом славилася пані Зося. Вона жила на першому поверсі. Кухня її помешкання виходила у двір. Коли жінка щось пекла, то у хаті ставало гаряче, вона відчиняла вікна навстіж, і чудові пахощі щойно приготованих ласощів пурхали повітрям. Пані Зося виставляла бляшку з печивом на підвіконня — щоб воно вистигло. А поки відходила, сусідські діти половину з'їдали. Пані Зося сварилася, бо боялася, щоб у дітей не боліли животи від гарячого. Вона злилася на себе, що недогледіла. Печива вона не шкодувала. Все одно після того, як все (те, що

залишилося) вистигало, жінка скликала дітей і дорослих до найближчої альтанки. Хтось запалював свічки, хтось приносив начиння. Хтось готував чай. Пані Зося частувала печивом.

Прохідний двір був встелений красивим каменем, а проходи поміж будинками — плиткою і деревом.

Простір, де жили люди, і простір міста органічно перепліталися. Поміж житлами людей і поміж їхніми життями інколи проходили люди. Вони віталися, усміхалися. Крізь будинкові арки всередину двору привозили продовольство для родин. Інколи хтось влаштовував свято, одні за одними до дверей того чи іншого дому під'їжджали гості, виходили біля сходів, а їхній транспорт зникав у сутінках і закапелках прохідного двору, отримавши вказівку повернутися після півночі.

Мерехтіння світла, музика і хихотіння.

А потім я приїхав до Старого Града через багато років. Я гуляв містом, площами, портом, вулицями й нічого не помічав. Поки не зайшов у справжнє дзеркало того, як живеться людям, — у прохідний двір. Навіть не одразу збагнув, що не так. Кілька брам було зачинено, я зайшов лише у четверту. І тоді все зрозумів: стало порожньо, занедбано і якимось замкнено. Простір немовби стиснувся, усе стало камерним. Водночас ця камерність була оманливою. Від стіни до стіни, які немовби зсунулися, стало так далеко. Кроки розходилися довгим відлунням, але голоси немовби гасли від дворового повітря. Неначе стіни всмоктували їх і відправляли в минуле. Стало моторошно. Не страшно,

а сумно, наче все гарне може зникнути. Частини прохідного двору були відгороджені парканами, і туди не можна було зайти. Вони заступали інші частини подвір'я, куди ще можна було потрапити, пройшовши складними лабіринтами під'їздів, сходів, коридорів і балконів.

Пам'ятаю цей момент, наче то було вчора: заходжу в одну із внутрішніх брам, адже двір був складною системою, де одні його частини були за іншими чи всередині них. Під ногами — пощерблена плитка. Деяких фрагментів бракує, але прекрасний мотив Середніх гір відчитується. Дерев'яні сходи протерті посередині, у них зробилися неначе виїмки. Перила погойдуються і скриплять. У будинку сіро. Блакитні й коричневі віконні рами облізли, а скло — брудне, подекуди його взагалі немає. Вікна відчинити важко — дерев'яні деталі водночас зсохлися й розбухли від дощів. Під ногами рипить, а під руками скрипить. Хоч не рухайся і ні до чого не торкайся. Інколи з домівок виходять люди й недовірливо запитують, чого мені треба. «Нічого», — відповідаю їм.

Неначе то було вчора, бачу перед собою, як підіймаюся такими старими сходами на другий чи третій поверх. Опиняюсь у просторому коридорі. Йду до балконних дверей. Дорогою бачу рештки колишньої краси. З балкона видно периметр однієї частини прохідного двору. Його оперізують балкони. Десь висить випраний одяг і тріпотять на вітерці простирадла. А десь сидять міські птахи, чекають на якісь крихти. Із привідчинених вікон чути звуки й запахи. Денне світло падає м'яко, не сліплячи, не припікаючи, а освітлюючи майже все, що відкривається

моєму зорові. Внизу посеред кривих плит — дірка в землі, звідти стирчать рештки старої колонки. У калюжі довкола відбиваються лагідні червоні напівтони стін і зелень моху на плитах.

На піддашші з протилежного боку двору я побачив деревце. Гарне таке. Але як воно виросло практично в цеглі, і чи не завалить воно стіни?

Довгий балкон з'єднував кілька будинків, зімкнутих внутрішніми стінами у прямокутник. Один із домів виділявся тим, що був трохи вищим від решти. Сходовий простір там був кам'яним. Поруччя — металевими, а стіни — синіми. Виникало дивне враження, наче я під водою. То все світло так впливало.

Спершу мені захотілося виплисти на поверхню і побачити, як вода зустрічається з небом. На останньому майданчику стояла невеличка металева драбина. По ній я заліз на горище. Там чулося воркотіння міських птахів, які залетіли туди крізь слухові віконця. Біля стіни стояв старий кухонний креденс. Колись він, мабуть, був розкішним, але тепер пофарбований кількома шарами білої фарби. Нижні шари ніхто не зчищав, тому верхні лише маскували недоліки, утворені часом: хвильки нерівномірно засохлої фарби.

Десь на піддашші стояли старі скрині, сповнені постіллю. Хтось із мешканців порозвішував тут шнурки і сушив одяг. У кутку лежали дитячі іграшки. Біля комина, що пронизував горище, була ще одна металева драбинка. По ній я виліз, відкинувши люк, на дах. У тому місці він був

просторим і рівним, тож по ньому можна було ходити. Звідти відкривалася гарна міська панорама. Внизу, як у прірві кратера, було внутрішнє подвір'я. В усі інші боки розходилися, як коралові рифи, червонодахі будинки різної висоти та форми. Далі виднілися пастельні тони моря — з одного боку, і зелено-жовтих пагорбів — з іншого. Сонце розділяло світ навпіл. Якби протягнути лінію від узбережжя, де хвилі горбів виливалися у хвилясте море, до неба, то наткнувся би прямісінько на велику жовту точку.

«Що ж, тепер занурюся в міські глибини», — подумав я.

Я опускався сходами в синю глибіню синього сходового простору. Дно було сіре. Я пройшов між підводними скелями коридору й вийшов на двір із парадного входу. Я мав враження, що весь світ — то море. Прохідний двір — це лагуна на острові. А той найвищий будинок — то скеля, звідки видно весь світ.

Але острів майже покинутий. Хоча це має свій шарм, ти почувашся там безпечно й затишно, але колись там квітло життя. І ти це пам'ятаєш. Тому накочується ностальгія, бо все змінюється.

А ще за кілька років я приїхав до Старого Града й одразу побіг до прохідного двору. Та він був порожній. Там ніхто не жив, може, хіба міські птахи у закутках горищ. Або коти. Брами були замкнені, а вікна — позабивані. Мені перехотілося гуляти містом. Але я не повернувся додому.

А подався у мандри. Сів на експедиційний корабель. Молодий капітан переконав когось із магістрату, що треба знайти коротші торговельні шляхи й намалювати детальні

карти. Зі всіма скелями, острівцями, течіями, і навіть накласти на мапу зоряне небо. Але насправді капітан просто хотів побачити світ. Звісно, він виконав свою роботу, яку добре знав і за яку отримав мішечок коштовних каменів. Проте у вільний час він писав свій трактат про світ. Оскільки капітана мучили запитання, то у найвіддаленішому місці нашого шляху він наказав відхилитися від маршруту і поплисти у бік краю.

Адже тоді ще не було відомостей про край. Дехто вважав, що вода — безмежна. Що Всесвіт — то Боже Око. Безкрає. А круглий суходіл посередині — то зіниця. Сховок, де Бог тримає свій зір.

Інші казали, що на краю — гігантський водоспад і бездонна прірва, а внизу — Позасвіття, звідки нема вороття. Лише герої можуть вибратися звідтіля.

Треті переконували, що довкола Моря — коло із непролазних скель. А вгорі — рай. І знову ж таки: лише найвідважніші спромоглися би видряпатися туди і скуштувати вічного життя.

Але капітан не вірив нічому. І водночас вірив усьому. Просто він мусив побачити на власні очі, а ще краще — торкнутися. Капітана, до речі, звали Хома Перевірний.

Та наш корабель наткнувся на щось зовсім несподіване: на інший суходіл. Ми плили повз його береги дуже довго. У нас склалося враження, що той суходіл оповиває кільцем наше море. Воно не безмежне. Світ — набагато більший. І ми у ньому — не єдині. Із такою дивною, доброю, але водночас

моторошною думкою ми повернули у протилежному напрямку.

Ні капітан, ні команда не знали, де ми. Але ми знайшли на небі Серединну зорю і пішли морем у її напрямку. Невдовзі натрапили на острови. З'ясувалося, ми опинилися біля протилежного — від староградського — краю нашого острова.

Це дало нам дві речі. По-перше, ми обстежили більшу акваторію, повертаючись додому. Але головне: ми зрозуміли, що Серединна зоря, що розташована над Високою горою, яка стоїть прямисінько в центрі відомого нам суходолу, можливо, міститься в центрі значно більшого світу. Або ж Серединна зоря — це зовсім не центр. Бо тоді до нас завітали б нові люди.

— Тату, — мовила донька, — то ти був в експедиції капітана Хоми Перевірного!

— Це неймовірно! — додав син. — Отже, ти дійсно змінив епохи. Це ж після вашого плавання в усі боки нашого моря поплили кораблі, які зайшли в порти нових країв.

— Так... Світ, тобто наша частинка світу, про яку ми думали колись, що довкола нього крутиться Всесвіт, став маленьким, але розквітнув. Ми всі захотіли більшого. Але по-різному. От капітан Хома Перевірний, наприклад, плавав з експедиціями. Він доводив, що треба удосконалювати мапи, прокладати нові шляхи, знаходити інші краї та порти, виходити на континент із пошуками. І йому охоче сприяли. Проте все це було приводом. Насправді капітан захоплювався світом. Йому не вкладалося у голову, як же

людям не хочеться зійти зі свого острова і знайти відповіді на запитання, побачити нових тварин і нові дерева, нові зірки над горизонтом.

Але багато кого влаштовувало те, що існують нові краї із купою різного краму, який привозять до нашого міста.

— Тату, але до чого тут це тонке моралізаторство? Який стосунок має до прохідного двору капітан?

— Ну... Якщо коротко, то це Перевірний знайшов Купця у своїх мандрах. І запросив його до Града. Чого ти так дивуєшся? Так, він не мав таких повноважень, але Хома пояснив це Купцеві. Той погодився і з якогось дива узяв на себе всі клопоти. Приплив на кораблику, вдав, що гуляє, поки кілька його хлопців розвантажували судно. Він побачив занедбаний квартал посеред міста. Але головне: побачив людей, які не знали, чого вони хочуть. Ну, як чого я таке кажу? Поглянь: люди живуть у прекрасному місті між морем і горами та лісами. Але поміж кам'яних стін вони в безпеці. Стіни й доми до всього ще й теплі, зручні та гарні. Міські сади, альтанки, ринки, місця для спільного проведення часу. Достаток одягу, книг, їжі. А потім поява торговельних кораблів із всякою всячиною.

З іншого боку, світ перестав розширюватися. У дитинстві світ постійно збільшується. Спершу ти пізнаєш власний дім. Інколи навіть не орієнтуєшся у кількох приміщеннях. Дітям здається, що два входи до будиночка — це зовсім різні будиночки. Потім пізнаєш околицю, потім місто. Білі плями на твоїй мапі заповнюються новими пізнаннями, контурами й сенсами. Але чомусь якоїсь миті в частини

людей перестає збільшуватися коло потреби їхнього пізнання світу. Це зумовлено відсутністю потреби цікавитися і ставити запитання. Наша цивілізація — попри те, що в ній є не лише старі, а й молоді та діти, досягла цього моменту. Коло ж відповідей, знань та пізнання збільшилось до тих самих розмірів, що й коло запитань. І запал в очах людей згас. Їм стало нудно жити. Є все, чого вони бажають, але вони не прагнуть нових потреб. Передовсім внутрішніх.

І Купець це помітив. Першого ж візиту він викупив ідеальний для його ідеї квартал посеред міста. І поплив. Але за якийсь час повернувся. Вночі, без обіцянок та анонсів. І створив те, про що я вже встиг вам розповісти, любі мої. Він привіз зі своїх незвіданих для нас країв різні чудасії. Такі, які ставлять запитання.

Але й до них ми звикли. За не дуже короткий, але й не дуже довгий час, відколи Купець запросив містян до прохідного двору, ми знудилися. Раніше дивні смаколики із коричневих бобів, які лилися із фонтанів гарячою рікою, викликали подив. Потім ми почали крутити носом, мовляв «такий багатій, а не може зробити так, щоб колір рідини змінювався щодня».

Спершу людям подобалися брами, які то зачиняються, то відчиняються. Це змушувало їх поміняти маршрут і давало змогу побачити щось нове. Потім ми, бачачи нове і нове, дратувалися, що занадто багато нового. Що немає уже новизни в тому, щоб показувати новизну.

Гадаю, купець усе чув, усе знав і, напевно, він засмучувався. Але цілком може бути, що його тішили власні

вигадки. Однією з тих вигадок був я. Історія, що зі мною трапилася.

Коли я прибув до Града, то Купець якраз запросив людей до прохідного двору. Що він зробив зі мною. Гай-гай! Спершу я просто тинявся із роззявленим ротом поміж будинками прохідного двору, заходив у всілякі крамниці, фокусниці, штукарні, мармеладні, фруктарні, заморські.

— А чим відрізняються фокусниці від штукарень? — запитав онук.

— Не перебивай дідуся, — мовила хлопчикова мама, — у фокусницях показують фокуси, там головне майстер, а у штукарнях — різні чудернацькі речі, і на них можна було б дивитися самому. Продовжуй, тату.

— Я зайшов із боку моря. Брама була відчинена, а цілий квартал наче став єдиною реальністю. Усе довкола немовби розмилося, переступило за грань сну, марева. Із відчинених вікон будівель, що оточували прохідний двір, зі свята, що влаштував нам Купець, долинали ніжні мелодії. Я плив повітрям, наче риба на наживку. Туди прямували й інші люди, але неймовірні кольори відвертали від них мою увагу. Здавалося, що це все — для мене. А вони всі тут просто для того, щоб я не був сам. Щоб почувався королем. Король не може бути самотнім. Без підданих король — не король.

Неймовірне піднесення — це те, що мені запам'яталося найкраще. Квінтесенція всього найкращого в тому короткому, як секунда, відтинку мого життя. Все бурлить всередині. Почуття такі, наче молодість й енергія не вміщаються у мені. Наче це все *не те що* зроблено —

збудовано від основ для мене, а я прямую на власну інтронізацію. Я ж бо знав, що світ — такий великий; що капітан Хома запросив сюди цього Купця-чарівника. І мені хотілося податися із капітаном Перевірним у нові мандри, а краще — самому, на своєму кораблі. Думка про власну величність непокоїла мене. Ось я — майбутній відкривач нових земель і чудасій — прямую до прохідного двору не просто половити ґав, а захоплюватися світом. Це, звісно, було правдою, тільки пиху можна було би збавити.

Хай там як, я поглинав чудасії очима, до всього торкався, роздивлявся. Я вирішив пройти всіма закапелками. Проте вже скоро збагнув, що і за тиждень не зможу зробити цього. Особливо якщо хочу все побачити. Однієї миті мені стало зрозуміло, що у цьому прохідному дворі — суть світу. Він безмежний. Він фантастичний. Ти хочеш його вивчити повністю, але це неможливо. Проте не варто знецікавлюватися світом.

Раптом розумієш, що ти вже бачив стільки всього, що твоя чаша наповнена по вінця. І це вирішальний момент. Ти можеш стати циніком. Можеш ставитися до нового зверхньо. Адже кожне нове відкриття просто доведеться крізь позіхання класифікувати і поставити в ряд до інших, схожих на це.

І це зі мною майже трапилось. Я вже хотів було піти геть, чомусь раптово надламаний, спустошений, розчарований. Проте жодні ворота мене не випустили. Спершу я замислено плівся до найближчого виходу. Ґрати почали опускатися. Я усміхнувся. Біля других — був байдужим. Біля третіх —

здивувався. Біля четвертих — був заінтригований. Біля п'ятих — розізлився. Біля шостих — мені видалося це підозрілим. Біля сьомих — отетерів. Квартал прохідного двору поглинув мене.

Я блукав туди-сюди, щось споглядав, запам'ятовував, дегустував, потім піднімався сходами на верхні поверхи. Відчитував контури колишніх обдертих домів. А за ними — сліди часів, коли тут мешкали люди. На тому дахові, де я колись лазив, уявляючи підняття на скелю, встановили далекогляд, через який можна було споглядати море, гори й небо. Я навіть заглянув: зблизька побачив Драконові печери на Ближньому узбережжі. Була б ніч — поглянув би на зорі.

А потім перейшовши між дахами до іншого будинку, я спустився гвинтовими сходами до пивниць. Раптом зауважив, що давно нікого не зустрів. Йшов сам. Дивні скрипи десь внизу дали мені зрозуміти, що вже дуже давно я не чув жодного звуку. Смолоскипи мерехтіли на дивному протязі. І лише тоді я зауважив, що не помітив, коли стіни на моєму шляху почали підсвічуватися факелами замість милих ліхтариків та лампадок. Я спускався сходами нижче, нижче. І раптом мені стало моторошно: будівлі у прохідному дворі мали щонайбільше чотири поверхи. Я спустився вже десь на дванадцять. Лишенько! На скільки поверхів углиб приведуть мене ці сходи! Якоїсь миті я налякався, чи не зірвуся у потемках в якусь прірву. А ще гірше — чи не приведе мене мій шлях до дна землі, і чи не звалюсь я в Океан.

Проте цікавість перемагала — хто б сумнівався. Якби людині вказати таємний шлях, та ще й до великої таємниці, проте попередити, що шансів дійти безпечно менше, ніж шансів загинути — цікавість все одно взяла б гору. Коли б людині довелося загинути, то лише тоді вона би шкодувала. Але якщо є хоч один шанс задовільнити цікавість — людини не спинити.

Нарешті сходи переді мною скінчилися. Доречно, бо я вже було почав втрачати орієнтацію — так у мене закрутилося в голові. Переді мною був довгий тьмяно освітлений коридор із колонами. Наприкінці — червонаве світло.

Я обережно підійшов до просторої зали. Вона була грубо витесана в якійсь глибокій печері. Вибоїни між виступами скелі було закладено пісковиком: так видовбаній з каменю залі було надано правильної прямокутної форми. Я зупинився за рогом. Але тихий, впевнений і сильний голос назвав мене на ім'я і сказав: «Виходь, виходь, я чекаю на тебе».

Я вийшов. Посередині була криниця із низькими краями. Там блищала надзвичайно прозора вода. На підвищенні з протилежного боку стояв Купець — я відчув це своїм еством. Та й неважко було здогадатися — то був його світ.

Купець дивився на мене, дивився довго й пильно — просто в очі. Там він знайшов підтвердження того, що і так знав. Неначе прочитав книгу, про яку йому розповіли раніше.

Він запитав мене, чи хочу я пізнати себе. І я відповів, що хочу. Мабуть, це було найбільшим моїм бажанням, яке, втім, виникло всього кілька годин перед тим. Як він міг знати? Таке враження, що коли я розчарувався у світі і моє бажання пізнати себе виникло, то це одразу записалося на якихось скрижалях того Купця. Хоча ніякий він не купець. То люди його так назвали, бо думали, що він якийсь багатій, що не має куди подіти своїх багатств.

Купець сказав мені, щоб я зайшов у криницю. Я підійшов ближче і злякався: вона була бездонна. Як я знав? Вода була такою прозорою, що я міг бачити, що дна у тої криниці нема.

Купець відчув мій страх і усміхнувся. «Чи ти справді гадаєш, що мені треба було на тебе так довго чекати, щоб позбавити життя? — спитав він. — Якщо так, то я приготував тобі найнеймовірнішу смерть, якою не кожен, якби й хотів, зміг би померти».

І мене це вразило. Я поглянув йому у вічі і ступив у криницю.

Потім я пам'ятаю денне світло. Коли підвів погляд високо вгору, то відчув, що в мене відвисла нижня щелепа. Переді мною стояли високі, мов скелі, сірі прямокутники. Коли я збагнув, що там живуть люди, що це будинки, то мурашки пробіглися по тілу. Доми були як осині вулики. Там були звичайнісінькі вікна. Через деякі з них я бачив людей. А внизу на квадратах трави бавилися діти. Будинки стояли з усіх боків. Лише зліва від мене було щось знайоме. Шматочок дороги був покритий бруківкою. А попри неї

тяглася мурована стіна. Я попрямував туди і пішов попри ту стіну кам'яною доріжкою. Справа від мене були все ті ж самі дивовижні будинки. Раптом у мурі я побачив прохід. Зайшов у нього, і виявилось, що за стіною — канал. По цей бік стіни також була мурована доріжка. Біля проходу вона якраз закінчувалася майданчиком, з якого спускалися до води сходи. Там, біля сходів, стає поступово все глибше. Я розумію, що це лише маленький шматочок гігантської мережі водних комунікацій.

До мене підпливав корабель. Я піднявся на облявок. То був невеликий вітрильник. Я не знав нікого із команди, але здавалося, наче ми все життя знайомі. Корабель поплив вниз течією. Невдовзі я побачив, що ми пливемо не по воді, а по чомусь схожому на дерев'яну підлогу, створену із безлічі маленьких рівних дощечок, складених у якісь візерунки. Ці дощечки поводитися як рідина — прогиналися під корпусом корабля і хвилювалися, наче справжня ріка. Тільки видавали дерев'яний шурхіт від тертя до борту.

Невдовзі ми увійшли в бічний канал, що проходив поміж такими самими високими кубами, як ті, що я бачив раніше. Але то були не будинки, а гігантські шафи з книгами. Ми пливли тим лабіринтом, і ніхто не дивувався. Тільки я був настільки вражений, що аж збезсилів це якось висловлювати. Несподівано щось прогуркотіло, і одна з полиць прямо над нами проламалася. Із неї почали сипатися книги — наче то був обвал звичайнісінької скелі. Гігантські томи в синіх палітурках шубовснули неподалік нашого вітрильника, аж його нахилило хвилями, що

розкотилися вусебіч. За мить у місці падіння утворилася гігантська вирва, яка почала закручуватися і затягувати нас у себе.

Ми намагалися вирулити корабель із ями, але марно. І коли вітрильник почало крутити по колу і все ближче підтягати до діри посеред дерев'яного моря, тим важче було хоч щось зробити, хоч про щось думати. Раптом хтось здогадався вистрелити з гармати якорем. Гак полетів у бік гігантської шафи, яка височіла трохи віддалік. Команда була врятована.

Ми почали намотувати ланцюг і вириватися із вирви. Несподівано корабель затріщав. Ми збагнули, що йому кінець, і по одному полізли ланцюгом до порятунку.

З обриву було видно глибину вирви і друзки нашого корабля у ній. Ми пішли вздовж шафи. Нам пощастило, що відстань між нею та сусідньою шафою була невелика, і ми змогли перескочити над каналом внизу. За кількома шафами внизу ми побачили вже не дерев'яне море, а лаву. Це був край світу. Далі — лише безконечні лабіринти з рідкого вогню. Над горизонтом ми побачили, як із невидимої висоти небес сходить до краю прозоре склепіння, що затуляє цей світ від інших.

Тож ми рушили у протилежний бік. Якоїсь миті я зрозумів, що залишився сам. Невдовзі я прийшов до півкулі зі скла, що висить у повітрі плоским краєм донизу. Канатною доріжкою я зайшов усередину. Там була лише одна людина. Вона розповіла мені, що я — у місці, звідки керують історією і майбутнім цього світу. Зсередини уздовж

скляної круглої стіни стояла низька конструкція. У ній були різні книжки. А в центрі кімнати — дивний апарат. Щось схоже на велику металеву руку простягалось до тієї чи іншої книжки. У той момент вона висувалася із конструкції. Рука брала своїми двома щипцями книгу й опускала її у прямокутний отвір у механізмі в центрі приміщення. Історія, написана у книзі, починала розгортатися десь у цьому дивному світі.

Я теж міг би вибрати якусь історію, яка б мала статися. І вирішив запустити сюжет про повернення. Я переглянув назви деяких книг: «Остання пора дня», «Дерев'яні люди», «Хлопець, який впав у діру», «Шкільна облуда», «Вхід у шухляді». Врешті я пішов далі поверхнею дерев'яного лабіринту, аж поки не добрався до його кінця. Там почалася звичайна земля. На ній паралельно одна до одної були рівненько складені дерев'яні балки однакової довжини. Згори, перпендикулярно до них, кріпилися довгі балки з металу. Я не знав, навіщо це. Але воно явно було схоже на шлях, якусь таку дивну дорогу для чогось невиданого.

Я пішов тією дивною дорогою і незабаром прийшов до вишневого дому із білою верандою, що стояв на пагорбі. Зайшов усередину. Там у мене виникло почуття затишку, але й відчуття загрози. Так, наче я чекав якихось невідомих нападників. Не знаючи, що їм від мене потрібно, з острахом чекав їхнього приходу. Виявилось, що у хаті я не сам. Тут були такі, як я: мандрівники, які не знають, куди йдуть, не знають, що вони тут роблять, але приймають дійсність без нарікань, допитливо.

Настала ніч, час приходу невідомого наближався. Ми сховалися у пивниці під кухнею. Раптом хтось штовхнув стіну й відчинив потаємні двері. Ми побігли підземним тунелем. Чоловік, що біг поруч, спитав, чи я знаю, де моє ядро?

Виявилося, що у світу снів завжди є ядро. Ніколи не відомо, де воно. Може бути, що воно десь добре заховане. Воно може переміщуватися. Або бути мережею: спалахувати імпульсом у різних місцях. Ба більше — ці люди, тут, зі мною, вони мені просто сняться. Всі вони — декорації. У моєму світі снів є лише одне ядро, яке я повинен самотужки знайти. Однак ці люди також і справжні. Частини їхніх світів накладаються на мій, тому в деяких спільних місцях ми на коротко зустрічаємося.

Минула мить. Я не пам'ятав, як тут опинився: посеред якихось руїн. Там — щось схоже на кам'яний храм. А тут — стіна. Біля неї присіли люди й ховалися від когось по той бік. Внизу проходить та сама дивна дорога із дерев'яних та металевих балок. На ній стояла гігантська дерев'яна скриня на залізних колесах. У ній були розсувні двері. Найнеймовірнішим було те, що ця скриня була прикріплена до чогось іншого, схожого трохи на металеву скриню, трохи на корабель, трохи на якогось коня. Тепер я знаю, що це називається залізницею. Цей металевий монстр свиснув і почав котитися по балках. Я швидко побіг до дверей і заскочив всередину. Залізниця набирала швидкості. Тримався за поруччя і висувався з відчинених дверей у ніч. Свіже повітря бухкало мені в обличчя.

У скрині були ще інші люди. Залізниця пришвидшувалася. Внизу схилу обабіч віадуків росли низькі деревця із розгалуженими гілочками. Я збагнув, що у цьому світі між деякими його частинами можна переміститися лише залізницею і ніяк інакше.

Перед нами були суцільні скелі. Я побачив їх на вигині металевої дороги. Ми мчали все швидше. Мені перехопило дух. Коли ми наблизилися, то в суцільній тверді каменю я помітив чорну діру. Залізниця шугнула туди, і на коротку мить все стало чорним. Коли викотилися із темряви, то я побачив, що ми опинилися у долині, замкненій у кільці поміж скель. Єдиним входом і виходом звідси була залізниця, що неначе срібна нитка пронизувала якийсь чарівний медальйон. Коли потяг виїде через прохід у протилежному боці кільця скель, то я вже не зможу сюди повернутися. Тож мені треба вийти. Залізниця мчала. Я зібрався на дусі і скочив у м'який пісок, що встеляв площину, по якій тягнулися дерев'яні й металеві балки.

Залізниця закотилася у чорну діру скель, і я знав, що більше її не побачу. Долина була маленькою. Від краю до краю простягалася, може, на тисячу кроків. Я йшов уздовж залізниці. А праворуч і ліворуч від мене на відстані тих же тисячі кроків були скелі. Однак нижче від скель було небо. Земля загиналася у два боки від лінії залізниці. Горизонт був далекий. У мене склалося враження, що я опинився у ще іншому світі, схожому на гігантську кулю. А в одному місці цю кулю пронизали ниткою залізниці, відмежованою від іншого світу кільцем гір, що у цьому світі висять у повітрі та

сполучаються із землею лише у двох точках: там, де лінія залізниці торкається і до одного світу, і до другого. У тих точках є два тунелі, крізь які можна пройти лише за допомогою залізниці.

Я рушив до горизонту. Знав, що не важливо, у який саме бік я піду, адже світ — куля. А ще я відчував, що ядро світу моїх снів десь тут. Здалеку побачив у високій траві якусь западину. Заглянув туди і збагнув, що місце, яким щойно бродив, лише шкаралупа. А справжній світ внизу. Щось підказало мені туди зіскочити.

У моєму тілі щось змінилося, і я відчув, що можу летіти. Піді мною хвилювалося море. Я облетів цілий світ, проте бачив лише воду і небо. Нарешті я знайшов єдиний острів. Він був схожий на мій дім, тільки значно менший. Місто небаченої краси стояло посеред мілководдя. Одним краєм воно виступало на суходіл. Я опустився нижче. Посередині морського міста височіла вежа магістрату. Там висіли дзвони, якими повідомляли час. Приземлився на верхівку вежі. Місто світилося відблисками сонця на майже безхмарному небі. При стінах високих кам'яних будинків були споруджені муровані помости. Вікна домів мали різні форми і величини. По широкій міській площі плили великі й малі вітрильники та човни.

Я полетів далі. Хмара переді мною була якоюсь незвичною, наче загуслою. Наблизившись до неї, я побачив на ній людей. Виявилося, що хмара затвердла. Згори вона була витесана як велика площа. На протилежному її боці був дерев'яний місток до якоїсь вузької, але високої гарної

будівлі. То був тутешній храм. Усередині лунала нескінченна музика. Трохи послухавши, я встав із лави й пішов до товстезної колони. У ній були довгі гвинтові сходи вниз. Я вийшов надвір із вузького коридорчика, яким закінчувалися сходи, а виявилось, що ззовні будівля, у якій містилися сходи, була доволі масивною, хоч і вузькою. Вона була вписана між іншими домами на вулиці. Та була то просто гігантська опора храму, збудована у формі звичайного будинку. На його фасаді були вікна. Проте їхні рами містилися у віконних нішах, видовбаних у суцільній стіні.

День згасав, і все довкола ставало червоनावим. Я пішов кам'яним підмурівком понад одним із міських каналів. Невдовзі дійшов до берегової лінії. Разом з містом я виповз на суходіл. Між простими будинками замість вулиці текла річка, що впадала у море. Я повернув вбік від неї. У маленькому закапелку все було обплетено лозою. Переді мною відкривалася чудова дахово-черепична панорама.

А далі над містом нависали гори, які були заповнені густим лісом. Не розуміючи, що мною керує, я подряпався туди й відхилив потаємні двері, замасковані в каменях. Усередині був внутрішній ліс. Двері за мною зачинилися. Верху лісу видно не було. Віття тяглися до невидимого в чорноті склепіння.

Стіни були укладені з балок. Долівка й низ стовбурів були встелені суцільним м'яким мохом. У темряві світилися маленькі блакитні вогники. Їх було так багато, що на невеликій відстані було все ж добре видно контури, кольори

долівки та ближньої частини лісу. Я пішов поміж деревами. За якийсь час вперся в іншу дерев'яну стіну. Поряд були двері. Я натиснув на клямку, відчинив двері й опинився... в якійсь кухні!

Я зайшов у приміщення і зачинив за собою двері. Відчинив ще раз, щоб переконатися, що там дійсно ліс. Він досі там був. Я нарешті відчув, що здивований. Річ у тім, що то була кухня дому, у якому я виріс. У будинку, розташованому в нашому рідному місті. Отут мені стало моторошно. Кожен елемент інтер'єру був просякнутий дивним спокоєм і тишею. Проте атмосфера делікатно бриніла занепадом. Через відсутність руху і порожнечу дім здавався більшим, ніж звичайно. За вікном була зима. У довгому коридорі було тьмяно, але його напівморок був приємним. Я вийшов на круглий балкон найвіддаленішої кімнати. Моему зору відкрилася знайома панорама: праворуч і ліворуч від мого дому стікалися на площу великі й малі вулиці. А сама площа скочувалася у протилежний від мене бік під невеличким нахилом до моря. За триста кроків гладь каменю непомітно зшивалася із гладдю неосяжної води. Там на горизонті тонуло помаранчеве світило.

Я ніколи не переходив за море. Тож це був край і серце мого світу. Це було ядро моїх снів. Я блукав улюбленим домом, вдихав запах кожної кімнати, мені було приємно від того, як скрипить підлога. Я примружувався від сонячних зайчиків на лакованих меблях, до яких завжди любив торкатися, проводити рукою по ребрах книг, щільно складених на дерев'яних полицях. Мені подобається, як

виноградне листя там за вікнами й на балконах стає червоним і жовтим. Завжди любив висуватися з кухонного вікна, коли вночі падав дощ. Дивитися на квадрат світла від нашого вікна на протилежній стіні. Колись годинами розглядав блокноти, фотографії, годинники предків і думав про них і їхні життя. Відчуваю приємність, що знаю, що вони були, що вони збудували той дім, один із найкращих таких домів у нашому світі.

Простота, естетика, витончені лінії, жодної помпи, жодної ліпнини, жодної прикраси. Як найкращими прикрасами жінки є фактура її шкіри та лінії талії, грудей, ніг, контури її обличчя, а зовсім не коштовності.

Так і з тим будинком. Найдовершеніша архітектура — у лініях, суцільних поручнях сходового простору, металевих перилах заокруглених балконів, дерев'яній хвилястості підлог, складених із дрібних дощечок, по яких прямокутниками пересуваються упродовж дня чотирикутники сонячного світла. Розігрітий виноград, прохолода кімнат, старі рослини, кількасотрічні книжки, дерев'яні меблі. Загірські килими на стінах у тон блискучим поверхням шаф, коли ті відбивають у собі заломлене у листі за вікнами сонячне проміння.

Раптом із кухні долинув тихий скрип. Я пішов туди. Кухонний креденс, що мав рівно стояти біля стіни поряд із комірчиною, у якій тепер ліс, був відсунутий. Точніше, навіть відхилений. Придивившись, я побачив, що він тримається на завісах і затуляє собою ще якийсь прохід. Я відхилив креденс повністю і побачив свого предка, що

стояв у кухні вишневої хатинки з білою верандою. Він усміхався, зрадів, побачивши мене. Так сповнилася досконала історія повернення.

«Але вона не сповнилась, — сказав родич. — Людина має не один дім, а два: той, звідки вона вийшла, і той, куди йде. Ти забув, куди йдеш, бо сильні спогади притягують тебе сюди. Тому Купець зав'язав лінію твоєї долі у вузлик. Це місце — той вузлик. Тут сплетене реальне і нереальне, минуле і майбутнє, близьке і далеке. Але це не може тривати довго. Минуле вже сповнилося. Тому воно згасне й залишиться лише в тобі. Але ти не можеш залишитися у ньому. Поглянь».

— Він кивнув у бік вікна. Клубки чорноти наближались, вивихрюючись, до нас. Вони виступали із суцільної темряви. У світі моїх снів не лишилося нічого, крім його ядра. Предок взяв мене за руку й повів у кімнату, де я виріс. Там у кутку стояла скриня. Я її дуже любив. У шухляді мого столу був схований красивий ключ від цієї скрині. Я його швидко знайшов і відчинив замок. Родич підняв віко. Всередині була вода. Я заглянув туди й побачив углибині склепіння Купцевого підземелля.

«Повертайся додому», — мовив мені чоловік.

«Але я вдома», — кажу йому.

«Ти у домі минулого. Йди».

«А як же ти?» — спитав я схвильовано.

«Я завжди буду тут», — сказав мені предок і обійняв мене. Я поглянув йому в очі. Вони зовсім не змінилися, були такими, якими їх пам'ятав: наче криниці, мощені

блакитною мозаїкою. Я сів на краю відкритої скрині і, затуливши ніс рукою, впав спиною на воду. Ще секунду крізь делікатну тканину води бачив силует чоловіка. Але потім скриня закрилася, і я відчув, що низ став верхом, і я поплив прозорим колодязем до блакитно-жовтої поверхні. То вогні підземелля відблискували у воді. Я виринув із криниці і набрав повні легені повітря. Трохи виснажений, підплив до краю і виліз на кам'яну долівку підземелля.

Навпроти мене за бездонною криницею сновидінь був Купець. Він не зводив із мене погляду. Стояв собі у плащі та тримав у руках дивну шліфовану палицю з якогось заморського брунатного дерева. Я лише тепер її зауважив. Обличчя Купця випромінювало здивування. Я збагнув, що він не міг заглянути у мої сни. Це єдине, що було поза його зором. Але найцінніше. Адже воно відкривало найнедоступніші таємниці людської долі й душі. Він заманив мене сюди, у потаємні підземелля, щоб заглянути у мої сни. Та криниця — то був світ моїх снів. Поки я був там, він бачив усе перед своїми очима.

Я не знаю, навіщо йому треба було пізнавати мене. Але цінним для мене було інше: я пізнав себе. Зрозумів, що є й інший варіант, коли по вінця сповнюється твоя чаша. Тоді я назавжди дозволив дивовидам цього світу вливатися у мою чашу й переливатися через вінця, поступово змінюючи мене. Виявилось, я завжди цього хотів.

Більше я ніколи не бачив Купця. Мені було жаль. Але я вже ніколи не міг віднайти тих потаємних сходів. Іноді мене мучили сумніви: якщо світ снів почався ще десь на

дахах прохідного двору, а не в його глибинах? Але Купець назавжди лишився у моєму серці. Той, хто ще раз зацікавив мене...

За короткий час — коли люди геть втомилися від новизни й почали все частіше обурюватися з того чи іншого приводу — Купець зник. Прохідний двір закrywся на ніч. А вранці нічого не лишилося. І нікого. Залишилися стіни, сходи, дахи, вікна і брами. Але більш нічого.

За якийсь час нам, людям, почало бракувати прохідного двору. Міська управа наказала відновити його. Різні купці з великим завзяттям взялися виконувати розпорядження. У дворі з'явилося десятки вивісок зі словами «У Купця», «Чудасії», «Фокуси», «Дивовижі», «Найсмачніші солодощі». Але ось що я вам скажу: коли це було справді в Купця, то не треба було вивісок. Чудасії були чудасіями без того, щоб їх називати чудасіями. Чари витали у повітрі й на устах, у серцях і в шепотінні людей.

Прохідний двір був еліксиром світу. Але він був також еліксиром міста: містом у місті, самодостатнім містом. Там було все. Його було мало, але воно було настільки концентрованим, що всі інші вулиці, дома й квартали видавалися тьмяними. Проте людям цього було, бачте, забагато. І Купець пішов. А залишилася вирва, порожнеча. І жодна бутафорія і маска не здатна заповнити браку справжності.

Всі мовчали і дивилися на діда. Дивувало, як же цей старий чоловік міг стільки всього вмістити у собі. Мабуть,

правду кажуть, що зовнішність — то туманна пелена. Тобто несправжня. Справжнє те, що на серці. А ще — сни.

Родина певний час поверталася із простору оповіді у свій садочок біля хати.

— А що сталося із тим нашим предком, тату? — схвильовано запитала у старого чоловіка донька. — Він зник разом зі світом снів?

— Не знаю. Чорнота все поглинала. Але я вірю, що, закривши скриню, наш родич повернувся до кухні і, зайшовши у власний світ снів, закрив за собою прохід. Ще довгий час після тієї пригоди мене мучили страхи та сумніви, але, може, пора мені довіряти людям у тому, що з ними все буде добре. Він же сказав не хвилюватися.

— Добре, що це тільки сон, — мовив син.

— Не зна-а-а-ю, — протягнув старий. — Звідки ж тоді у мене ключ від скрині? — і вийняв із-під светра ланцюжок, на якому висів старий і доволі великий ключ.

— Це він? — спантеличено поглянув син на батька.

— Той, що був у мене в дитинстві, я загубив. А цей узяв із собою зі сну.

Усім шкірою пробігся мороз.

Найдавніший світ

Старогрецьке слово «космос» означає «світ».

Але є інші значення — вони характеризують (Все)світ:

«краса» і «порядок».

У темно-синьому просторі, завішаному небесною тканиною із тисячами дірок, через які долинає вночі таємне сяйво, є темний розлитий Океан. Десь над ним, посередині Всесвіту, парує велетенський, плиткий, круглий, нерівний, кольоровий корж. Довкола нього крутиться Сонце. Коли воно занурюється в Океан під тим коржем — настає ніч. Коли нема Сонця — видно Місяць, який не пірнає у воду, а крутиться, наче кінчик годинникової стрілки довкола циферблата-коржа. Годинник ніколи не збивається, завжди йде точно, навіть якщо інколи непомітно. Непомітно, коли день переходить в інший день, схожий на попередній. Але помітно, коли після літа настає осінь, після осені — зима, після зими — весна, а потім знову літо. А це і є ті основні кольори коржа.

Краєчки того коржа немовби запечені — вони трохи припідняті, наче краї миски, аби зі світу не виллявся його вміст: кольорові карпатські струмки, річки, пісочні озера на краю. Зайва вода просочується у те ніби-тісто, і там вона є, і звідти знову витікає у струмках, або, може, який ґазда викопав та й обмурує криничку, то буде звідтіля воду піднімати. А як дощ із неба паде, то води вже геть забагато

стає, і зайве скапує із космічного кружальця в Океан. Коли настає ніч і Сонце опускається вниз під землю й занурюється до безмежної води, то розбулькує ту воду своїм вогнем, і та парою йде в небо. Тож, коли Сонце найбільше припікає, і є літо, дощ падає часто, а те, що вода повертається із Всесвіту до людей, показують блискавки, грім і незвичайно чисте та добре повітря, яке лиш після того дощу із громом буває.

А вночі, коли дощ не паде, а ніч тиха, десь далеко можна побачити блискавиці. То, певне, якась із дірок на нічному небі прoderлася, і з неї долинає більше світла, ніж зазвичай. Колись тих дірочок-зірочок майже не було. То ще про сиву давнину таке розповідають, коли земля була майже повністю вкрита лісами, аж їхні старі покручені коріння випиналися із протилежного боку й тягнулися до великого Океану. Але коли сюди спустилися перші люди, то майже зразу почали валити ліс. І з кожним пнем на небесному покривалі пробивалася дірка. Старі люди кажуть, що якщо зрубати весь ліс, кожне дерево, то покривало зотліє, а небесне світло — таке, як у тих блискавицях, — спопелить геть усе на попіл.

А молоді їм на те відказують, що кожен хоче в теплі під дахом жити, а де його взяти, як дерево не звалити. То так уже тих хат намножилося, і стоять на схилах попід гірськими вершками, попід лісами, понад ріками. І доріг, а стежок скільки зав'язалося між тими людськими селами й хуторами. Але найбільше тих хат — довкола пупа світу — Карпат. Десь на краю якісь невідомі піски із хвойними

лісами й величезними озерами. А з іншого боку — якісь великі ріки течуть попри самі краї і десь там далеко падають під землю. А через те, що в горах ліси рубають, то на небі аж така біла смуга з дірок-зірок з'явилася, що якщо і буде десь рватися небесне покривало, то саме там, бо наче вже його молі поточили.

І як заходило Сонце, а Місяць не показувався, а хмари небо закривали, то так темно ставало і все завмирало, лиш десь інколи пси гавкали по цей бік, а по той бік — вовки завивали. Всі спали або, може, вдавали. Але як приходили сніги в гори, а небо було чисте, а ще як Місяць виходив, то все аж світилося і від снігу відбивалося. Люди казали, що то таки є Передрай. І що ближче догори, то безпечніше, бо там, внизу, з одного боку — піски й озера, яких світ не бачив. А з іншого — ріки, не такі файні, щоб води набрати або зайти та й умитися, а якісь великі й непевні, які найскорше тебе занесуть кудись під землю, а може, іще гірше — здрулять за вінця землі-коржа, та й будеш падати в Океан, заки не впадеш.

Тож як люди вже на якихось горбах живуть, то думають, що то краще, ніж на рівному жити, і з тих, що на рівному живуть, насміхаються. Але на тих, що на горбах живуть, є ті, що на високих горбах живуть, які думають, що то зле на низьких горбах жити, а файно на високих, та й з тих, що на низьких горбах живуть, насміхаються. Але на тих і на інших є треті — які на низьких горах живуть. Вони думають, що на горбах жити — великих чи маленьких — то все однаково пuste. Отой, хто на горах живе, той ближче до неба і до

самого Бога. Але і на цих є четверті, які зі всіх сміються, бо думають, що вже кращого нема, як у середніх горах жити. Але і вони забуваються, що є ще п'яті, які попід найвищими горами живуть. А ті п'яті, що попід найвищими верхами живуть, думають, що ніхто вище від них не живе. Воно то так, але є серед них шості, які на літо йдуть із маржиною на найвищі верхи, а коли настають холоди, то повертаються. Вони по півжиття так близько до неба проживають, що ні з кого не насміхаються, бо нащо ж то воно, якщо тут — небо.

Але і на тих є сьомі, які з того найвищого й останнього Передраю аж до самого райського порога можуть залізти. Бо в самому серці світу, у самому серці гір, десь так далеко, де людська нога не ступала — а вона більше не ступала, аніж ступала по цьому світу, — є глибочна долина, у яку можна хіба крутими спусками зійти аж до світового коріння, з якого всі дерева проростають, усі кущі, трава й навіть кропива — усе з того коріння по всьому Божому світі росте. Там між тими коренями є проходи, якими попід землею можна пройти аж до підземної води, і як у ній вмитися, то станеш таким мудрим, що навіть будеш знати, що є така долина, а у ній є коріння, а там можна пройти до води, що як у ній вмитися, то будеш знати, що є така долина, у якій є коріння, між яким можеш пройти до підземної води, що якщо у ній вмитися, то будеш знати, що є така долина...

Але кажуть старі люди, що є й такі, що тої води напилися і все почали знати, і з птахами, і зі звірами почали говорити, і людей лікувати. Але ті — то найпростіші з тих сьомих горян. Бо є ще такі, які до самого дна тої долини добралися,

а там прірва є, то вони в ту прірву злазили, а десь глибоко в тумані й темноті кромішній дісталися дна, перейшли через нього на інший бік і вилізли по другому боці з прірви й залізли на зелені соковиті полонини. А посередині там гора, а на горі — біла брама. Хтось навіть не злякався й до тої білої брами підійшов і постукав, то святий Петро сказав, що ще рано, але побажав бути уважним по дорозі назад, щоб не стало якраз.

Та й дивувалися різні старі мудрі люди, нащо то чоловік наперед забігає, замість того, аби собі жити, по землі ходити, худобу глядіти, їсти, пити, радіти й сумувати, то їх кудись та й тягне — щось таке відкривати та й знаходити, якісь відповіді шукати — лежать собі, то і не чіпай, все одно по смерті все відкриється. На що їм ті Мандрувачі відповідали, що нащо на світі просто тако жити, їсти, пити, ходити, сумувати й веселитися, якщо ще щось не шукати, не мандрувати та і цікавість до світу не втамовувати?

Опріч тих, що до райської брами добралися, ще були інші... Дивні вони такі ставали, дехто казав, що лихі. Ті, що з-під раю поверталися і Мандрувачами звалися, казали, що ті другі, що Дивачами відтоді назвалися, боялися донизу лізти, бо віри не йняли, що там щось є. Але ті Дивачі дивні з порожніми руками вертатися не хотіли, то щось між тими коріннями в тій долині шпортали, шпортали, та й усілякі тунелі познаходили й під землю залізли. Там вони знайшли підземну воду, якою і Мандрувачі дорогою назад вмилися, коли Дивачам про рай розказували. Але Дивачі воду Мандрувачам показали, аби про них не думали, що вони

нічого та й не знайшли, і щоб люди думали, що Мандрувачі — рай знайшли, а Дивачі — воду.

Але оскільки тих Дивачів мучило, що вони до раю не дісталися, та й святий Петро їм не сказав, що ще рано і що треба вертатися, і аби теж щось таке мати, що інші не мають, то вони не сказали нікому, що далі в тих тунелях, як піти понад водою по коренях, минути десятки і десятки водоспадів, що сюди із землі падають, то можна вийти до острова, на якому теж є урвище, і як те урвище неглибоке перелізти, то можна до одних із виду неприємних, але мудрих чаклунів потрапити. Ті чаклуни розказали тим, хто до них із поверхні прийшов, усю правду про світ і то, як треба жити, і що своєю мудрістю так користатися, щоби все у світі лиш собі на користь обертати. То ті прибуди-Дивачі послушали такої ради, навчилися всякого й назад на землю повернулися, і там вони думали, що є наймудрішими, бо їх навчителі та й під землею залишилися.

Відтоді почало на землі всяке диво-дивнее робитися: одне — на шкоду, інше — на добро людям. І всякі бурі здіймалися, білі з чорними хмари почали закручуватися, дощі пропадали, а потім ураз поверталися, щедро змочивши і напоївши все, що висохло і спрагло. Тож пішли колись ті, що до раю приходили, ще раз до тої брами, та й сказали, що на світі таке робиться. Тож після того прийшло на землю Різдво і дало людям сили та надію. І завжди білі бурі почали чорні долати, і дощу завжди стало вдосталь, і ліси стали спокійнішими.

А на згадку про тих, хто до раю ходив, за людей переживаючи, постійно на небі інші кольори з'являються. Але найбільше — у горах.

---

[1]Черпак для супу, компоту чи інших напоїв.

[2]Куфер — велика дерев'яна скриня для постелі та одягу, часто різьблена та оздоблена декоративними елементами.

[3]Креденс — функціональна та емка шафа із багатьма відсіками та шухлядами, часто із нішею і висувною дошкою для нарізання хліба та іншого. Креденс здебільшого зроблений так, що нижній ярус — більший, а верхній — менший, завдяки чому утворюється робоча поверхня.

[4]Якщо б ступінчата піраміда була гігантська, то завдяки тому, що нижні яруси — більші, а верхні — менші, на цих ступенях було би багато простору просто неба.

[5]Лазничка — маленька лазня, приміщення у квартирі чи будинку, де стояла ванна, а також котел для підігріву води, який спершу функціонував на дровах або вугіллі, а пізніше — на газі.

[6]Ринка — зручна висока посудина для парення молока, підігріву рідини чи, наприклад, виготовлення крему.

[7]Штруцля — плетінка; печеться із кількох переплетених валків тіста; може бути із різною солодкою начинкою.

Маркіян
Прохасько
Нестримна
сила
води

